
namn og nemne

Tidsskrift for
norsk
namnegransking

UTGJEVE AV NORSK NAMNELAG
REDAKTØRAR:
GUNNSTEIN AKSELBERG OG KRISTOFFER KRUKEN

ÅRGANG 26 – 2009

NORSK NAMNELAG, BERGEN

namn og nemne

Tidsskrift for
norsk
namnegransking

UTGJEVE AV NORSK NAMNELAG
REDAKTØRAR: GUNNSTEIN AKSELBERG OG KRISTOFFER KRUKEN

ÅRGANG 26 – 2009

NORSK NAMNELAG, BERGEN

Manuskript og bøker til melding:
Gunnstein Akselberg, Universitetet i Bergen,
LLE, Postboks 7805, N-5020 Bergen.

Abonnement gjennom Norsk namnelag,
UIB, LLE, Postboks 7805, N-5020 Bergen.

Årsabonnement for 2009 kr. 150,-

Bankkonto 6501.41.08704

Abonnementet gjeld til det blir sagt opp skriftleg.

«Namn og Nemne» vert utgjeve av Norsk namnelag.
Utgjeve i 2009.

Trykt med støtte frå Noregs forskingsråd.

©Den enkelte forfattaren

ISSN 0800-4684

Grafisk produksjon: Sats Montasje Design AS

Innhald

Gudlaug Nedreid: Titlar og tilnamn i Heimskringla.....	7
Kristin Sundve Sannan: Sakrale stedsnavn i Østfold. Et omdiskutert navnemateriale sett i et utviklingsperspektiv	27
Ola Syrstad: Fargenemningar i gamle kunamn.....	41
Audun Knappen: Fra Nordahl Griegs vei til Willy Valentinsens vei Noen utfyllende kommentarer fra et lokalområde.....	49
Gero Lietz: Ideologisch motivierte Ortsnamenkonflikte in Mitteleuropa ..	57
Solveig Wikstrøm: Etternavn, tilknytning og identitet i det post-tradisjonelle samfunnet.....	93
Bokmelding	111
Tilsend litteratur.....	115
Medarbeidarar i årgang 26	117

Forkortingar

AB	= Aslak Bolts Jordebog ... udg. af P. A. Munch. Christiania 1852
ANF	= Arkiv för nordisk filologi
BK	= Björgynjar kálfskinn. Edidit ... P. A. Munch. Christiania MDCCCXLIII
da.	= dansk
DN	= Diplomatarium Norvegicum. I–. Christiania/Kristiania/Oslo 1847–
DS	= Danmarks Stednavne. I–. København 1922–
fi.	= finsk
frank.	= frankisk
gda.	= gammaldansk
geng.	= gammalengelsk
germ.	= germansk
gfr.	= gammalfransk
gfri.	= gammalfrisisk
ghty.	= gammalhøgtysk
gind.	= gammalindisk
gir.	= gammalirsk
glty.	= gammallågtysk
gno.	= gammalnorsk
gnord.	= gammalnordisk
got.	= gotisk
gprov.	= gammalprovençalsk
gr.	= gresk
gsv.	= gammalsvensk
gæl.	= gælisk
ie.	= indoeuropeisk
isl.	= islandsk
KLNM	= Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. 1–22. Oslo 1956–78
lat.	= latin
lett.	= lettisk
mlty.	= mellomlågtysk
MM	= Maal og Minne
mnl.	= mellomnederlandsk
NE	= O. Rygh: Norske Elvenavne. Kristiania 1904
NG	= O. Rygh et al.: Norske Gaardnavne
nl.	= nederlandsk
NLR	= Norske lensrekneskapsbøker 1548–1567. I–VI. Oslo 1937–39
NN	= Namn og Nemne
no.	= norsk
NoB	= Namn och bygd
NPL	= K. Kruken og O. Stemshaug: Norsk personnamnleksikon. 2. utg. ved K. Kruken. Oslo 1995
NRJ	= Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16 ^{de} Aarhundrede. Udg. ... ved H. J. Huitfeldt-Kaas og O. A. Johnsen. I–V. Christiania/Oslo 1887–1966/83
NS	= O. T. Beito: Norske sæternamn. Oslo 1949
NSL	= J. Sandnes og O. Stemshaug (red.): Norsk stadnamnleksikon. 4. utg. Oslo 1997

OE	= Olav Engelbrektssøns jordebog. ... Udg. ... ved Chr. Brinchmann og Johan Agerholt. Oslo 1926
RB	= Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400. ... udg. ved H. J. Huitfeldt. Christiania 1879
SAS	= Studia anthroponymica Scandinavica
seinlat.	= seinlatin
st.	= stamme, stomm
TR	= Trondhjems Reformats 1589. Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen. 2.1–104. Utg. ... Anne-Marit Hamre. Oslo 1983
ØK	= Økonomisk kartverk

Uttale

Uttalen er attgjeven i fonemisk transkripsjon, mellom skråstrekar. IPA-symbol er nytta.

Forklaring av nokre symbol:

/l/	= tonem 1 (i nontonemiske målføre: hovudtrykk)
/ll/	= tonem 2
/./	= bitrykk

Titlar og tilnamn i *Heimskringla*

Av Gudlaug Nedrelid

In diesem Aufsatz wird das Verhältnis zwischen den Kategorien Beinamen und Titel in Snorri Sturlusons Heimskringla erörtert. Zuerst wird die Diskussion über die Kategorie Beinamen referiert, und die Beinamen werden in vier Unterkategorien eingeteilt: Beiname nach Eigenschaften der Namenträger oder Handlungen, wodurch er bekannt geworden ist, Beiname nach Wohnsitz oder Heimatort, Beiname nach Familienverhältnissen (hauptsächlich Patronymika), und Beiname nach Amt oder Beruf. Verschiedene Forscher haben die Kategorie Beinamen weit oder eng definiert, und es ist tatsächlich möglich, die ganze Kategorie wegzudefinieren. Das ist aber nicht nützlich, wenn man das onymische System einer älteren Quelle zu verstehen und zu beschreiben wünscht. Eine einfache Funktionsdefinition, die erlaubt, alle Namen, Beinamen und appellativen Zusätze mitzunehmen (wie in Pettersen 1981), fällt besser aus. Ein besonders schwieriges Gebiet ist das Verhältnis zwischen Beinamen und Titeln, denn Titel und Berufsnamen sind von den meisten Forschern nicht als Namen definiert, weil sie gewöhnliche Appellative sind. Doch gehen allerlei Titel als Erstglied in Patronymika ein (hier Titelpatronymika genannt), und auch in andere Beinamen, die von Familienrelationen erzählen, genau wie Personennamen. Solche Beinamen (wie Königsbruder, Bischofstochter), sind in dem Standardwerk über altwestnordische Beinamen (Lind 1920/21) registriert worden. Das Material in Heimskringla zeigt deutlich, dass Titel wie z.B. jarl (Jarl), konungr (König), lögmaðr (Lagmann) und prestr (Pfarrer) mitten in einem mehrgliedrigen Gesamtnamen stehen können, wie Ari prestr inn fróði Þorgilsson, Gyrðr lögmaðr Gunnhildarson, Hákon jarl inn ríki, Haraldr konungr Sigurðarson und Hróaldr prestr langtala. Die tentative Konklusion wird sein, dass Titel wie Jarl, König, Pfarrer, Skald usw., obwohl sie appellative Substantive sind, als ein Namenglied fungieren, wenn sie bei einem Personennamen stehen, und deshalb in solchen Positionen auch als Beinamen erfasst werden müssen.

Då eg arbeidde med kvinnetilnamn i *Heimskringla* i 1999 (sjå Nedreliid 2002) var det korkje tid eller plass til å diskutera grensedragingsproblemet mellom tilnamn og titlar, og mannstilnamni fall utanfor i den dåverande samanhengen.¹ Her vil eg drøfta forholdet mellom tilnamn og appellativ med utgangspunkt i namnematerialet i *Heimskringla* (Finnur Jónssons utgåve frå 1911, heretter forkorta HK). Denne gongen er mannstilnamni ogso med.

1. Kategorien tilnamn

Termen tilnamn blir brukt på ulike måtar i ulike fagmiljø i Norden, og det har forårsaka mykje diskusjon (jf. Brylla 1999a: 71 f., Nedreliid 1999: 96 f.). Diskusjonen av kva slags innhald termen dekkjer, har ogso vore lang, som ventande kan vera, for kategorien er og blir flytande: «Vi ha alltså sett, att binamnen å ena sidan flyta ihop med yrkesbenämningar och andra (mera tillfälliga) attribut, å andra sidan äro svåra att skilja från dop- och familjenamn» (Ekbo 1948: 271). Tilnamnskategori er ein sekk som er open i begge endar. Her er det irrelevant å drøfta grenseoppgangen mot slektsnamn. Heller ikkje forholdet mellom tilnamn og førenamn er særleg aktuelt i dette materialet. Derimot er grensa mellom tilnamn og andre tillegg med utmerkande funksjon (som eventuelt ikkje er tilnamn), høgst aktuell. Tilnamni står i ei særstilling:

Binamnen intaga en egendomlig mällanställning mällan appellativer ock proprier. De kunna tjänstgöra som egennamn äller så att säga vikariera för dopnamnen, men de förlora aldrig, såsom fallet mestadels är med dessa, den appellativa bemärkelse, som legat til grund vid deras tillkomst (Lind 1920/21: III).

Eit tilnamn kan grovt definerast som eit tillegg til førenamnet: «Ett binamn är ett namn som en person bär vid sidan av det «riktiga» namnet, förnamnet/dopnamnet/huvudnamnet» (Brylla 1999b: 11). Tilnamnet tener til å identifisera, eller ogso å karakterisera beraren (døme: Olav *Haraldsson*, Hårek *på Tjøtta*, Sigvat *Skald*, Asbjørn *Selsbane*).² Tilnamnet eller tillegget (utmerkingsleddet) kan stå føre eller etter namnet, *Steigar-Tore*, *Tore på Steig* (jf. Andersson 1983: 16 ff., Otterbjørk 1983: 115 f., Pettersen 1981: 89, Nedreliid 1998b: 197). Tilnamnet kan stå absolutt (Andersson 1983: 16), som ei erstatning for førenamnet (døme: *Selsbanen*). Andersson slær jamvel fram på å gjera det til eit kriterium for at det kan reknast som namn, at det kan stå absolutt (Andersson 1983: 18, fullstendig sitat i 1.1.1 nedanfor). Mot dette kan det innvendast at det at eit namn kan vera eit tilnamn når det ikkje står *til* noko (eller på svensk eit *binamn*, når det ikkje bistår noko) vel ogso inneber ei sjølvmotseiing. Det ser likevel ut til å vera allmenn semje om at denne

typen er tilnamn, eller jamvel at dette er dei eigentlege tilnamni (sjå drøfting i Andersson 1983).

1.1 Inndeling i underkategoriar

Tilnamn har vore inndelte i ulike underkategoriar etter innhald (jf. m.a. Ekbo 1948, Pettersen 1981: 73 ff.). Karl Rygh skreiv fylgjande om tilnamn i 1871:

Disse tilnavne have oftest hensyn til personens legemlige eller aandelige egenskaber, ofte ogsaa til en eller anden handling, hvorved han har gjort sig navnkundig, undertiden til hans bopæl eller oprindelige hjemstavn eller ogsaa til hans slektskabsforhold eller stilling, og endelig stundom til mundheld (Rygh 1871: V f).

I Nedrelid 2002 delte eg materialet i fire underkategoriar etter innhald basert på Ryghs formuleringar (Nedrelid 2002: 252 f.):

- Type 1) Referanse til personlege eigenskapar eller handlingar (døme: Olav *Digre*, Ragnhild *den mektige*, Asbjørn *Selsbane*).
- Type 2) Referanse til bustad eller heimstad (døme: Hårek *på Tjøtta*, Tora *frå Romol*).
- Type 3) Referanse til familieforhold (døme: Olav *Haraldsson*, Kristin *kongsdotter*).
- Type 4) Referanse til stilling eller yrke (døme: Karl *Bonde*, Jorunn *skaldmøy*).

Eg har altså teke med «mundheld» i den fyrste typen. Kategoriane samsvarar grovt sett med Lena Petersons inndeling (Peterson 1983: 124). I 2002 (opphavleg 1999) problematiserte eg ikkje desse kategoriane, for då var ærendet eit anna. Men ingen av dei er eintydige og uproblematisk, jf. diskusjonen på NORNA-symposiet i 1981 (*NORNA-rapporter* 23).

1.1.1 Eigenskapar og handlingar

Den første typen, med referanse til eigenskapar, lekamlege eller åndelege, hjå beraren, eller til handlingar som han har vorte namngjeten ved, er kanskje den typen dei fleste umiddelbart assosierer med personlege tilnamn.³ Somme av desse kan stå absolutt, som ei erstatning for førenamnet, døme: «þar sitr hann *Selsbani* (mi utheving)⁴ við stýrti í blám kyrftli» (HK: 301), kanskje ogso «ber þú hundinn, er eigi bita járn» (HK: 402, om Tore Hund). Eit tilnamn må reknast som underordna i forhold til det namnet det står til, tillegget er eit adledd i ein substantivfrase⁵ (der namnet er kjernen), ofte eit adjektiv (som *digre*, *lange*, *skakke*). I Thorsten Anderssons innlegg i 1983, der han inndeler etter syntaktiske kriterium, set han spørsmålsteikn ved denne typen:

Till binamnen brukar också räknas en tredje typ, som inte uppfyller kravet på att kunna brukas självständigt: 3) binamnselement som används som bestämning till ett officiellt namn. Exempel på sådana bestämningar är framför- eller efterställt adjektiv, t.ex. *Lange* i *Lange Bonde*, *svarte* i *Halvdan svarte*, och prefigerat element, t.ex. *Strut-* i *Strut-Harald*. [...] Sådana här bestämningar kan normalt inte användas i stället för det officiella namnet. De kan, lite tillspetsat uttryckt, inte sägas vara namn, men räknas ändå som binamn, vilket ju är en självmotsägelse (Andersson 1983: 17 f.).

Det kan Andersson självsagt ha rett i. Men om me skulle sett so strenge krav, ville store delar av det som tradisjonelt har vore rekna som tilnamn falle ut av diskusjonen. Dessutan er Anderssons viktigaste argument for at dei ikkje er namn, at dei ikkje kan stå sjølvstendige. Og det gjer dei, som han seier, normalt ikkje. Men unntak finst. «Adjektiv kan emellertid övergå till att användas som förnamn/dopnamn, jfr *harde*, *Hardæ*» (Peterson 1983: 127), sameleis *fróði*>*Frode* (Kruken 1995: 90), *Gamli* og evt. *Helgi* (Janzen 1948: 53).

Eg tek med typen med utmerkingsledd i diskusjonen, for, som Andersson ogso seier, viser alle typene «klar funksjonell berøring» (1983: 19), og etter mitt syn er funksjonen det viktigaste. I mange eldre framstillingar har då ogso for-gjengarane våre skildra namneskikk og namnebruk i tråd med denne breie definisjonen. Andersson kallar slike tillegg for *binamnselement* (1983: 19). Eg har sjølv forsøksvis brukt termen *kjenneledd*,⁶ etter mønster av *kjenneord*, bestemmarordet i ein kjenning (poetisk omskriving i norrøn poesi, sjå Mundal 2004: 249).

1.1.2 Bustad eller heimstad

Den andre typen, med referanse til bustad eller heimstad (døme: Hårek *på Tjøtta*, Tora *frå Romol*) har ogso vore anfekta. Sven Ekbo skriv om «den gamla formen med preposition framför» at det er «en form som icke brukar inræknes bland binamnen i vanlig mening» (Ekbo 1948: 276). Lena Peterson seier at dei syntaktisk kan samanliknast med typen *Blonda Anna*, og antydar at kanskje desse òg er «binamnselement» (Peterson 1983: 126). Finn Hødnebo seier at «det fins neppe noen morf[ologisk] el[ler] semantisk begrensning for dannelse av t[ilnavn], alle muligheter synes å stå åpne» (Hødnebo 1974: sp. 319), og han har med prep.uttrykk i si liste over mogelege typar. Men han skriv og at «Stedsnavn med prep. (*å*, *frå*, *i*, *ór*) er en vanl. brukt bestemmelse til personnavn, men forholdsvis tidlig kan stedsnavnet knyttes direkte til personnavnet og må da oppfattes som et eg. t[ilnavn]» (sp. 320). Dette kan kanskje tolkast slik at Hødnebo meiner prep. + stadnamn må oppfattast som eit «ueigentleg» tilnamn.

Eg forstår ikkje kvifor det skal vera naudsynleg å gjera forskjell på stadnamn med og utan preposisjon, og eg har ein mistanke om at det er eit skrivebordsproblem. I levande namneskikk er det no eingong slik at somme gardsnamn krev preposisjon og andre gjer det ikkje, når dei blir brukte som tilnamn, eller uoffisielle etternamn, etter eit personnamn (døme finst i Nedreliid 1998b). Preposisjon eller mangel på preposisjon gjer ingen skilnad på om dei er meir eller mindre tilnamn i slike tilfelle.

1.1.3 Familieforhold

Den tredje typen refererer til familieforhold, og fortel oss vanlegvis kven beraren er barn av (patronym og metronym).⁷ Men det kan også fortelja oss kven vedkomande er gift med (maritonym), er bror til, er i svogerskap med (*mágr*),⁸ eller generelt i familie eller fosterfamilie med. «Familietilhøyrighet ellers uttrykkes ved leddene *-bróðir, -systir, -kona, -ekkjja, -mágr, -stjúpr, -fóstri*» (Hødnebø 1974: sp. 320). Denne typen har vore særleg mykje anfekta, og somme elles forstandige folk har vilja utdefinert han heilt or tilnamns-kategorien.⁹ Lena Peterson seier at «Patro- och metronymika på (-)son och (-)dotter räknas i allmänhet inte till binamnen (tillnamnen)» (Peterson 1983: 125), og ho viser m.a. til Ekbo 1947 (her 1948), Modéer 1955 og 1964 og Hildebrand 1961 (ibid., fotnote 21).

Men det lek mellom teori og praksis. Sven Ekbo seier at «Den utan gensägelse vanligaste typen av släktskapsbetecknande *namn* är sammansättningar med -son och -dotter, vilka dock i allmänhet icke pläga räknas som binamn. Dessa *namn* äro vanliga på runstenarna osv.» (Ekbo 1948: 279, mine uthevingar). Ivar Modéer skriv innleiingsvis i sitt kapittel om «Binamn i gammal tid» at «namnattribut av olika slag (titlar, yrkesbeteckningar, prepositionsattribut, patronymika och metronymika) är vanliga i medeltida urkunder. Utanför dessa grupper faller de egentliga binamnen» (Modéer 1964: 96). Med andre ord er referanse til familieforhold etter dette «namnattribut», og ikkje tilnamn. Men tre sidor lenger bak skriv den same Modéer at «Binamn som betecknar härkomst eller släktskap är vanliga» (Modéer 1964: 99).

Det er, som vist over, fullt mogeleg å utdefinera typen med formell og teoretisk grunngeving, og somme gjer det. Men då utdefinerer ein samstundes storparten av materialet, og det blir bortimot umogeleg å beskriva namneskikken slik han var. «I så fall faller alla de släktskapsbetecknande attributen i mitt material för det strecket», konstaterer Lena Peterson (1983: 125). «Patronymika opptre alt i de eldste skr. kilder og har vært alm. gjennom hele middelalderen» (Hødnebø 1974: sp. 319). Patronym er, etter min observasjon, den vanlegaste tilnamnstypen i *Heimskringla*. Lind har ikkje med vanlege førenamns-patronym i sitt oversiktsverk. Derimot har han teke med det eg har kalla tittelpatronym (sjå nedafør), som t.d. *iarls son* og *konungs dóttir* (Lind 1920/21: sp. 175, 212).

1.1.4 Stilling eller yrke

Den fjerde typen, referanse til stilling eller yrke, er ein endå meir utsett kategori som tilnamn, for det er ingen tvil om at dette faktisk *er* appellativ, og derfor ikkje har vore rekna som namn; jf. at «en beteckning för yrke eller sysselsättning i allmänhet knappast kan räknas för et sådant» (dvs. namn) iflg. Sven Ekbo (1948: 270), iallfall ikkje so lenge vedkomande person faktisk utøver det yrket det blir opplyst om i tittelen. Når personen ikkje driv i faget, ser det ut til å vera allmenn semje om at dette er tilnamn.¹⁰ «Vansken ligg i å finna når ei yrkesnemning går over til å verta eit tilnamn», seier Tom Schmidt (1983: 161).

På den andre sida vil nedarva yrkesnemningar etter kvart bli brukte av familiar,¹¹ ikkje berre av individuelle berarar, medan dei verkelege titlane og yrkestermane i langt høgare grad er individual-karakteriserande. «Då en benämning som icke är ett dopnamn, *enbart* kan användas som namn på den ifrågavarande personen, ha vi i regel att göra med ett binamn,» iflg. Sven Ekbo (1948: 270). Men slik kan titlar (som *kongen* og *jarlen*) og yrkesnemne (som *presten* og *smeden*) ogso brukast, i både eldre og nyare kjeldor, i ein avgrensa krins av språkbrukarar. I kong Olavs fylgje var det neppe meir enn ein referent for nemningi *konungr*. Dessutan går slike termar og titlar fort vekk inn i patronymikon og slektskapsrefererande tilnamn (eller attributive tillegg, om ein heller vil det). Hødnebø skriv om slektskapsleddi at «de kan også knyttes til opphavspersonens eg. t[ilnavn]: *kotkarls-mågr*, *ikornakona*, til yrke: *prestsson*, *ármannsson*» (Hødnebø 1974: sp. 320). Dette gjeld både i eldre nyare og nyare tid. Eg tenkjer på eldre typar som *Ormr konungsbróðir* og *Sigurðr jarlsson* og nyare typar som *Klokkar-Kari* og *Lærar-Brita* (Nedreliid 1998b). Derfor er det god grunn til å drøfta denne typen grundigare, og eg kjem attende til han nedanfor (sjå 3.1).

1.2 Finst det tilnamn?

Ein boktittel frå 1980-talet lyder «Det er ingen sak å få partiet lite» (Lorenz 1983). Det er heller ingi sak å få tilnamns kategorien liten. Med støtte i respekterte forskarar kan ein utdefinera det aller meste or den store og komplekse gruppa. Dei største og vanlegaste undertypane kan utdefinierast som ikkje-namn. Det gjeld attributive tillegg som preposisjonsledd, patronym (og andre slektskapsreferansar) og titlar. Att står dei «eigentlege» tilnamni, dei som kan brukast absolutt, som tvillaust er namn. Men når dei står sjølvstendige, er dei, som før sagt, ikkje tillegg til noko, og i slike tilfelle må dei reknast som førenamn (jf. note 4). Om det finst tilnamn eller ikkje, er soleis eit definisjonsspørsmål. Det heng saman med kor finmaska såld me brukar til å sikta materialet gjennom. Ved å skjerp kravi kan me gjera oss av med nesten alle tilnamni. Men eg tvilar på at me blir so mykje lukkelegare på den måten, og eg trur heller ikkje det gjer oss særleg klokare på materialet vårt. Det hjelper oss neppe til å «få namnen att tala!»,

som Stefan Brink uttrykker det: «Huvudsyftet er inte att studera namntypen eller beskriva det enskilda namnet, utan efter onomastisk analys kunna använda sig av namnen för att beskriva mänskligt handlande och tänkande. Vi måste få namnen att tala!» (Brink 1993: 24).

2. Funksjonsdefinisjon

Kristin Bakken seier at «navnekarakter ikke er en absolutt, men en gradert størrelse», og namn kan ha større og mindre namnekarakter (Bakken 2002: 23). Om ein startar med ein svært grovmaske funksjonsdefinisjon, og seier at eit namn er det som fungerer som eit namn i den gjevne konteksten, får ein sjølv sagt med seg ei heil røys med termar og titlar og attributt og ledd og stumpar som slett ikkje oppfyller strenge definisjonar av namn, kva det no er, eller tilnamn, om dei no finst. På den andre sida kan me på den måten få vita mykje om korleis folk har identifisert sine medmenneske i eit gjeve samfunn på eit gjeve tidspunkt. Her kan det visast til Volker Kohlheim, som skil mellom «etisk» og «emisk» undersøkingsmetode i onomastikken:¹²

Eine „etische“ Untersuchungsmethode verfährt nach Kriterien, die von außen an das zu untersuchende System herangetragen wurden, während die „emische“ Analyse nach systemimmanenten Kriterien vorgeht und versucht, das interne Funktionieren eines bestimmten onymischen System zu rekonstruieren (Kohlheim 2005: 208).

Eit godt døme på denne tilnæringsmåten er, etter mitt syn, Egil Pettersens bok om *Personnavn i Vest-Norge 1450-1550*. «For den nærmere identifikasjon trengs et tilnavn eller en eller annen form for annet tillegg,» seier han, og identifikasjon skjer «gjennom ulike apposisjoner, slik som farsnavn, slektsnavn, yrkestittel eller en annen tittel, geografisk opphav (inkolentnevning), eller ved ett eller annet karakteriserende tillegg, enten som et enkelt oppnavn eller i form av preposisjonsuttrykk eller relativsetning» (Pettersen 1981: 73). Og deretter tek han alt med, rubbel og bit, anten dei no er tilnamn eller tillegg. Han tek atterhald og minner oss stendig om dei uklåre grensone, men han presenterer materialet og kva som er typiske trekk ved det. Han skriv om yrkestittel som apposisjonelt tillegg at «oftest er nok tillegget påpekende og ikke noe reelt tilnavn», men det er altså slik at «yrkestittelen er som regel eneste tillegg til fornavnet», og «omkring 230 menn i bergensregistrene får yrkesnevning som tilnavn eller apposisjon på denne måten» (Pettersen 1981: 83 ff.). Med andre ord er desse 230 forekomstane kanskje ikkje tilnamn, strengt teke, men det er ingen tvil om at dei har fungert som det, nemleg som eit tillegg til namnet som fortel kven beraren er, og som slik gjer identifika-

sjonen av han sikker. Når *Hans glassmester*, *Hans kokkemester* og *Hans skomaker*, *Jens fedler*, *Jens kjellersvenn*, *Jens kalkslager*, *Jens kopperslager*, *Jens smeddreng* og *Jens vektor*, *Joakim baker*, *Joakim fogd* og *Joakim Kokk*, eller *Olav kalkbærer*, *Olav kjelebøter* og *Olav portner* (alle døme frå Pettersen 1981: 84 f.) ikkje står oppførde med «eigentleg» tilnamn eller patronymikon, so er det fordi dei har yrkesnemningi i staden for det.¹³ Om føremålet er sikker identifikasjon, skal me ikkje sjå bort ifrå at namnekomplekset *Olav portnar* kan ha fungert betre enn td. *Olav Jensson*.

3. Ærestitlar og yrkestitlar

Ekbo meiner also at «yrkesbeteckningen» *skald* ikkje er so karakteristisk at det kan oppfattast som eit namn. «Uttrycket 'Sigvat skald' är ju närmast jämförligt med sådana i sagorna vanliga uttryck som Ólafr konungr» (Ekbo 1948: 269). Det er sjølvsagt rett at termene *skald* og *konge* isolert sett ikkje kan reknast som namn, men eg meiner det blir ei anna sak når det står som identifiserande tillegg til eit personnamn, som del av eit namnekompleks. Då kan ein like godt seia at uttrykket *Sigvat skald* kan jamførast med *Hallfred Vandræda-skald*. Det siste reknar ogso Ekbo som tilnamn (Ekbo 1948: 269). Argumentasjonen hos Ekbo er tilbakevist av John Kousgård Sørensen: «Man kan sige, at *vandræðaskáld* ikke er en appellativ tilføjelse, men man kan ikke sige, at *skáld*, fordi det er en betegnelse på et erhverv, må være en appellativ tilføjelse» (Kousgård Sørensen 1975: 112 f.). Lind skriv at «Skáld. Är ju i allmänhet en yrkesbetckn., men synes dock i några fall snarare vara att fatta som binamn» (Lind 1920/21: sp. 311). Han tek med alle samansetjingar (som *vandræðaskáld* og *skáldmær*), og alle førestilte kjenneledd (som *Skáld-Bersi*), men han tek ikkje med Sigvat skald.

I *Heimskringla* myldrar det av personar som er omtalte med namn og tittel. Det gjeld sjølvsagt aristokratiet, både det verdslege med kongar, dronningar og jarlar, og det kyrkjelege hierarkiet, med erkebiskopar, biskopar og prestar. Men det gjeld ogso andre «yrkesgrupper», som bonde, gjaldker, gode, lækjar, skald (og skaldmøy), skinnar, stallar og årmann, og dei færreste av berarane er oppførde med andre identifiserande underledd enn yrkestittelen. Det trengs heller ikkje, for truleg har det faktum at Sigvat var skald, vore eit meir karakteristisk kjenneteikn ved han enn det faktum at han var *Þórðarson*. Når både yrkesterm/tittel og farsnamn (eller morsnamn) er nemnde, står oftast tittelen eller yrkestermen før farsnamnet (el. morsnamnet):¹⁴ «Eptir fall Haraldz konungs Sigurðarsonar talði Sveinn Dana-konungr, at slitit væri friði» (HK: 512 f.), «Hann átti Ingibjörgu, dóttir Andréás prests Brúnssonar» (HK: 561), «en annarr var Gyrðr lögmaðr Gunnhildarson» (HK: 598). Døme som desse talar for at yrkestittelen bør reknast som ein del av namnekomplekset i slike tilfelle.

Eit liknande forhold må det vera når tittel står før eit anna tilnamn (eller tillegg): «Þá kom til hans Atli jarl inn mjóvi af Gaulum» (HK: 37), men i dette dømet kan sjølv sagt preposisjonsleddet vera eit vanleg stadadverbial, ikkje eit underledd til personnamnet. Derimot står also tittelen vanlegvis før kjenne- namnet (det personlege tilnamnet), som i *Ragnhildr drótning ríka* (HK: 56). Eit par sjeldsynte moteksempel, der tittelen kjem sist, er *Viljálmr bastarðr Rúðu- jarl* (HK: 509),¹⁵ der tilnamnet kjem før jarletittelen, og *Hákon Grjótgarðzson Hlaða-jarl* (HK: 65), der patronymet kjem før. I det fyrste moteksemplet gjeld det eit kjenne- namn, som alle vil tilskriva meir «namnemessigheit» (proprialitet) eller *namnekarakter* (sjå Bakken 2002), enn patronymi (sjå ovafor), og langt meir enn titlane, som det har vore vanleg å utdefinera. I det andre moteksemplet er den same beraren to gonger nemnd som *Hákon jarl Grjótgarðzson* (HK: 45 f.), also med den vanlege rekkjefylgja, der tittelen kjem før farsnamnet. I *Heimskringla* kan ogso yrkestittel koma før eit kjenne- namn, som i *Hróaldr prestur langtala* (HK: 616).

3.1 Tittelpatronym og andre slektskapsnemne

I sagalitteraturen er det mange døme på at titlar går inn i patronym og andre slektskaps-refererande tilnamn i staden for personnamnet til vedkomande slekting. I min studie av kvinnetilnamn i *Heimskringla* fann eg 17 vanlege førenamns- patronym og fire berarar med tilnamnet *konungsdóttir* (Nedrelið 2002: 254). Eg har forsøksvis kalla denne typen for tittelpatronym (ibid.). Dertil kjem to kongemødrer, Gunnhild (HK: 93, 95, 107) og Alvild (HK: 427). Typen finst ogso på mannssida. Me finn *Árni konungsmágr*, «Ingiriðr drótning var gipt Árna á Stoðreimi; hann var síðan kallaðr konungsmágr» (HK: 582), og det namnekomplekset blir síðan brukt om han når han er nemnd (HK: 591, 614, 615, 622). Der er to med tilnamnet kongsbror, *Kári konungsbróðir* (HK: 566), som var sammødre bror til Olav Magnússon (son til Magnus berrføtt, HK: 527), og som berre er nemnd ein gong, og den meir kjende Orm kongsbror: «Ingiriðr drótning gat son við Ívari sneis; sá hét Ormr, er síðan var kallaðr konungsbróðir» (HK: 582), sammødre bror til Inge Krokrygg. Orm vart, som skriva stár, «mikill høfðingi» (HK: 582), so han blir ofte nemnd etter det, og alltid som kongsbror, aldri med farsnamnet (HK: 610, 618, 635, 639, 640).¹⁶ I HK er det *konge* og *jarl* som blir brukte som føreledd i slike slektskapsnemningar, men frå andre kjeldor veit me at ogso *biskop* var vanleg: «Þat vilda ek, at Jóra byskupsdóttir andaðist, en Þorvaldr Gizurarson færi hingat ok bæði mín» (Jónsson 1954: 98). *Arni Byskupsfrændi* er ein baglarhovding i Sverre-soga (Indrebø 1920: 187, 191). Lind har ogso mange døme med *prest* som føreledd i tittelpatronym (*prestdóttir*, *prestz son*) og i andre slektskaps- termar (*prestbróðir*, *prestkona*, *prestz mágr*, *prestz systir*), og han har med desse som tilnamn (Lind 1920/21: sp. 280 ff.). Han har ikkje med vanlege førenamns- pa-

tronym mellom tilnamni, men det trengst heller ikkje, sidan førenamni alt er utgreidde i Lind 1905–15.

Det er ogso vanleg å relatera til fosterfamilie i tilnamn som *fóstri* (som er brukt om både fosterson og fosterfar). Det mest kjende dømet er tvillaust Hákon den gode, «Hann var síðan kallaðr Aðalsteinsfóstri» (HK: 67). Tilnamnet blir brukt seinare i saga, «Hákon Aðalsteinsfóstri var þá á Englandi, er hann spurði andlát Haraldz konungs» (HK: 70), men i omtalen av den levande kongen er *Hákon konungr* (HK: 71–93) den vanlegare termen, eller begge delar, «Hákon konungr Aðalsteinsfóstri lagði undir sik allan Nóreg» (HK: 73). «Þá er Hákon konungr Aðalsteinsfóstri hafði verit konungr í Nóregi xxvi. vetr» (HK: 86, sjå ogso 541). Etter hans død er det opphavlege tilnamnet oftast brukt: «Þá var líðit frá falli Hákonar Aðalsteinsfóstra xv. vetr» (HK: 114, 202, 215, 230, 277, 320). *Hákon inn góði*, det tilnamnet han står i kongerekkja med, ser ut til å vera brukt etter hans død: «hvat mun konungr þessi fyrir ætla, er hann brýtr lög á oss, þau er setti Hákon konungr inn góði?» (HK: 430). I tillegg til kong Hákon finn me Hákon Toresfostre, Sigurd Markusfostre, Skule kongsfostre og to Torkjell fostre.¹⁷ Hákon Toresfostre var soneson til Harald Hardråde og oppfóstra hjå Steigar-Tore, «þá tóku þeir til konungs Hákon Þóris-fóstra, bræðrungr Magnús» (HK: 518). Hákon Adalsteinsfostre og Hákon Toresfostre er fostersøner, dei andre er fosterfedrar.

Skule «er síðan var kallaðr konungsfóstri» (HK: 510), kom heim saman med Olav (Haraldsson, seinare kjend som Olav Kyrre) etter slaget ved Stanford bru. Han vart ein stor mann i landet og stamfar til seinare kongar (Inge og Skule Bårdssøner). Skule er beskriven som ein gjæv, ættstor og klok (*forvittr*) mann, som vart hersjef og ordstyrar på tinget og var med i alt landråd saman med den unge, farlause kongen. So er der to menn som er nemnde *Þorkell fóstri*, *Þorkell fóstri Ámundason* (HK: 276) og *Þorkell fóstri Sumarliðason* (HK: 567). Den fyrste er den mest kjende, han fostra Torfinn jarl på Katanes då han var barn, «ok var hann síðan kallaðr Þorkell fóstri, ok var hann ágætr maðr» (HK: 268). Han er sidan for det meste omtalt som *Þorkell fóstri* (HK: 268–70, 273, 276, 278) og berre ein gong som *Þorkell Ámundason* (HK: 274). Den andre er berre so vidt nemnd i saga om Magnus Blinde, nemleg i samband med at Sigurd Slembe var på Orknøyane «at falli Þorkels fóstra Sumarliðasonar» (HK: 567).

Om ein skulle brukt Ekbos kriterium (jamført med dømeordet *skáld*, 1948: 269), skulle *Aðalsteinsfóstri* vorte å rekna som tilnamn, men ikkje *fóstri*. Ut frå bruken i teksten er det liten grunn til å tvila på at dei har hatt same funksjon, og det verkar lite teneleg å skilja på formalistiske kriterium. I tråd med Kousgård Sørensens argumentasjon kan ein seia at *Aðalsteinsfóstri* ikkje er eit appellativt tillegg, men ein kan ikkje seia at *fóstri*, fordi om det er ein term som opplyser om

familierelasjon, nødvendigvis av den grunn må vera eit appellativt tillegg (jf. Kousgård Sørensen 1975: 112f., sjå sitat over). Lind har tydelegvis tenkt på same måten, for han har teke med *fóstri* i sitt oversiktsverk: «Ordet tycks i dessa fall fungera som bin[amn]» (Lind 1920/21: sp. 89).

4. Materialet i HK

4.1 Utval

Då eg byrja å interessera meg for forholdet mellom titlar og tilnamn i *Heimskringla*, gjekk eg fyrst til personregisteret, og merkte av alle som stod oppførde der med førenamn og tittel (som *Bera drótning*, *Eiríkr jarl*, *Gilli lofsogumaðr* og *Ríkarðr prestri*), eller noko som med god vilje kunne tolkast som ein tittel (som *Án skyti* og *Huld seiðkona*). Ved kontroll mot tekst syntte det seg snart to feilkjeldor:

For det fyrste er det mange som står med namn og tittel i registeret, men som ikkje er omtalte slik i teksten. I registeret finn me til dømes ein *Ríkarðr prestri*, men når me går til teksten på dei oppgjevne sidone, står der om «prest einn enskan, er Ríkarðr hét» (HK: 587). Heller ikkje på dei fylgjande sidone, der lidings saga hans blir fortald, finn me nemningi frå registeret. Han blir omtalt med pronomen (*hann*), med appellativ (*prestri*) og ein stad med namnet, *Ríkarðr* (HK: 589). Eg har funne fleire liknande døme i registeret (som td. *Grani skáld* og *Bursti þræll*), og eg har sett bort frå dei alle i framstillingi her. Slik ryk diverre ein velkjend namneberar ut or materialet, nemleg trælen Kark. I registeret står det *Karkr þræll*, men i teksten står det «fór jarl þá ok þræll hans með honum er Karkr er nefndr» (HK: 140). Seinare blir han omtalt som *Karkr* og ein gong som *Dormóðr Karkr* (ibid.), noko som viser at *Kark* i byrjingi har vore eit tilnamn. Kravet om at namnekomplekset førenamn + tittel skal finnast i teksten, fører ogso til me går glipp av den einaste arbeidskona i registeret, *Þóra verkakona* (HK: 660), mor til Hákon Herdebreid. «En hon hét Þóra og var verkakona,» står det i teksten (HK: 583). Belegg i kapitteloverskrifter er tekne med, for kapitteloverskriftene står i handskriftene (Finnur Jónsson 1893-1900: VI f. og XI).

På den andre sida er det svært mange døme på at berarar som står oppførde med førenamn og patronym i registeret, er omtalte med namn og tittel i teksten, og kanskje berre med det. Slike tilfelle blir dermed uoppdaga når ein fylgjer registeret, om ein ikkje tilfeldigvis dett over dei, eller eventuelt veit kvar ein skal leita etter dei. Eitt (av fleire) døme på det siste er *Hákon Grjótgarðzson*, som står i registeret som det, med førenamn og patronym, utan tittel. I teksten møter me han fyrst på side 45 og fylgjande side som *Hákon jarl Grjótgarðzson*, vidare på side 48 som *Hákon Hlaðajarl*, og sameleis er han omtalt på side 66. På side 49 står det berre *Hákon jarl*, og på side 65 er det *Hákon Grjótgarðzson Hlaða-jarl*. Men ingen stad i teksten er han omtalt slik

han står oppført i registeret, med berre førenamn og patronym. Jarlettittelen er *alltid* med som ein del av namnekomplekset hans. Eit anna døme er den kjende Bjørn stallar, som i registeret er kamouflert under tilnamnet *Bjorn digri*. Det forekjem ein gong, fyrste gongen me møter han i saga (HK: 214), men elles er han alltid nemnd som *Bjorn stallari* (219 f., 223 ff., 240, 253, 370, 374 f., 402 f.), eventuelt berre som *Bjorn*.

Einaste måten å få fram alle forekomstar av namn med etterfylgjande tittel, skulle vera å finlesa teksten og merkja kvart einaste døme, og det er ikkje gjort her. Eg har rakt med silosvans, ikkje med rive. Dermed blir resultatet underrapportering. Der er mange fleire tilfelle i teksten enn dei eg har kome fram til ved hjelp av registeret, ved målretta leiting i nokre mistenkjelege tilfelle og ved rein slump i andre tilfelle. Eit prov på det er at dei fleste av kongane står i registeret med berre førenamn og patronym, eller med førenamn og kjennenamn (personleg tilnamn), men utan tittel. Men dei aller fleste av dei er omtalte i teksten som *Haraldr konungr*, *Ólafur konungr*, *Sigurður konungr* osv. Eg har ikkje leita gjennom teksten etter døme på det, fordi det er so umåteleg vanleg.

Dei som står i registeret med kongstittel, er stort sett berre dei som ikkje har noko anna tilnamn enn konge. Det gjeld særleg dei «forhistoriske» kongane i *Ynglingasaga* og småkongane før rikssamlingi. Me kan ta eit døme frå *Ynglingasaga*: På side 27 møter me på rekkje og rad *Ingjaldr konungr*, *Qnundr konungr*, *Algautr konungr*, *Yngvarr konungr af Fjaðryndalandi*, *Sporsnjallr konungr af Næríki*, *Sigverkr konungr af Áttundalandi*, *Granmarr konungr af Suðrmannalandi* og *Hjorvarður konungr*.¹⁸ Men me finn ogso ikkje-nordiske kongar som *Játmundr* (HK: 72), *Konofogor* (HK: 250) og *Stefnir* (HK: 585). I registeret finn me ogso nokre som står oppførde med eit «utbyggt» kongenamn, som *Sikileyar-kongungr*, *Skota-konungr*, *Veiðikonungr* o.l.

Problemet med «underrapportering» gjeld ogso for dronningane. I registeret finn me *Ragnhildr Eiríksdóttir in ríka* (HK: 655), i teksten finn me *Ragnhildr drótning ríka* (HK: 56).

Det er mange fleire dronningar som står i teksten med namn og tittel enn dei me finn i registeret, der det berre står to, den forhistoriske dronning Bera i *Ynglingasaga* (HK: 16) og dronning Emma, enkja etter kong Adalráð (HK: 191). Til dømes hadde Olav Tryggvason tre dronningar, og to av dei, Geira og Tyra, er nemnde i teksten med namn og tittel (HK: 120, 168).¹⁹

4.2 Resultat

Eg har funne 30 ulike appellativ som er (eller kan vera) titlar eller yrkesnemningar. Dei vanlegaste titlane er, ikkje uventa, *konungr* og *jarl* med høvesvis 48 og 45 ulike berarar. På tredjeplassen tronar *skáld* med 11 berarar. Elles er det átte med tittelen *prestr*, sju er omtalte som *keisari* og seks som *byskup*. Det er

seks dronningar, men der kunne det ogso vore mange fleire, om eg ikkje hadde rakt med silosvans. Titlane *bóndi*, *hersi* og *stallari* har fire berarar kvar, medan *erkibyskup*, *gjaldkeri*, *goði* og *hertogi* har kvar tre. Der er to lagmenn og ein lovseiemann. Same beraren kan godt vera omtalt på fleire måtar: med tittel, med patronym, med tittel og patronym, eller med kjennenamn (sjå ovafor om Håkon Adalsteinsfostre og Håkon Grjotgardsson).

Her kan omtalen av den mektige Håkon jarl (Sigurdsson) på Lade brukast som ei dømesoge: Langt den vanlegaste måten å omtala han på, er med førenamn og tittel: *Håkon jarl* (HK: 97–99, 101–103, 106, 111–118, 120–123, 127–133, 135, 137–139, 141–143, 148, 162, 164, 166, 181, 193, 202, 266). Deretter kjem berre førenamnet, *Håkon*, eventuelt med forklarande tillegg, t.d. *sonr Sigurðr Hlaðajarls* (HK: 1, 97, 109–112, 115, 133). Me finn kombinasjonane førenamn, tittel og kjennenamn, *Håkon jarl inn riki* (HK: 1 f., 9, 307, 471 f., 582), førenamn, tittel og patronym, *Håkon jarl Sigurðarson* (HK: 97, 109), førenamn og kjennenamn, *Håkon inn riki* (HK: 76), og jamvel kombinasjonen tittel og utnemne, *jarl inn illi* (HK: 142). Dei moglege kombinasjonane førenamn og patronym (*Håkon Sigurðarson*), førenamn og samansett tittel (*Håkon Hlaðajarl*) og berre samansett tittel (*Hlaðajarl/-inn*) er ikkje belagde i teksten. Elles er tittelen (*jarl/-inn*) ofte brukt åleine, når det går fram av samanhengen kven det er (HK: 99, 111–112, 116–118, 120, 122 f., 131 f., 137–142).

På same måten står kong Svein, kjend som Svein Estridsson, i registeret som *Sveinn Ulfsson*. Slik er han ogso omtalt mange stader (HK: 434 ff., 439, 445, 457, 463 f., 466, 543, 546, 629). Men me finn han ogso som *Sveinn jarl* (HK: 435 f.), som *Sveinn konungr* (HK: 466–470, 477 f., 480, 483, 485–492, 498, 513, 515, 634), som *Sveinn konungr Ulfsson* (HK: 466, 515), som *Sveinn Dana-konung* (HK: 469, 513) og som *Sveinn Ulfsson Dana-konung* (HK: 472). Dessutan er han sjølv sagt omtalt mange stader med berre førenamnet, som jarlen og som kongen. Her skal presiserast at eg *ikkje* meiner at titlane *jarl* og *konge* når dei står åleine, skal reknast som namn. Det er utvitydige appellativ. Det eg meiner, er at når ein tittel har fast fylgje med eit førenamn, so har det fungert som eit ledd i namnekomplekset, som ein del av eit *Gesamtnamen* (Kob 1990: 54 ff.). Då er det tittelen som utgjer kjenneleddet (identitetsmarkøren).

4.2.1 Materialet jamført med Lind 1920/21

E.H. Lind har med somme av titlane i sitt oversiktsverk, og det går fram av samanhengen at han prøver å skilja mellom det som har vore eit «egäntligt binamn» (kjennenamn) og det som har vore ein reell yrkestittel. Soleis skriv han dette om *bóndi*: «En mängd andra personer uppträdde med samma namntillägg, men det anger i allmänhet samhällsställning ock är icke att fatta som egäntligt binamn» (Lind 1920/21: sp. 36). Han nemner ikkje berarane i HK (sjå nedafor),

so dei har han nok rekna som bønder, og dermed ikkje «egäntlig binamn». Typisk er det at han har med *dróttning*, men alle berarane er menn (Lind 1920/21: sp. 65). Den eine som står som *biskup* er vel heller ikkje biskop. Derimot har Lind mange biskopssønner og andre bispeslektningar, og desse tilnamni heng saman med reelle biskopar (Lind 1920/21: sp. 26). På same måten har han *iarl* som tilnamn, men «Iarl synes i dessa fall vara binamn, icke värdighetsnamn». Men dei fylgjande jarleslektningane er i slekt med jarlar (Lind 1920/21: sp. 174 f.). Same forholdet gjeld *konungr*, tilnamnet blir bore av ikkje-kongar, men i tittelpatronym og andre slektskapsnemne finn me verkelege kongar (sp. 212 ff.). Likeins for *prestr*. Lind har det berre med som tilnamn på ikkje-prestar (og på den prestlærde kong Sverre), men i tittelpatronym og liknande nemne treffer me reelle presteslektningar (sp. 280 f.). Titlane *ármaðr* og *hertogi* er ikkje med hos Lind, men det er dei tilhøyrande tittelpatronymi (sp. 5, 144).

Lind har med åtte titlar der ogso berarane på mi liste er nemnde (stundom mellom fleire andre berarar), nemleg *Hildibrandr berserkr*, *Björn farmaðr*, *Þorsteinn knarrarsmiðr*, *Knútr lávarðr*, *Þorgeirr læknir Steinsson*, *Jórunn skáldmær*, *Viljálmr skinnari* og *Án skyti*. Han kommenterer somme av desse, soleis *berserkr*: «År väl delvis att betrakta som en mera tillfällig benämning, icke som egäntligt binamn» (Lind 1920/21: sp. 21). Torstein Knarresmed «var stor skeppsbyggare. Icke egäntligt binamn således» (Lind 1920/21: sp. 207). Likeins er *læknir* «Egäntligt yrkesbeteckn., fast yrket på den tiden bedrevs blott som bisyssla» (Lind 1920/21: sp. 250). Vilhjalmm Skinnare var lendmann, «men har väl tidigare varit skinnare till yrket» (Lind 1920/21: sp. 325). Om ein annan berar med tilnamnet *farmaðr* (Þorir farmaðr Skeggias.) skriv Lind at kjelda (*Landnáma*) har *farmaðr mikill*, «ock fattas således icke som binamn» (Lind 1920/21: sp. 77), tydeleg fordi mannen vitterleg var kjøpmann. Lind problematiserer ikkje Bjørn Farmann i so måte, endå det tydeleg er utanrikshandel som ligg til grunn for tilnamnet hans. «Björn konungr átti ok kaupskip í ferðum til annarra landa ok aflaði sér svá dýrgripa eða annarra fanga, þeira er hann þóttisk hafa þurfa. Bræðr hans kólluðu hann farmann eða kaupmann» (HK: 64). Lind kommenterer ikkje tilnamni til Knut Lavard, Jórunn Skáldmøy og Án skyttar (Lind 1920/21: sp. 240, 312, 336).²⁰

Lind har ikkje teke med *erkibyskup*, *gjaldkeri*, *goði*, *hersi*, *løgmaðr*, *løgsgumaðr*, *seiðkona*, *stallari* og *vølvva*, som alle står i i HK med innanlandske berarar (sjå under). Derimot har han med det samansette tilnamnet *Freysgoði* (sp. 90), på same måten som han har skilt mellom det usamansett *skáld* og *–skáld*- som føre- og etterledd i samansetningar (sjå over). Han har heller ikkje dei utanlandske titlane *kardináli*, *keisari* og *légátus*, som alle finst i HK som titlar på omtalte utlendingar. Lind har med *pávi* (med ulike skrivemátar) brukt som kjennenamn (sp. 247), men ikkje *Adrianus pávi* (HK: 587), fordi han verkeleg var pave.

5. Forsøksvis konklusjon

Grensa mellom namn og nemne er, som mange har drøfta før, flytande og nesten uråd å dra. Og «Je höher wir ins Altertum der Sprache hinaufsteigen, um so durchsichtiger wird die Scheidewand zwischen Nomina propria und appellativa» (Bach 1978: 3). Å innretta seg slik at ein utdefinerer mestedelen av den faktiske namnebruken, gjev kanskje straumlinjeforma og teoretisk tilfredsstillande løysingar, men det fortel lite om kompleksiteten i den namnebruken me møter i kjeldone. På eit NORNA-arrangement på 90-talet (mest truleg kongressen på Sundvollen i 1994?) var det ein skarp diskusjon om grensa mellom appellativ og stadnamn (*nes/Nes, vik/Vik*). Monoreferensialitet vart framheva som kriterium for å skilja, og under debatten vart det stilt eit retorisk spørsmål om *fryseboksen* dermed skulle reknast som stadnamn i ei utsegn som «jakka ligg på fryseboksen». Eg innser at eg er åt og set meg på den monoreferensielle fryseboksen, men etter mi meining er det naudsynt ogso å ta med titlane, både yrkestiltar som *knarresmed* og heidersnamn som *konge* (med eller utan ekstra tillegg) for å kunne gje eit heilt og påliteleg bilete av den mellomalderlege namneskikken. På bakgrunn av nemningsbruken i materialet meiner eg at når det står *Ari prestr inn fróði Þorgilsson*, so må yrkestermen *prestr* reknast med som ein del av namnekomplekset, på same måten som kjenneleddet, *inn fróði*. I forlengingi av dette meiner eg både jarlsnamn og kongsnamn må reknast som tilnamn når dei står som tillegg til eit førenamn.

Litteratur

- Andersson, T. 1983: Personnamn. Till begreppets avgränsning. I: *NORNA-rapporter* 23. Uppsala. 9–23.
- Bach, A. 1978: *Deutsche Namenkunde*. I. *Die Deutschen Personennamen*. 1. *Einleitung. Zur Laut- und Formenlehre, Wortfügung, -bildung und -bedeutung der deutschen Personennamen*. Heidelberg.
- Bakken, K. 1995: Patronymer, leksikalisering og proprialisering. En diskusjon belyst av et materiale av 1300-tallspatronymer. I: *NORNA-rapporter* 58. Uppsala. 37–53.
- Bakken, K. 2002: Navnestatus og bestemthetskategorien. I: T. Ainiala og P. Slotte (red.) 2002: *Avgränsning av namnkategorier*. Helsingfors. 20–37.
- Briesskorn, R. 1912: *Bidrag till den svenska namnhistorien*. 1. *Uppsala universitets årsskrift* 1912. *Filosofi, språkvetsenskap och historiska vetenskaper*. Uppsala.
- Brink, S. 1993: Var står onomastiken idag? En epistemologisk betraktelse. I: NN 9/10. 7–31.
- Brylla, E. 1999a: 1. opponent, Eva Brylla. I: NN 16. 61–82.
- Brylla, E. 1999b: *Anna Mædh inga hænder, Karl Dængenæf och Ingridh Thiuvafinger*. I: L. Elmevik & S. Strandberg m.fl. (red.) 1999: *Runor och namn. Hyllningsskrift till Lena Peterson den 27. januari 1999*. Uppsala. 11–21.
- Dalberg, V. 2002: De proprieale særtræk – et diskussionsindlæg. I: T. Ainiala og P. Slotte (red.) 2002: *Avgränsning av namnkategorier*. Helsingfors. 9–20.
- Ekbo, S. 1948: Nordiska personbinamn under vikinga- och medeltid. I: *Personnavn*. NK 7. Oslo–Stockholm–København. 269–85.

- Hagen, J.E. 1998: Litt om proprium som grammatisk kategori i norsk. I: G. Akselberg og J. Bondevik (red.) 1998: *Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes*. Bergen. 115–124.
- Hallager, G. 1895: *Om Personnavne efter norsk og fremmed Ret*. Kristiania.
- Haslum, V. 2002: Om avgrensning av stedsnavnkategorier og teori. I: T. Ainiala og P. Slotte (red.) 2002: *Avgränsning av namnkategorier*. Helsingfors. 124–149.
- Haugen, O.E. (red.) 2004: *Handbok i norrøn filologi*. Bergen.
- Hildebrand, B. 1961: *Handbok i släkt- och personforskning*. Stockholm.
- HK = *Heimskringla*, sjå Jónsson, Finnur (red.) 1911 [1936]
- Hødnebo, F. 1974: Tilnavn. I: KLN 18. 318–321
- Hødnebo, F. og Magerøy, H. (red.) 1979 [1990]: *Noregs kongesoger 1. Snorre Sturluson. Kongesoger. Første delen. Jubileumsutgåva 1979*. Oslo. [2. utgåva, 1990]
- Indrebø, G. (red.) 1920 [1981]: *Sverris Saga etter Cod. AM 327 4°. Utgjevi av den Den Norske Historiske Kildeskriftkommission ved Gustav Indrebø*. Kristiania. [Fotografisk opptrykk 1981, Oslo]
- Janzén, A. 1948: De fornvästnordiska personnamnen. I: *Personnavn*. = NK 7. 22–187.
- Johannessen, O.-J. 2001: «Var hann kendr við móður sína». Metronymika, metronymikonbruk og metronymikonbærere i norrøn middelalder. I: SAS 19. 31–83.
- Jónsson, Finnur (red.) 1893–1900: *Heimskringla. Noregs konunga sögur af Snorri Sturluson*. I. *Udgivne for Samfund til Udgivelse af gammel nordisk Litteratur*. København.
- Jónsson, Finnur (red.) 1912–15: *Den norsk-islandske skjaldedigtning. B. Rettet tekst*. I-II. København og Kristiania.
- Jónsson, Finnur (red.) 1911 [1936]: *Snorri Sturluson. Heimskringla. Noregs konunga sögur. Udgivet af Finnur Jónsson*. København. [Nyt uforandret Optryk 1936]
- Jónsson, Guðni (red.) 1954: *Sturlunga Saga. Fyrsta bindi. Guðni Jónsson bjó til prentunar*. Reykjavík.
- Kohlheim, V. 2005: Nomen und Allonom. I: *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences 1*. Uppsala. 207–218.
- Koß, G. 1990: *Namenforschung. Eine Einführung in die Onomastik*. Tübingen.
- Kousgård Sørensen, J. 1975: Tilnavne og slægtsnavne. Et diskussionsoplæg. I: *NORNA-rapporter 8*. 111–129.
- Kruken, K. 1995: *Norsk personnamnleksikon*. 2. utg. Oslo.
- Lind, E.H. 1920–21: *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala.
- Lind, E.H. 1905–15: *Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden*. Uppsala-Leipzig.
- Lorenz, E. 1983: *Det er ingen sak å få partiet lite : [NKP 1923–1931]*. Oslo.
- Modéer, I. 1955: *Personnamn i Kalmar tänkebok = Anthroponymica Suecana 1*. Stockholm.
- Modéer, I. 1964: *Svenska personnamn = Anthroponymica Suecana 15*. Stockholm – Göteborg – Uppsala.
- Mundal, E. 2004: Edda- og skaldediktning. I: O.E. Haugen (red.): *Handbok i norrøn filologi*. Bergen. 215–67.
- Nedreliid, G. 1998a: «Ender og daa ein Aslaksen eller Bragestad.» *Etternamnsskikken på Sør- og Vestlandet. Studiar i folketeljingsmaterialet frå 1801 = Høgskolen i Agder. Forskningsserien nr. 10 (tekstdel), + nr 11 (materialdel)*. Kristiansand.
- Nedreliid, G. 1998b: Å «kallast» noko og «skriva seg» for eitkvart anna. Om uoffisiell namnebruk i Jostedal, indre Sogn. I: G. Akselberg og J. Bondevik (red.) 1998: *Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes*. Bergen. 196–204.
- Nedreliid, G. 1999: Svar frå doktoranden. I: NN 16. 92–109.
- Nedreliid, G. 2002: Kvinnors tilnamn som samfunnspegel i *Heimskringla*. I: Johansen, Anfinnur m.fl. (red.) 2002: *Eivindarmál. Heiðursrit til Eivind Weyhe á seksti ára degi hansara 25. apríl 2002*. Tórshavn. 251–57.

- Olafsen, O. 1922: *Norske slægtsnavne*. Risør.
- Otterbjörk, R. 1983: «Mus-Gea» och Gestabondo. Något om prefigurerade och absoluta binamn. I: *NORNA-rapporter* 23. Uppsala. 114–23.
- Peterson, L. 1983: Personnamn/personbeteckningar i några fornsvenska källor. Försök till en indelning och beskrivning. I: *NORNA-rapporter* 23. Uppsala. 123–37.
- Pettersen, E. 1981: *Personnavn i Vest-Norge 1450–1550*. Oslo.
- Pike, K.L. 1967: *Language in Relation to a unified Theory of the Structure of human Behaviour*. The Hague – Paris.
- Rosenberg, B. 1988: *Astrid : prinsesse av Norge*. Oslo.
- Rygh, K. 1871: Norske og islandske tilnavne fra oldtiden og middelalderen. I: *Indbydelses-skrift til den offentlige Examen ved Thronhjems Katedralskole i Juni og Juli 1871*. Thronhjem. V–X.
- Schmidt, T. 1983: Yrkesnemningar på 1500-talet – tilnamn eller slektsnamn? Eit forsøk på å kasta lys over nokre terminologiske problem. I: *NORNA-rapporter* 23. Uppsala. 158–74.
- Smith, C.D. 1910: *Vore familienavne*. Kristiania.
- Vågslid, E. 1932: *Norsk navnesed*. Oslo.

Materialsamling:

Tala i parentes viser til side(r) i HK

ármaðr: 1 berar: *Björn* (354 f.)

berserkr: 1 berar: *Hildibrandr* (38)

bondi: 4 berarar: *Áki* (50 f.), *Ámundi* (267 f.), *Karl* (488), *Þorsteinn* (107)

byskup: 6 berarar: *Guðmundr* (Arason, 636), *Grimkell* (215, 423) = *Grimkell hirðbyskup* (214, står i registeret med berre førenamnet), *Ótta* (509), *Sigurðr* (Olav Tryggvasons biskop, 282, 296), *Sigurðr* (Knut den mektiges biskop, 395, 410, 413), *Viljálmr* (582)

drótning: 6 berarar: *Bera* (16), *Emma* (191), *Geira* (120, står i registeret med patronymet), *Gyða* (496, kong Edwards dronning, står i registeret med patronym), *Ragnhildr drótning ríka* (56, står i registeret med patronymet), *Þyri* (168, står i registeret med patronymet)

erkibyskup: 3 berarar: *Absalon* (634), *Eiríkr* (Ivarsson, 578), *Qzurr* (562)

farmaðr: 1 berar: *Björn* (Haraldzson, 64)

gjalldkeri: 3 berarar: *Gunnarr* (617), *Þorbjörn* (626), *Þrándr* (579)

goði: 3 berarar (inkludert *Þórðr Freysgoði*, 161), *Snorri* (452), *Rúnólfr* (161)

hersir: 4 berarar: *Arinbjörn* (113 f.), *Guðbrandr* (36 osv.), *Klyppr* (102, 145), *Þórir hersir Hróaldsson* (56, 61)

hertogi: 3 berarar: *Guthormr* (52, 59, står i registeret med patronym), *Ótta* (436 f.), *Roðgeirr* (590)

jarl: 46 berarar: *Álfrin* (410), *Ásbjörn* (48), *Ásgautr* (48), *Atli jarl* (47) = *Atli jarl inn mjóvi* (37 osv.), *Brúsi* (267 f., 270 ff.), *Eilífr* (540), *Einarr* (59 f., står i registeret som *Einarr Rognvaldson*) = *Torf-Einarr* (59), *Einarr* (250, 267 ff., står i registeret som *Einarr Sigurðarson rangmuðr*), *Eiríkr* (118, 130–35, 166 f., 171–74, 177, 179) = *Eiríkr jarl Hákonarson* (130, 143, 166, 176, 181, 191–94, 206 f., 218, 307), *Erlendr* (525), *Eysteinn* (54), *Fasti* (22), *Geirfiðr* (190), *Göngu-Hroflfr* (191), *Guðini jarl Ulfnaðrsson* (347), *Hákon jarl* [3] (193, 196 f., 200, 204 f., 207, 299, 307 f., 340 f., 352 f., 359 f., 365 f., 369, 371–75, 379 f., 395) = *Hákon jarl (Eiríksson)* (310), *Hákon jarl* [1] (49) = *Hákon Grjótgarðsson* (45 f.) = *Hlaðajarl* (48, står ikkje i registeret som jarl), *Hákon jarl* [4] (487 f., 490–94). = *Hákon jarl Ivarsson* (486), *Hákon jarl* [2] (97 ff., 101 ff., 106, 111–18, 120–23, 127 ff., 130–33, 135, 137 ff., 141 ff., 148, 162, 164, 166, 181, 193, 202, 266) = *Hákon jarl Sigurðarson* (99, 109) = *Hákon jarl inn ríka* (76), *Hálfðan* (93, 276), *Haraldr (Hákonarson)* (567), *Hugi* (524) = *Hugi pruði*, *Karl jarl Sónason* (571, 586) = *Karl jarl* (572), *Mqrúkári* (347, 496, 503), *Nereidr* (198), *Ormr* (475, 477 f., 572, 582), *Óttarr* (123), *Qmundr* (77, 320), *Páll* (533, er nemnd på andre sidor, men då som «jarlar Pál ok Erlendr», sjå HK 502, 504,

522 f.), *Róðbjartar* (496), *Rognvaldr* = *Rognvaldr Móra-jarl* (48, 55, 58 f.), *Rognvaldr* = *Kali* (582 f., står ikkje i registeret som jarl), *Rognvaldr (Úlfsson)* (223, 225, 238 ff., 250 f., 253, 255 ff., 448), *Sigvaldi* (129 ff., 167, 172 ff., 176, 180, 186, 206, står i registeret som *Sigvaldi jarl Strút-Haraldzson*), *Sigurðr* (65 f., 76, 78, 80 ff., 94–98) = *Sigurðr Hlaða-jarl* (70), *Sigurðr* (266 f., 271, står i registeret som *Sigurðr Hlòðvissón jarl digri*), *Sóti* (52), *Sveinn (Guðinason)*, 347, 496), *Sveinn (Hákonarson)*, 181, 192, 197, 200, 205 ff., 234), *Sveinn (Ulfsson)*, 435 f., står i registeret med patronym), *Tósti* (347, 486, 498 f., 503 ff.), *Úlfr* (316, 341 ff., 346 f., 434 f. osv.) = *Úlfr jarl Sprakaleggsson*, *Valþjófr* (496), *Viljálmr jarl* (497) = *Viljálmr bastardr Rúðu-jarl, Þórfjör* (266 ff., 272 ff., osv.)

jarl + tillegg: *Atli jarl inn mjóvi* (37 osv.), *Dungaðr jarl af Katanesi* (266), *Hákon jarl Grjótgarðs-son* (45 f.) = *Hákon Hlaðajarl* (48, 66) = *Hákon Grjótgarðsson Hlaða-jarl* (65, står ikkje i registeret som jarl), *Haraldr jarl Maddaðarson* (584), *Karl jarl Sónason* (571, 586, *Ríkarðr Rúðu-jarl* (191, 432, 496), *Rognvaldr Móra-jarl* (47, 59, 265) = *Rognvaldr jarl á Móri* (58) = *Rognvaldr Móra-jarl inn ríki* (191), *Sigurðr Hlaða-jarl* (70, 73, 78, 93, 114), *Úlfr jarl Sprakaleggsson* (341), *Viljálmr bastardr Rúðu-jarl* (509).

karðínáli: 1 berar: *Nikolás* (586 f.)

keisari: 7 berarar: *Frírekr* (537), *Heinrekr* (432, «han var kallaðr Heinrekr inn mildi»), *Heinrekr* (537, «sonr Fríreks keisarar»), *Kirjalax* (537), *Lozarius* (540), *Mámúli* (537), *Ótta* (120–23)

knarrarsmiðr: 1 berar: *Þorsteinn* (398, 402)

konungr: 47 berarar (inkludert dei med utbygd tittel, sjå nedafor): *Aðalráðr* (129 osv.) = *Aðalráðr Engla-konungr* (191), *Aðalsteinn* (66 f., 70 ff.), *Algautr* (27), *Arnviðr* (47 f.), *Auðbjörn* (47 f.), *Aun* (19 f.), *Dagr* (33), *Eiríkr* (43 osv.), *Goðgestr* (23), *Gothormr* (72), *Grammarr* (27 ff.), *Guðrøðr* (201 osv.), *Gylfi* (6), *Hákon* (svía) (525), *Hjorvarðr* (27), *Hugleikr* (17), *Ingjaldr* (27), *Játmundr* = *Eaðmundr* (72), *Játvarðr* = *Eatvarðr* (445, tillegg: sjå under), *Kirjalax* (612), *Konofogor* (250), *Sigverkr* (27), *Skjöldr* (32), *Sporsnjallr* (27), *Stefnir* (585), *Viljálmr* (537), *Yngvarr* (27), *Qunundr* (27), *Steinkell* (491 f., 494 = *Steinkell Svía-konungr*, 525, står i registeret med førenamn), *Sveinn* (466–70, 477 f., 480, 483, 485–92, 498, 513, 515, 634, står i registeret med patronym, tillegg: sjå under)

konungr + tillegg: *Aðalráðr Engla-konungr* (191), *Aðalsteinn Engla-konungr* (71), *Baldvin Jórslakonungr* (538), *Eatvarðr inn góði Engla-konungr* (347, står i registeret som *Eatvarðr inn góði*), *Eiríkr konungr á Jötlandi* (54), *Guðlaugr Háleygjakonungr* (17), *Guðrøðr konungr í Suðreyum* (523 f.) = *Guðrøðr Suðreyakonungr* (609), *Guðrøðr konungr á Skáni* (29 f.), *Guðrøðr veidikonungr* (32 ff.), *Gýlaugr Háleygjakonungr* (18), *Hagbarðr sækonungr* (17), *Haki sækonungr* (17 f.), *Haraldr Engla-konungr* (347, står i registeret med patronym), *Ingi Hallsteinsson Svía-konungr* (586, tittelen står ikkje i registeret), *Konofogor Íra-konungr* (268), *Magnús Svía-konungr* (586), *Melkólmr Skota-konungr* (266, 524), *Róðgeirr Sikileyjar-konungr* (537), *Sigurðr konungr af Vindli* (32), *Súlki konungr af Rogalandi* (52), *Steinkell Svía-konungr* (525, står i registeret med førenamn), *Sveinn konungr Ulfsson* (466, 515, står i registeret med patronym) = *Sveinn Dana-konungr* (469) = *Sveinn Ulfsson Dana-konungr* (472), *Viljálmr bastardr Engla-konungr* (56)

lávarðr: 1 berar: *Knútr* (543, 555)

légáti: 1 berar: *Stephanus* (628)

lögmaðr: 2 berarar: *Gyrðr lögmaðr Gunnhildarson* (598), *Þorgnýr* (238)

løgsgumaðr: 1 berar: *Gilli* (305 osv.)

læknir: 1 berar: *Þorgeirr læknir Steinsson* (579)

pávi: 1 berar: *Adrianus* (587)

prestr: 8 berarar: *Aðalbrikt* (566), *Andréas prestr Brúnsson* (561) = *Andréas Brúnsson* (ibid.) = *Andréas prestr* (561 f., osv.), *Ari* (2, osv.) = *Ari prestr inn fróði Þorgilsson* (ibid.), *Bárðr* (322), *Hróaldr prestr langtala* (616, 622), *Loptpr prestr Sæmundarson* (561) = *Loptpr prestr* (562), *Sveinn* (574), *Þangbrandr* (2, 163)

seiðkona: 1 berar: *Huld* (11)

skáld: 11 berarar (inkludert dei med utbygde tilnamn, sjå nedafor): *Stífr* (467, er ikkje nemnd som skald i registeret), *Sigvatr* (84 f., 188, 190, 197, 206, 209 f., 212, 227, 345, osv.)

skáld + tillegg: *Arnórr jarlaskáld* (267, 275, 299, 421–23, 432 f., osv.), *Eyjólfir dádaskáld* (118), *Hallfróðr vandræðaskáld* (120 f., 123 f., 162 om tilnamnet) = *Hallfróðr skáld Óttarsson* (161), *Illugi Bryndólaskáld* (450), *Oddr Kikinaskáld* (445, 465), *Þorbjörn skakkaskáld* (583, 617, 627), *Þórðr Sigvaldaskald* (206), *Þorkell Hamarskáld* (520), *Þormóðr Kolbrúnarskáld* (302, 387 f., 405)

skáldmær: 1 berar: *Jórunn* (65)

skinnari: 1 berar: *Viljálmr* (575)

skyti: 1 berar: *Án* (169)

stallari: 4 berarar: *Björn* (219 f., 223 ff., 240, 253, 370, 374 f., 402 f., står i registeret som *Björn digri*), *Kolbjörn* (169, 179), *Styrkár* (508), *Úlfir* (471, 485, 500)

völva: 1 berar: *Huld* (12)

Notar

- 1) Tid og plass var avgrensa fordi oppgåva «Kvinnens tilnamn som samfunnspegel i Noreg» vart gjevi som prøveforelesing over oppgjeve emne i samband med disputas.
- 2) Nynorske former av namni er dei som er brukte i *Noregs kongesoger* (Hødnebo og Magerøy, 1979).
- 3) Eg har tidlegare kalla denne typen for *kjennenamn* (Nedrelid 1998a: 22), etter Vågslid 1932: 7. Olafsen har brukt *kjendingsnavne* som overordna term, dvs. for tilnamn (Olafsen 1922: 6).
- 4) Finnur Jónsson brukar stor førebokstav i *Selsbani* når det står absolutt, men liten når det står etterstilt: «Siðan skaut hann Ásmundr at Ásbirni *selsbana*» (HK: 301).
- 5) Eg utelet diskusjonen om korvidt namn i det heile er substantiv i denne omgang (sjå Dalberg 2002, Haslum 2002, Hagen 1998 og tilvist litteratur i desse).
- 6) I foredrag på MONS 10 i Kristiansand, 23/11-03, og i gjesteforelesing på Institut for navneforskning, Københavns Universitet 20/2-04.
- 7) Sjå Johannessen 2001.
- 8) *Einarr Andréas-mágr* (HK: 562) var svigerson til *Andréas prestur Brúnsson* i Konghelle (HK: 561).
- 9) Eit ankepunkt mot farsnamnet har vore at det normalt ikkje står åleine. «Ett namn är det språkliga tecknet för en namnbärare. Däri ligger den självklara egenskapen att namnet kan uppträda självständigt» (Andersson 1983: 17). Men i skaldediktingi finst det mange døme på personar som er omtalte med berre slektskapsattributt/ patronymisk bestemmelse: «Fyll horn kona/ fell af hesti/ Rannveigar sonr/ þars riðu drengir» (Jónsson 1912–15, I: 210), «Vast, Áleifs sonr, austan/ eflidr á vatn et skeflða» (op.cit. I: 232), og mange derimellom. Faktisk er slektskapsreferansar av dei vanlegaste kjenningstypene i skaldediktingi. Eg går ikkje inn på diskusjonen om primære patronym og patronymiske bestemmelsar her, men viser til Bakken 1995.
- 10) Peterson 1983: 126, ho viser til Brieskorn 1912 og Modéer 1964 (note 28).
- 11) Etter kvart kan dei nærma seg grensa mot slektsnamn (Modéer 1964: 108). I Noreg skjer dette seinare, og det er særleg dei innførde yrkesnemningane som blir brukte på denne måten (Hallager 1895: 45, Smidth 1910: 29 ff.).
- 12) Kohlheim byggjer på og viser til K.L. Pike 1967: 37f.
- 13) Jf. moderne tittelbruk, kronprinsesse Märtha forklarte borni sine at dei hadde ein tittel i staden for etternamn (Rosenberg 1988: 17).
- 14) Jf. «at falli Þorkels föstra Sumarliðasonar» ovafor, der står tilnamnet *fóstri* før farsnamnet.

- 15) Og på same måten når han er omtalt som *Viljálmr bastardr Engla-konungr* (HK: 156).
- 16) To gonger er han dessutan nemnd med berre førenamnet, utan tilnamn (HK 608, 636).
- 17) I registeret står ogso *Sigurðr Sigurðarson Markúsfóstri*. Han var eit av dei mange uheldige kongsemni i borgarkrigstidi, son til Sigurd Munn (han òg), og oppfostra hos Markus på Skog (HK: 621, 625 f.). Tilnamnet er ikkje nemnt i teksten anna enn i plural, «Markús af Skógi ok þeir Sigurðr fóstrar» (HK: 625). Sidan namnekomplekset **Sigurðr Markúsfóstri* vantar i løpande tekst, fell dømet ut (sjå under 4.1).
- 18) *Ingjaldr, Qnundr, Algautr* og *Hjorvarðr* står ikkje som kongar i registeret.
- 19) Den tredje, Gyða, er ogso omtalt som dronning i kap. 32, «drótning ein, er Gyða er nefnd» (HK: 126), men ho er ikkje nemnd i teksten med namn + tittel, som **Gyða drótning*.
- 20) Slik (med <s>) i Hødnebø og Magerøys utgåve (s. 193). Det tyder på at dei har oppfatta dette som yrkestittel, ikkje tilnamn, for dei brukar elles stor førebokstav i tilnamn.

Sakrale stedsnavn i Østfold. Et omdiskutert navnemateriale sett i et utviklingsperspektiv

Av Kristin Sundve Sannan

This article deals with the conception and the history of a group of place-names signified as holy or sacred names. The main object has been to investigate if or to what degree the attitude towards sacred place-names has developed or changed during a period of 150 years, from about 1840 until the turn of the millenium. On the basis of a selected material of 54 place-names from the county of Østfold, the author examines how this particular set of names has been evaluated by three prominent onomasticians, namely Oluf Rygh (1833-1899), Magnus Olsen (1878-1963) and Kåre Hoel (1922-1989). Her findings reveal a unanimous recognition that sacred place-names must be reckoned with, but that the degree and kind of sacrality are at dispute.

1. Innledning

Fra midten av 1800-tallet har det i Norden vært forsket på sakralt stedsnavnmateriale. Det forhold at interessen for denne type stedsnavn kom opp, henger nært sammen med den nasjonalromantiske retningen som var framtreddende innen det europeiske kulturlivet fra 1840-årene av. Det har likevel gjennom de ulike tidsperiodene vært livlig diskusjon om hvorvidt denne type stedsnavn i det hele tatt lar seg skille ut som en egen gruppe og videre om hvilket antall sakrale stedsnavn det kan være snakk om fylkesvis og på landsbasis.

Jeg har tatt utgangspunkt i et navnemateriale fra Østfold fylke begrenset til 54 stedsnavn, alle gårdsnavn og/eller bygdenavn. Det var naturlig å konsentrere seg om dette fylket, fordi det her forelå mulighet for en direkte sammenlikning av behandlingen av disse stedsnavnene hos tre framtreddende forskere, Oluf Rygh, Magnus Olsen og Kåre Hoel, i løpet av en periode på omtrent hundre år. Det har vært et overordnet mål for undersøkelsen å se etter om det kunne

påvises en utvikling eller endring i tilnærmingen til sakralt stedsnavnmateriale i løpet av denne perioden.

Som et ledd i denne undersøkelsen har jeg sett på distribusjon og frekvens av visse typer sakrale navn både på fylkes- og landsbasis. Jeg har også sett på premissene for å klassifisere stedsnavn som sakrale, slik dette vurderes av Rygh, Olsen og, i den grad det foreligger relevant materiale, av Hoel. Andre spørsmål som blir drøftet, er i hvilken grad stedsnavnene er blitt klassifisert som sakrale på grunnlag av etterleddet. Med utgangspunkt i Håkan Rydvings (1990) modell for ulike grupper av sakrale stedsnavn, har jeg ved sammenstilling av resultatene hos de tre forskerne hatt som mål å kunne si noe om i hvilken grad Rygh, Olsen og Hoel vil betrakte de ulike gruppene av stedsnavn som sakrale. Noen av resultatene fra disse undersøkelsene vil jeg komme tilbake til i punkt 6.

2. Terminologi

Innen nordisk stedsnavnforskning har det vært en del diskusjon om terminologien på det området jeg drøfter her. I eldre forskning ble gjerne termen *kultiske stedsnavn* eller *kultnavn* brukt der vi i dag bruker termen *sakrale stedsnavn* eller *sakrale navn*. Ordet *sakral* kommer av det latinske *sacer* 'hellig' (jf. *Bokmålsordboka* 1986:491). Håkan Rydving (1990:168) foreslår imidlertid å bruke termen *sakrale stedsnavn* som et overordnet begrep for både *teofore* og *kultiske* stedsnavn: I det *teofore* stedsnavnet inngår et gudenavn eller en gudebetegnelse, som ved *Torsnes* og *Onsøy*. I det *kultiske* stedsnavnet betegner etterleddet en form for kult, som i *Horgen* og *Hov*. Både Thorsten Andersson (1992) og Botolv Helleland (1992), som begge etterlyser en mer stringent terminologi innen forskningsfeltet, foreslår å bruke *sakral* som overordnet term. Per Vikstrand (2001:37) framholder at termen *sakrale navn* med undertermen *sakrale stedsnavn*, nå er alminnelig akseptert innen fagmiljøet.

Jeg bruker selv termen *sakrale navn* og *sakrale stedsnavn* i betydningen *førkristne sakrale navn* og *førkristne sakrale stedsnavn*, da materialet jeg har arbeidet med er avgrenset slik.

3. Kort forskningshistorisk oversikt

Forskningen på sakrale stedsnavn i Norge ble innledet omkring 1840 med Peter Andreas Munchs første utgivelse av *Norrøne gude- og heltesagn*. Dette verket kom i flere nye utgaver, og betydningen av Munchs arbeid går klart fram av Håkan Rydvings (1990:169) beskrivelse av endringene i opplagene og rekkevidden av disse endringene: «En utvecklingslinje i synen på teofora och icke-teofora kultnamn blir tydlig om man jämför avsnitten om ortnamn i de tre upplagorna av P.A. Munchs *Nordmændenes äldste Gude- og Helte-Sagn*.» Rydving

viser her til P.A. Munchs arbeid, Oluf Ryghs utgave av stedsnavnmaterialet av 1880 og til det tilsvarende tillegget ved Magnus Olsen av 1922.

Oluf Rygh inntar en nøktern og kritisk holdning når det gjelder forekomst og utbredelse av sakrale stedsnavn. Han åpner imidlertid for at det foreligger stedsnavn med sakral opprinnelse og betydning. Magnus Olsen inntar en langt mer «pro-sakral» holdning til stedsnavn, både når det gjelder antall, omfang og kildeverdi.

Fra slutten av 1800-tallet ble det i Skandinavia utgitt flere verk som satte personnavn- og stedsnavnmateriale i forbindelse med hedensk kultus (jf. Magnus Fredrik Lundgren 1878, Johannes Steenstrup 1896, Magnus Olsen 1915, 1922 og Elias Wessén 1921). Olsens positive innstilling til forekomsten av kulturnavn fikk betydning også for utviklingen innen sakralforskningen i nabolandene, og hans synspunkt har periodevis fått bred oppslutning. En skeptisk og nær avvisende holdning til sakrale stedsnavn som fenomen og som kildemateriale ble innledet av den svenske forskeren Jöran Sahlgren allerede rundt 1920, og han har i Norge senere fått tilslutning først og fremst av Eivind Vågslid. Sahlgren utgav fra 1913 *Namn och bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning*. I dette tidsskriftet publiserte han artikler som «Förbjudna namn» (1918), «Oäkta vi-namn» (1923) og «Hednisk gudalära och nordiska ortnamn. Kritiska inlägg» (1950), der hans kritiske syn kom til uttrykk.

Det har på 1900-tallet og helt fram til våre dager egentlig foregått to debatter innen forskningen på før-kristne, sakrale stedsnavn: Den mest grunnleggende skillelinjen går mellom forskere som mener at det finnes sakralt navnemateriale som kan brukes som kilde til tidligere tiders kult, og de som forkaster sakrale stedsnavn som fenomen. Til den første gruppen hører Oluf Rygh, Magnus Olsen, Botolv Helleland og Per Vikstrand (2001), mens Jöran Sahlgren (1923, 1950) og Eivind Vågslid (1958, 1963) er blant dem som avviser at det finnes sakralt navnemateriale. Hit hører også islendingen Þórhallur Vilmundarson, mens svensken Lennart Elmevik inntar en mellomstilling ved at han i flere artikler har argumentert mot en sakral tolking av bl.a. navn på *Frø(y)*- (jf. Elmevik 1997). En annen skillelinje går mellom forskere som mener at det finnes svært mange sakrale stedsnavn, Magnus Olsen er her i en særstilling som såkalt «maksimumstolker» (jf. Mc Nicol 1997), og de som vil redusere antallet noe, som Jørn Sandnes (1992:16) og Botolv Helleland (1992:261).

Etter en periode med utbredt skepsis til forskning på sakralt navnemateriale, en utvikling i stor grad forårsaket av Jöran Sahlgrens dominerende posisjon i det skandinaviske forskningsmiljøet, kan en igjen se økt interesse for og en positiv innstilling til forekomst av sakrale stedsnavn. Dette viser seg i nyskapende forskning på flere områder: I Sverige har Lars Hellberg (1986) gått inn

for et komparativt studium av kultnavn, og i 2001 kom Per Vikstrand med doktoravhandlingen *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälarskapskapen*. I Danmark har John Kousgård Sørensen og Bente Holmberg stått sentralt innen den nyere forskningen, mens Jørn Sandnes og Botolv Helleland de siste tiårene har vært framtrepende representanter for sakralforskningen i Norge. NORNAs 16. symposium i Gilleleje i Danmark fikk tittelen «Sakrale navne», dette viser også den økte interessen for og oppslutningen om sakrale stedsnavn som fenomen og som kildemateriale.

4. Hypotese

Når en ser på den samlede sakralforskningen innen stedsnavn, særlig den mer kritiske delen i de siste tiårene, synes det rimelig å sette opp en hypotese om at det i alle fall siden Magnus Olsen har vært en økende skepsis til sakralt innhold i stedsnavn. Videre kunne en vente at dette ville komme til uttrykk i arbeidene til Kåre Hoel. Disse spørsmålene håper jeg undersøkelsen min vil kunne svare på.

5. Materiale

Som nevnt innledningsvis har jeg tatt utgangspunkt i stedsnavn i Østfold fylke. Dette er et materiale som i større eller mindre grad er blitt betraktet som sakralt. Jeg har tatt utgangspunkt i diskusjonene til Oluf Rygh, Magnus Olsen og til slutt Kåre Hoels utrykte grunnmanus, slik det foreligger ved Seksjon for navnegransking, Institutt for lingvistiske og nordiske studier. Kåre Hoel (1922–1989) arbeidet i over 30 år (fra 1950 til ut på 1980-tallet) med det store prosjektet «Norske bustadnavn. Bustadnavn fra Østfold». Han har tatt utgangspunkt i Oluf Ryghs *Norske Gaardnavne*. Bind 1 *Smaalenes Amt*, og han viser ved hvert enkelt navn til dette verket. Han har også kontrollert uttalen av dette materialet i marken.

I arbeidet med det sakrale stedsnavnmaterialet valgte jeg å ta utgangspunkt i tilleggene til P.A. Munchs *Norrøne gude-og heltesagn*, slik de var utformet for Østfold fylke av henholdsvis Oluf Rygh og Magnus Olsen. Jeg har tatt med stedsnavn som Rygh, Olsen og Hoel, eller bare én eller to av dem, har vurdert som sannsynlig eller mulig sakrale. Etter disse utvalgsriteriene stod jeg igjen med 54 navn fordelt på 16 av Østfolds 22 herreder (etter herredsinndelingen på 1880-tallet, som også Rygh legger til grunn i Østfold-bindet av NG).

6. Presentasjon av navnematerialet

Jeg har valgt å behandle navnematerialet alfabetisk. Jeg nevner her kort de 54 stedsnavnene slik de er angitt for de enkelte herreder. Dette materialet er det som stod igjen på grunnlag av de kriteriene jeg la til grunn for utvalget.

Navnene ble deretter gjenstand for videre drøfting. For hvert enkelt navn nevnes Ryghs, Olsens og Hoels tolkninger av forledd og etterledd. Ved enkelte navn forekommer flere tolkninger, disse er da også ført opp i oversikten. Se tabell side 36–38.

Som denne oversikten viser, er det likheter mellom Rygh, Hoel og Olsen når det gjelder syn på opprinnelse og betydning av de enkelte stedsnavn. Dette gjelder for eksempel navn som *Gudum*, *Hov* og *Onsøy*, som er stedsnavn de alle regner for å være av sakral opprinnelse. Det er likevel klart at Magnus Olsen i større grad enn de to andre vil gi stedsnavnene en sakral forklaring: Dette gjelder blant annet ved navn som *Asak*, *Elmark* og *Vang*. En gjennomgang av oversikten viser ellers innbyrdes forskjeller i forklaringsmodeller mellom de tre forskerne.

Med utgangspunkt i disse stedsnavnene fra Østfold har jeg trukket paralleller til de tilsvarende navnene andre steder i Norge, for slik å sette konklusjonene til Rygh, Olsen og Hoel inn i en bredere sammenheng.

7. Noen resultat av undersøkelsen

I denne delen vil jeg se nærmere på noen av resultatene som kom fram av undersøkelsen. De enkelte punktene er allerede presentert i innledningen, og jeg vil igjen understreke at det her er snakk om utvalgte områder for undersøkelse.

7.1 Variasjon i antall og utbredelse av sakrale stedsnavn

Oluf Rygh (1880:199f., 204, 220f.) peker på at det av flere årsaker ikke er mulig å anslå et fast antall eller en sikker utbredelse av stedsnavnene med sakral opprinnelse. Indirekte kan en likevel slutte at Rygh (1880:204–220) regner med et antall på rundt 450 sakrale stedsnavn, fordelt på 17 amt eller fylker. Det sentrale østlandsområdet ser ut til å ha den høyeste konsentrasjonen av sakrale stedsnavn (145). For Østfold tar Rygh (1880:204–205) med 29 stedsnavn som sakrale, disse er fordelt på 14 herreder. I grenseområdene mot Sverige forekommer i svært liten grad stedsnavn av denne typen (jf. Pedersen, Stylegar og Norseng 2003:313 f.).

Magnus Olsen anslår at det er vel 600 sakrale stedsnavn i Norge. For Østfold regner Olsen (1915:10) med 47 sakrale stedsnavn, fordelt på 16 herreder. Også han regner med en geografisk variasjon innen fylket, med en særlig konsentrasjon i de ytre områdene, både i sør og i nord. Ellen-Anne Pedersen, Frans Arne Stylegar og Per G. Norseng (op.cit. 314 f.) mener at man ut fra arkeologiske funn kan tenke seg at det i jernalderen har vært en maktkonsentrasjon med sentrum i Tune og i Eidsberg. Dette har så gitt seg utslag i et høyt antall og betydelig opphopning av sakrale stedsnavn i enkelte områder.

I motsetning til Rygh og Olsen uttaler ikke Kåre Hoel seg spesifikt om antall

og fordeling av sakrale stedsnavn på landbasis eller innen Østfold. Han tar utgangspunkt i Oluf Ryghs kommentarer i Østfoldsbindet av NG og viser til tidligere og samtidig norsk og utenlandsk forskning.

7.2 Ulike premisser for å klassifisere stedsnavn som sakrale

Ved ca. 10 prosent av stedsnavnmaterialet på 450 uttrykker Rygh (1880) tvil om navnet er av sakral opprinnelse. De navneleddene Rygh regner som hyppigst forekommende sakrale stedsnavn, er *hof* n. og *hørgr* m. Det forekommer dessuten relativt hyppig navn sammensatt med adjektivet *heilagr*, navn sammensatt med *guð* n. og stedsnavn av typen *Disen*. For flere av disse navnene åpner Rygh for andre forklaringer enn en sakral. I tillegg regner Rygh med at det for Østfold i en rekke stedsnavn kan foreligge gudenavn som *Forseti*, *Freyr* eller *Freyja*, *Njqrðr*, *Óðinn*, *Pórr*, *Ullr*, *Váli* og *Ægir*.

Magnus Olsen klassifiserer kultminnene etter flere modeller. I *Hedenske kultminder i norske stedsnavne* deler Olsen (1915:10–25) navnematerialet inn fylkesvis i seks kategorier. Den viktigste årsaken til at Olsen fører opp langt flere stedsnavn som sakrale enn Rygh, er at han tar med nye grupper av navn. I disse navnene inngår **alhs-* 'tempel', slik tilfellet er i *Elgetun*, *ljúg-* eller *lýgi* 'pakt, edsvoren overenskomst', et ord Olsen mener inngår i *Lystad*, *skjqlf* f. 'hulle' eller 'platå' (i denne sammenheng oppkalling etter gudebolig), som Olsen setter i sammenheng med gudenavnet *Váli* i stedsnavnet *Valaskjol*, samt *vangr* m. 'vang' eller 'helligdomsvang' i stedsnavnet *Vang*.

Hos Kåre Hoel inngår ikke kategorisering av sakrale stedsnavn på denne måten. Hans drøftinger er i stor grad relatert til stedsnavnmaterialet slik det tidligere er behandlet hos Rygh, Olsen og andre forskere.

7.3 Sakralitet etter etterledd

For å kunne si noe videre om i hvilken grad Rygh, Olsen og Hoel ville klassifisere de ulike stedsnavnene som sakrale, gjorde jeg en undersøkelse av hvilke og hvor mange stedsnavn som hos hver enkelt forsker ble kategorisert som sakrale på grunn av etterleddet.

I det samlede materialet på 54 navn forekommer til sammen 23 etterledd. Av disse er etterleddet i *Asak*, bevart i former som *Asaka*, *Asakum*, *Asakan*, å betrakte som et substantivert verb. De andre etterleddene er substantiv. Ved sju av disse klassifiseres stedsnavnet som sakralt på grunn av etterleddet, hos én eller flere av de tre forskerne. Det forekommer også at etterleddet blir betraktet som mulig sakralt, mens en sakral tolkning av stedsnavnet avvises på grunn av forleddets form. For Rygh gjelder det ved *Gusland* og *Guslund*. Enkelte av navnene blir vurdert til å ha både sakralt forledd og sakralt etterledd. I denne delen er imidlertid bare sakralitet ut fra etterleddet vurdert. De usammensatte

Hov og *Vang* ble tatt inn i drøftingen på samme måte som de enkelte etterledd og vurdert på samme måte som når de står som etterledd.

Resultatet av undersøkelsen ble at en ut fra Oluf Ryghs materiale kan anslå at omkring 14 av 54 stedsnavn (26 prosent) har et sannsynlig sakralt etterledd. Her er da stedsnavnet blitt klassifisert som sakralt på grunn av etterleddet. De tilsvarende tallene hos Magnus Olsen er 27 av 54 (50 prosent) og for Kåre Hoel 18 eller 19 av 54 stedsnavn (i underkant av 35 prosent). Dersom en utelater de usammensatte *Hov* og *Vang* og bare tar utgangspunkt i de sammensatte navnene, blir resultatet noe annerledes. For Ryghs materiale viser det seg at anslagsvis 7 av 54 navn har et sannsynlig sakralt etterledd (ca. 13 prosent). For Olsen er antallet 18 av 54 navn (vel 33 prosent), og for Hoel gjelder dette 10 eller 11 av 54 stedsnavn (18,5 prosent).

I begge tilfellene plasserer Hoel seg mellom Rygh og Olsen. Undersøkelsen viser dessuten at omkring 1/3 av etterleddene i materialet gir grunnlag for sakral klassifisering.

7.4 Stedsnavnmaterialet klassifisert etter kategorier

For å kunne si noe mer utfyllende om hvordan hver av de tre forskerne klassifiserer de enkelte stedsnavnene, har jeg brukt en tillempet utgave av Håkan Rydvings (1990:168 f.) modell for inndeling av sakrale stedsnavn.

Som nevnt i kapittel 2 går Rydving ut fra betegnelsene *teofor* og *kultisk*. I et *teofort* stedsnavn inngår et gudenavn, som oftest i genitiv, eller en gudebetegnelse. I et *kultisk* navn betegner etterleddet en plass for *kult* i betydningen offer eller andre riter.

Håkan Rydving deler videre navnematerialet inn i fire sakrale kategorier. Den første kategorien omfatter navn som er både teofore og kultiske, disse inneholder gudenavn og kultsted som *Frøshov*. Den andre kategorien omfatter stedsnavn som er kultiske, men ikke teofore, for eksempel *Hov*. Den tredje gruppen inneholder navn som er teofore, men ikke kultiske. Disse stedsnavnene inneholder en gudebetegnelse og et ord for bosted, som for eksempel *Gudum*, hvor etterleddet er det ikke-sakrale *heimr* m. 'heim'. Den fjerde gruppen omfatter navn som verken er teofore eller kultiske, men som likevel kan gi informasjon om religiøse forhold, f.eks. ved å angi at en plass er hellig uten nærmere spesifisering. Dette kan vel legges til grunn ved stedsnavn som f.eks. *Jerberg*, der forleddet er *hjqlp* f. 'hjelp' i betydningen «hjelp fra de underjordiske».

	Teofore	Ikke teofore
Kultiske	1 (Forsetlund, Frøshov)	2 (Hov, Horgen)
Ikke kultiske	3 (Onsøy, Gudum)	4 (Jerberg, Helgedal)

Etter Håkan Rydvings modell (1990). Noen eksempler fra stedsnavnmaterialet satt inn i Rydvings modell.

Denne modellen har jeg brukt noe tilpasset til mitt formål: De tre første gruppene er blitt brukt til å kategorisere *sakralt* navnemateriale, mens jeg i en fjerde kategori har samlet de *ikke-sakrale* stedsnavnene. Fordelingen mellom stedsnavngruppene for hver av de tre forskerne er slik ut fra klassifikasjon av stedsnavnmaterialet: For Rygh kan 31 av 54 navn settes inn i én av de tre sakrale kategoriene, 23 navn settes inn i den ikke-sakrale gruppen. Forholdstallene er 57,4 prosent sakrale navn og 42,6 prosent ikke-sakrale navn. Hos Olsen, der en må ta utgangspunkt i 53 navn, er 47 navn (88,7 prosent) gruppert i en av de tre første, sakrale kategoriene, mens seks navn (14,2 prosent) kan klassifiseres som ikke-sakrale. Av 49 navn i Kåre Hoels navnemateriale, kan en sette 33 navn (67,3 prosent) inn i en av de tre sakrale kategoriene, mens 16 stedsnavn (32,6 prosent) plasseres i kategorien som omfatter ikke-sakrale navn.

Oluf Rygh har altså nær halvparten av navnematerialet i den ikke-sakrale gruppen, mens Kåre Hoel også her inntar en mellomstilling mellom Rygh og Olsen. Hoel ligger likevel atskillig nærmere Rygh enn Olsen i vurderingen av hva som er sakralt stedsnavnmateriale.

Jeg vil kort peke på enkelte problemer ved denne undersøkelsen: Utvalgskriteriene hos den enkelte forsker er ujevne, navnematerialet er relativt lite, i flere tilfeller endrer forskerne syn på hvordan stedsnavnene er å forstå, den subjektive tolkningen hos den enkelte lar seg ikke i alle tilfeller uten videre innpasse i de enkelte kategorier. Resultatet av undersøkelsen gir likevel forhåpentligvis en pekepinn om hvordan Rygh, Olsen og Hoel relativt sett stiller seg i forhold til det utvalgte stedsnavnmaterialet.

7.5 Eventuelle endringer i tilnærmingen til sakralt stedsnavnmateriale

Hovedproblemstillingen for undersøkelsen har vært å kaste lys over hvordan forskningen på før-kristne, sakrale stedsnavn har utviklet seg fra 1840-tallet og fram til våre dager. Innledningsvis ble det framsatt en hypotese om at en ved å gjennomgå sentrale verk av tre forskere, Oluf Rygh, Magnus Olsen og Kåre Hoel, skulle kunne påvise en endring eller en utvikling i tilnærmingen til sakrale stedsnavn, basert på behandlingen av vel 50 presumptivt sakrale stedsnavn fra Østfold.

Metoden har vært å sammenlikne arbeidene til Oluf Rygh, Magnus Olsen og Kåre Hoel, som tilhører hver sin tidsperiode innen navneforskningen. På grunnlag av en analyse av deres forskning ville det være mulig å si noe om vurderingen av sakrale stedsnavn over den aktuelle perioden.

Etter å ha gjennomgått behandlingen av hvert av de 54 stedsnavnene hos de tre forskerne, har jeg gjort en egen undersøkelse på sakralitet etter etterledd (punkt 6.3). Ved denne undersøkelsen har det vist seg at Rygh er minst tilbøye-

lig til å gi en sakral forklaring, så følger Hoel i en mellomstilling, mens Olsen klart er den som i størst grad klassifiserer stedsnavnene som sakrale. Ved disse resultatene er det ikke mulig å slutte at det i løpet av hundreårsperioden fra Rygh til Hoel har foregått en markant endring eller utvikling etter en jevn kurve i tilnærmingen til sakrale stedsnavn. Den framsatte hypotesen er dermed delvis avkreftet (jf. Sannan 2007:192 f.), da det ser ut til å ha vært en bevegelse først opp og så ned, men ikke helt ned til utgangspunktet igjen.

8. Avslutning

I denne artikkelen har jeg forsøkt å presentere noen av resultatene jeg har kommet fram til i min undersøkelse. Hovedvekten er blitt lagt på å undersøke tilnærmingen til presumptivt sakralt stedsnavnmateriale hos de tre forskerne Rygh, Olsen og Hoel. Alle tre har ment at sakrale stedsnavn forekommer, derimot var det ulike oppfatninger om omfang og forekomst av slikt materiale. Utviklingen innen skandinavisk sakralforskning har i stor grad variert siden siste halvdel av 1800-tallet og fram til våre dager. Resultatene vi er kommet fram til hos de tre forskerne, kan sees i sammenheng med utviklingen innen forskningen på sakrale stedsnavn generelt: Det kan se ut som stedsnavnforskningen har gått en vei fra den relativt nøkterne Rygh til «maksimumstolkeren» Magnus Olsen og fram til våre dager med en mer nøktern, men også mer tvilende Kåre Hoel som eksponent for en vitenskapelig retning som i større grad åpner for flere tolkningsmuligheter for sakralt stedsnavnmateriale.

Stedsnavn	Oluf Rygh		Magnus Olsén		Kåre Hoel	
	Forleidd	Etterleidd	Forleidd	Etterleidd	Forleidd	Etterleidd
1 Asak gnr. 74 Berg	áss m. 'ás, bergás'	ákr m. 'jord, jordstykke'	áss m. 'hedensk gud'	áska (sv.) 'torðen'	áss m. 'ás'	haka f. 'hake' ákr m. 'áker'
2 Elgetun gnr. 8 Eidsberg	Elgiar- (usikker bet.)	áin n. 'innhegnet sted, tun'	* ahls (got.) 'tempel'	áin n. 'tun'	Elgiar- (?) elgr m. 'elg'	áin n. 'innhegnet sted'
3 Elgtun gnr. 204 Eidsberg	Elgiar- (?)	áin n. 'innhegnet sted'	* ahls (got.) 'tempel'	áin n. 'tun'	Viser til gnr. 8 Elgetun	Viser til gnr. 8 Elgetun
4 Elingárd gnr. 102 Onsoy	Tvil om oppr. form er <i>Álin</i>	Ingen sikker tolkning. Avviser 'gård' i etterleidd.	* ahls (got.) 'tempel'	vin f. 'eng'	* ahls (got.) 'tempel' eller <i>dill</i> m. 'dyp renne'	* ahls (got.) 'tempel' eller <i>dill</i> m. 'dyp renne'
5 Elmark gnr. 13,10 Eidsberg	Ein (kv.navn) 'Tvil om tolking'	mørk f. 'skog'	* ahls (got.) 'tempel'	vin f. 'eng'	<i>elmi</i> n. av 'alm' eller 'voksested for alm'	mørk f. 'skog'
6 Elnes gnr. 161 Rakkestad	elgr m. 'elg' eller <i>Elgiar- (?)</i>	nes n. 'nes'	* ahls (got.) 'tempel'	nes n. 'nes'	elgr m. 'elg'	nes n. 'nes'
7 Forsetlund gnr. 93-95 Onsoy	Forseti m. 'Forsete' (gudenavn)	lundr m. 'lund'	Forseti m. 'Forsete'	lundr m. 'lund', 'hellig lund'	Forseti m. 'Forsete'	lundr m. 'lund'
8 Frøhol gnr. 25 Askim	Frøy m. 'Frøy' (gudenavn) eller <i>frjór</i> adj. 'fruktbar'	holl m. 'hol, lav jordhaug'	frjór 'fruktbar'	holl m. 'hol'	frjór 'fruktbar'	holl m. 'hol'
9 Frøland gnr. 100 Våler	Frøy m. 'Frøy' el. <i>Frøya</i> f. 'Frøya' (gudenavn)	landir f.pl. av <i>land</i> n. 'land'	Frøy m. 'Frøy' eller <i>frjór</i> 'fruktbar'	landir f.pl. av <i>land</i> n. 'land'	frjór 'fruktbar'	landir f.pl. av <i>land</i> n. 'land'
10 Frøshov gnr. 65 Trøgstad	Frøy m. 'Frøy'	hof n. 'tempel'	Frøy m. 'Frøy'	hof n. 'tempel'	Frøy m. 'Frøy'	hof n. 'tempel'
11 Frøylandir (bygd) Askim og Trøgstad	Frøy m. 'Frøy' el. <i>Frøya</i> f. 'Frøya' (gudenavn)	landir f.pl. av <i>land</i> n. 'land'	Frøy m. 'Frøy' el. <i>frjór</i> 'fruktbar'	landir f.pl. av <i>land</i> n. 'land'	frjór 'fruktbar'	landir f.pl. av <i>land</i> n. 'land'
12 Gudim gnr. 198 Askim	gud n. 'gud, avgud'	vin f. 'eng'	gud n. 'gud, avgud'	vin f. 'eng'	gud n. 'gud, avgud'	vin f. 'eng'
13 Gudim gnr. 9 Rakkestad	gud n. 'gud, avgud'	heimr m. 'heim'	gud n. 'gud, avgud'	heimr m. 'heim'	gud n. 'gud, avgud'	heimr m. 'heim'
14 Gudum gnr. 33,1 Skiptvet	gud n. 'gud, avgud'	heimr m. 'heim'	gud n. 'gud, avgud'	heimr m. 'heim'	gud n. 'gud, avgud'	heimr m. 'heim'
15 Gusland gnr. 55 Hobøl	gudis (genitivsform, ukjent opphav)	lundr m. 'lund'	gud n. 'gud, avgud'	lundr m. 'lund'	gudis- (genitiv)	lundr m. 'lund, hellig lund'
16 Guslund gnr. 99,100 Skjoberg	gudis (gen...form)	lundr m. 'lund'	gud n. 'gud, avgud'	lundr m. 'lund'	gudis (gen.)	lundr m. 'lund'
17 Gustvet gnr. 109 Hobøl	gud n. 'gud' eller <i>Gaurr/Gudrekr</i>	þveit f. 'utskilt part'	gud n. 'gud, avgud'	þveit f. 'utskilt part'	gudis- (gen.) el. <i>gud</i> n. 'avgud'	þveit f. 'utskilt part'

Stedsnavn	Oluf Rygh		Magnus Olsen		Kåre Hoel	
	Forleidd	Etterleidd	Forleidd	Etterleidd	Forleidd	Etterleidd
18 Helgedal gnr. 88,2 Våler	<i>Helgi</i> 'Helge' el. <i>Helga</i> 'Helga'	<i>dair</i> m. 'dal'	<i>Helgi</i> 'Helge' el. <i>heilagr</i> 'hellig'	<i>dair</i> m. 'dal'	<i>Helgi</i> 'Helge'	<i>dair</i> m. 'dal'
19 Hof (n.) forsvunnet navn Skjoberg		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hafn</i> m. 'gressgang'
20 Horgen gnr. 99, 100 Tune		<i>vin</i> f. 'eng'	<i>høgr</i> m. 'hørg'	<i>vin</i> f. 'eng'	<i>høgr</i> m. 'hørg'	<i>vin</i> f. 'eng'
21 Hov gnr. 112, 113 Trøgstad		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'
22 Hov gnr. 80 Askim		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'
23 Hov gnr. 19 Spydeberg		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'
24 Hov gnr. 36, 37 Idd		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'
25 Hov gnr. 102, 1 Onsoy		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'
26 Hov gnr. 19 Hobøl		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'		<i>hof</i> n. 'hov'
27 Hovin gnr. 103, 104 Spydeberg		<i>vin</i> f. 'eng'	<i>hof</i> n. 'hov'	<i>vin</i> f. 'eng'	<i>hof</i> n. 'hov'	<i>vin</i> f. 'eng'
28 Hovin gnr. 59 Hobøl		<i>vin</i> f. 'eng'	<i>hof</i> n. 'hov'	<i>vin</i> f. 'eng'	<i>hof</i> n. 'hov'	<i>vin</i> f. 'eng'
29 Hovland gnr. 76 Råde		<i>land</i> n. 'land'	<i>hof</i> n. 'hov'	<i>land</i> n. 'land'	<i>hof</i> n. 'hov'	<i>land</i> n. 'land'
30 Igsi gnr. 33 Hobøl	<i>Ægir</i> m. 'Æge' (gude- navn)	<i>sida</i> f. 'side'	<i>Ægir</i> m. 'Æge'	<i>sida</i> f. 'side'	<i>ægir</i> m. 'hjelrn'	<i>sida</i> f. 'side'
31 Jerberg gnr. 35 Rakkestad	<i>hjolp</i> f. 'hjelpe'	<i>berg</i> n. 'berg'	<i>hjolp</i> f. 'hjelpe'	<i>berg</i> n. 'berg'	<i>hjolp</i> f. 'hjelpe'	<i>berg</i> n. 'berg'
32 Lundestad gnr. 4 Berg	<i>lund</i> m. 'liten skog'	<i>strøð</i> f. 'båstø'		<i>lund</i> m. 'hellig lund'	<i>lund</i> m. 'lund'	<i>strøð</i> f. 'båstø'
33 Lystad gnr. 11 Skiptvet	<i>Lya</i> f. (elvenavn)	<i>staðir</i> m.pl.	<i>*lygi</i> 'pakt'	<i>staðir</i> m.pl.	<i>Lya</i> f. el <i>*lygi</i> 'pakt'	<i>staðir</i> m.pl.
34 Nerum gnr. 23, 24 Rygge	<i>Njorðr</i> m. 'Njord' (gudenavn)	<i>heim</i> m. 'heim'	<i>Njorðr</i> m. 'Njord' (gudenavn)	<i>heim</i> m. 'heim'	<i>Njorðr</i> m. 'Njord'	<i>heim</i> m. 'heim'
35 Óðinnssalr (bygd) Onsoy	<i>Óðinn</i> m. 'Ódin' (gudenavn)	<i>salr</i> m. 'sal, hall'	<i>Óðinn</i> m. 'Ódin'	<i>salr</i> m. 'sal, hall'	<i>Óðinn</i> m. 'Ódin'	<i>salr</i> m. 'sal, hall'
36 Onsoy (bygd) Onsoy	<i>Óðinn</i> m. 'Ódin'	<i>ey</i> f. 'øy'	<i>Óðinn</i> m. 'Ódin'	<i>ey</i> f. 'øy'	<i>Óðinn</i> m. 'Ódin'	<i>ey</i> f. 'øy'
37 Onsåker gnr. 106 Våler	<i>Óðinn</i> m. 'Ódin' el. <i>Audunn</i> 'Audun' (mannsnavn)	<i>aker</i> m. 'åker'	<i>Óðinn</i> m. 'Ódin'	<i>aker</i> m. 'åker'	<i>Óðinn</i> m. 'Ódin'	<i>aker</i> m. 'åker'
38 Ryggfot gnr. 48 Rygge	<i>hrygg</i> m. 'jordrygg'	<i>hof</i> n. 'tempel' el. <i>hvefja</i> 'kvefve'	?	<i>hof</i> n. 'tempel'	<i>hrygg</i> m. 'langstrakt forhøyning' (?)	<i>hof</i> n. 'tempel'
39 Tøssalir (bygd) Råde	?	<i>salr</i> m. 'oppholdsted, gård'	<i>Tyr</i> m. 'Ty' (gudenavn)	<i>salr</i> m. 'sal, hall'	<i>Tyr</i> m. 'Ty'	<i>salr</i> m. 'sal, hall'
40 Torsnes (bygd) Borge	<i>Þórr</i> m. 'Tor' (gudenavn)	<i>nes</i> n. 'nes'	<i>Þórr</i> m. 'Tor'	<i>nes</i> n. 'nes'	<i>Þórr</i> m. 'Tor'	<i>nes</i> n. 'nes'

Stedsnavn	Oluf Rygh		Magnus Olsén		Kåre Hoel	
	Forleidd	Etterleidd	Forleidd	Etterleidd	Forleidd	Etterleidd
41 Torsnes gnr. 3 Våler	<i>Bórr</i> m. 'Tor' (gude-navn) el. <i>Bórrir</i> 'Tore' (mannsnavn)	<i>nes</i> n. 'nes'	<i>Bórr</i> m. 'Tor' el. <i>Bórrir</i> 'Tore'	<i>nes</i> n. 'nes'	<i>Bórr</i> m. 'Tor' el. <i>Bórrir</i> 'Tore'	<i>nes</i> n. 'nes'
42 Tose gnr. 87 Borge	<i>Bórr</i> m. 'Tor'	<i>hof</i> n. 'hov'	<i>Bórr</i> m. 'Tor'	<i>hof</i> n. 'hov'	<i>Bórr</i> m. 'Tor'	<i>hof</i> n. 'hov'
43 Tosebygda Trøgstad	<i>Bórr</i> m. 'Tor'	<i>hof</i> n. 'hov'	<i>Bórr</i> m. 'Tor'	<i>hof</i> n. 'hov'	<i>Bórr</i> m. 'Tor'	<i>hof</i> n. 'hov'
44 Ullerøy (sokn) Skjeberg	<i>Ullr</i> m. 'Ull' (gude-navn)	<i>ey</i> f. 'øy'	<i>Ullr</i> m. 'Ull'	<i>ey</i> f. 'øy'	<i>Ullr</i> m. 'Ull'	<i>ey</i> f. 'øy'
45 Ultvet gnr. 4-6 Eidsberg	<i>Ullr</i> m. 'Ull'	<i>þveit</i> f. 'þveit'	<i>Ullr</i> m. 'Ull'	<i>þveit</i> f. 'þveit'	<i>Ullr</i> m. 'Ull'	<i>þveit</i> f. 'þveit'
46 Valaskjøl gnr. 63 Tune	<i>váll</i> m. 'bråte', <i>vátr</i> m. pl. 'rydningene'	<i>skjól</i> n. 'skjul, ly'	<i>Váll</i> m. 'Vale' (gude-navn)	Her henvisning til gudebolig	<i>váll</i> m. 'bråte'	<i>skjól</i> n. 'skjul', <i>skjölf</i> f. 'hoyde, plåtå'
47 Vang gnr. 63 Skiptvet		<i>vangr</i> m. 'slette'		<i>vangr</i> m. 'helligdomsvang'		<i>vangr</i> m. 'slette'
48 Vang gnr. 81 Rygge		<i>vangr</i> m. 'slette'		<i>vangr</i> m. 'helligdomsvang'		<i>vangr</i> m. 'slette'
49 Vangsbrekke (Brekka) gnr. 107 Råde		<i>vangr</i> m. 'slette'		<i>vangr</i> m. 'helligdomsvang'		<i>vangr</i> m. 'slette'
50 Vedal gnr. 44 Rakkestad	<i>vé</i> n. 'helligdom' m. 'skog'	<i>dálr</i> m. 'dal'	<i>vé</i> n. 'helligdom'	<i>dálr</i> m. 'dal'	<i>vé</i> n. 'helligdom'	<i>dálr</i> m. 'dal'
51 Vedalr (bygd) Skjeberg	<i>vé</i> n. 'helligdom'	<i>dálr</i> m. 'dal'	<i>vé</i> n. 'helligdom'	<i>dálr</i> m. 'dal'	<i>vé</i> n. 'helligdom'	<i>dálr</i> m. 'dal'
52 Vêtund gnr. 165 Rakkestad	<i>viðr</i> m. 'skog'	<i>lund</i> m. 'lund'			<i>vé</i> n. 'helligdom' m. 'veg', <i>vegr</i> m. 'ære' eller <i>víg</i> n. 'strid'	<i>lund</i> m. 'helliglund'
53 Vesten gnr. 24-27 Borge	<i>vé</i> n. 'helligdom'	<i>stein</i> m. 'stein'	<i>vé</i> n. 'helligdom'	<i>stein</i> m. 'stein'	<i>vé</i> n. 'helligdom'	<i>stein</i> m. 'stein'
54 Ælin gnr. 97-98 Tune	<i>ál</i> f. 'rem', <i>áll</i> m. 'stripe'	<i>vin</i> f. 'eng'	<i>*ahls</i> 'tempel'	<i>vin</i> f. 'eng'	<i>*ahls</i> 'tempel' <i>ál</i> f. 'rem', <i>áll</i> m. 'stripe'	<i>vin</i> f. 'eng'

Litteratur

- Andersson, Thorsten 1992: «Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn» I: *Sakrale navne*. NORNA-rapporter 48. Redigert av Gillian Fellows-Jensen og Bente Holmberg. Uppsala. 77–105.
- Bokmålsordboka. Definisjons-og rettskrivingsordbok*. Redigert av Marit Ingebjørg Landrø og Boye Wangenstein. Oslo 1986.
- BØ = Kåre Hoel. *Bustadnavn i Østfold*. Utgitt ved Avdeling for navnegransking. Bind 1 *Hobøl* ved Tom Schmidt, 1994. Bind 2 *Skiptvet* ved Margit Harsson, 1997. Bind 3 *Våler* ved Tom Schmidt, 1999. Bind 4 *Spydeberg* ved Margit Harsson, 1997. Bind 5 *Rygge og Moss* ved Tom Schmidt, 2004. Bind 6 *Askim* ved Margit Harsson, 2005. Bind 7 *Tune* ved Tom Schmidt, 2007.
- BØ manus = Kåre Hoels manus til *Bustadnavn i Østfold*, i Avdeling for navnegransking, Universitetet i Oslo.
- Elmevik, Lennart 1997: «Svenska ortnamn med förleden Frö-». I: *Ortnamn i språk och samhälle. Hyllningsskrift til Lars Hellberg*. (Acta Universitatis Uppsaliensis. Nomina Germanica 22.) Uppsala. 107–115.
- Hellberg, Lars 1986: «Hedendomens spår i uppländska ortnamn». I: *Ortnamnsällskapet i Uppsala årskrift*. Uppsala. 40–71.
- Helleland, Botolv 1992: «Sakrale namn. Nokre forskingsoppgåver frå norsk synsstad». I: *Sakrale navne*. NORNA-rapporter 48. Redigert av Gillian Fellows-Jensen og Bente Holmberg. Uppsala. 255–263.
- Hoel, Kåre 1985: *Studier over bustadnavn i Østfold*. Skrifter frå Institut for navnegransking. Universitetet i Oslo. 4. Oslo.
- Lundgren, Magnus Fredrik 1878: *Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverige*. Göteborg.
- Mc Nicol, John 1997: *Plasseringen av de første kirkene i Norge i forhold til de hedenske kultstedene. En historiografisk studie omfattende tiden etter 1830*. Hovedoppgave ved Universitetet i Oslo. (KULTs skriftserie 98). Oslo.
- Munch, Peter Andreas 1840: *Nordens gamle Gude-og Helte-Sagn i kortfattet Fremstilling*. Christiania.
- Munch, Peter Andreas 1847: *Nordmændenes Gudelære i Hedenold tilligemed de vigtigste Helte-sagn*. Christiania.
- Munch, Peter Andreas 1854: *Nordmændenes ældste Gude- og Helte-Sagn*. Christiania.
- Munch, Peter Andreas 1880: *Norrøne Gude-og Heltesagn*. Revidert ved Albert Kjær. Christiania.
- Munch, Peter Andreas 1922: *Norrøne gude-og heltesagn*. 3. utg. Etter Albert Kjærs bearbeidelse ved Magnus Olsen. Kristiania.
- Munch, Peter Andreas 1967: *Norrøne gude-og heltesagn*. 4. utg. Revidert ved Anne Holtmark. Oslo.
- Munch, Peter Andreas 1996: *Norrøne gude-og heltesagn*. Revidert ved Jørgen Håvardsholm. Oslo.
- Olsen, Magnus 1915: *Hedenske kultminder i norske stedsnavne*. 1. Videnskapsselskapets skrifter II. Hist.-filos. klasse 1914. No 4. Kristiania.
- NG = Oluf Rygh. *Norske Gaardnavne*. Opplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. 1–18. Kristiania/Oslo. 1897–1924. *Fællesregister* ved Albert Kjær. 1936.
- Olsen, Magnus 1922: «Minner om guderne og deres dyrkelse i norske stedsnavn». Tillegg i: P.A. Munch: *Norrøne gude- og heltesagn*. 3. utgave. Ved Magnus Olsen. Kristiania. 210–244.
- Olsen, Magnus 1926: *Ættegård og helligdom. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. A. 9a. Oslo.
- Olsen, Magnus 1929: *Stedsnavn og gudeminner i Land*. Avhandlinger utgitt av det norske Videnskaps-akademi i Oslo. 2. Hist.-filos. klasse. 1929:3. Oslo.

- Olsen, Magnus 1942: «Norge». I: *Nordisk kultur XXVI. Religionshistorie*. Stockholm–Oslo–København. 59–73.
- Pedersen, Ellen-Anne, Frans-Arne Stylegar og Per G. Norseng 2003: *Østfolds historie. 1. Øst for Folden*. Sarpsborg.
- Rygh, Oluf 1880: «Minder om Guderne og deres Dyrkelse i norske Stedsnavne». I: P.A. Munch: *Norrøne gude- og heltesagn ordnede og fremstillede*. 2. udg. Ved Albert Kjær. Christiania. 193–221. (Også utgitt som særtrykk.)
- Rygh, Oluf 1897–1936, se NG.
- Rydving, Håkan 1990: «Ortnamn som religionshistoriskt källmaterial» I: *Namn och bygd*. 167–177.
- Sahlgren, Jöran 1918: «Förbjudna namn». I: *Namn och bygd* 1918. 1–12.
- Sahlgren, Jöran 1923: «Oäkta vi-namn». (Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning 6.) I: *Namn och bygd*. 110–134.
- Sahlgren, Jöran 1950: «Hednisk gudalära och nordiska ortnamn». Kritiska inlägg. I: *Namn och bygd*. 1–37.
- Sandnes, Jørn 1992: «Norske stedsnavn og hedensk kultus. En vurdering av Magnus Olsens teorier i lys av nyere forskningsdebatt». I: *Sakrale navne*. NORNA-rapporter 48. Redigert av Gillian Fellows-Jensen og Bente Holmberg. Uppsala. 9–21.
- Sannan, Kristin Sundve 2007: «Sakrale stedsnavn i Østfold i forskningshistorisk lys». Hovedoppgave ved Universitetet i Oslo. Oslo.
- Steenstrup, Johannes 1896: «Nogle Undersøgelser om Guders Navne i de nordiske Stednavne». I: *Dansk Historisk Tidsskrift* 6:6. 353–388.
- Vikstrand, Per 2001: *Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalen*. (Acta Academiae regiae Gustavi Adolphi 77. Studier til en svensk ortnamnatlas 17.) Uppsala.
- Vågslid, Eivind 1958: *Stadnamntydingar*. Oslo.
- Vågslid, Eivind 1963: *Stadnamntydingar* 1. Oslo.
- Wessén Elias 1921: «Forntida gudedyrkan i Östergötland 1». I: *Särtryck ur Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening*.

Fargenemningar i gamle kunamn

Av Ola Syrstad

The author of this article discusses the naming of cattle based on the coat colour of the cow in question. He mentions the fact that the names of cows given according to the colour of a particular cow take the following factors into consideration: the predominant colour, the extent of a particular colour and the mixture of colours. There is a vast diversity of colours and mixtures of colours among cattle and these colours are very often based on a particular pattern. Usually the colour and the patterns of colour are associated with specific types of cattle. Ola Syrstad has investigated a material based on three lists of names of cows amounting to approximately 3000 names from Molde, Seljord and Røros from the period 1897–1911. There are great differences between the lists of names from these areas precisely because the cows in these three areas have different colours. He mentions several characteristic examples which serve to illustrate this fact. Towards the end of his account the author comments on different threats to the old names of cows such as new breeds of cattle and a reorganisation of cattle breeding, for instance larger herds, multipurpose cow sheds, joint operation, shorter life-span and data registering of the herd.

Kjennemerke

Hos storfe er fargen på hårlaget det viktigaste av alle kjennemerke. Han er fullt utvikla alt når dyret blir født og endrar seg lite med alderen. Dette gjeld både *grunnfargen* (fargen på dei partia som ikkje er kvite), *utstrekninga* av dei partia som er farga, og *fordelinga* av desse partia. Utstrekning og fordeling av dei farga partia utgjer til saman det vi gjerne kallar *fargeteikninga*.

Mangfaldet av farge er større hos storfe enn hos dei aller fleste andre dyreslag. *Svart* og *raudt* er dei vanlegaste fargane, men også *grått* og *brunt* er vanleg. I tillegg opptre dei fleste fargane i ulike variantar og nyansar. Ei blan-

ding av svarte og kvite hår kan gi inntrykk av *blått*. Mørke striper i ein ljosare grunnfarge (oftast raudt eller grått) gir *brannet* farge.

Enda større er mangfaldet når det gjeld fargefordeling (teikning). Dersom dei farga partia er så store at dei dekkjer heile kroppsoverflata, er dyret *einleta* (einsfarga). Små kvite flekker på eit dyr som elles er einleta, blir kalla *avteikn*. Det hender også at det kvite breier seg ut over heile kroppen, slik at berre ørene og mulen er farga. Mellom desse to ytterformene har ein alle moglege mellomformer, med farge på større eller mindre deler av kroppen.

Fordelinga av dei farga partia følgjer oftast eitt eller anna mønster. Dersom kvite og farga flekker opptrer om einannan over mest heile kroppen, seier ein at dyret er *botet* eller *broket*. Når flekkene på dei to sidene av kroppen heng saman over ryggen på dyret, slik at dei kan minna om ein ridesal eller kløvsal, er dyret *salet*. Ved *sidet* teikning er det sidene som er farga, mens ryggen og undersida av kroppen er kvite. Grenselina mellom dei kvite og dei farga partia er ofte uregelrett og buktande, gjerne med små farga prikkar (dropler) i overgangen.

Rasemerke

For hundre år sia var det dei lokale ferasane som rådde grunnen over heile landet. Desse rasane var for det meste utvikla ved utval i ein febestand som var sær s ueinsarta. Skiftebrev og andre dokument frå tida omkring 1800 fortel at det var svarte, raude og grå kyr om einannan på same gard, somme einsfarga, andre botete eller flekkete.

Det meir planfaste arbeidet med å avla fram betre dyreslag tok til i siste halvdel av 1800-talet. På denne tida var tankegangen at ein rase måtte vera einsarta, særleg i farge og andre ytre eigenskapar. Fargen vart eit viktig rase-merke, og mykje av avlsarbeidet gjekk ut på kle dyra i den «rette» uniforma. Mang ein kalv vart slakta av di han var raud i staden for svart eller hadde ein kvit flekk for mykje. Men å få fram ein «konstant» rase var lettare sagt enn gjort. I somme høve heldt det fram å koma kalvar med avvikande farge i mange generasjonar.

Kunamn

Her i landet er det lang tradisjon for at kyrne skal ha eit namn. På dei mange små bruka var kyrne mest for familiemedlemer å rekna. For oksane var det mindre vanleg med eigne namn, dei var oftast ikkje esla til noko langt liv korso. Men etter at det planfaste avlsarbeidet tok til på slutten av 1800-talet, vart det viktig å ha namn også på oksane, i alle fall på dei som skulle brukast til avl.

Mange kunamn som vart nytta i tidlegare tider, finst att i kulokkar og andre regler. Også i gamle skiftebrev er kyrne ofte nemnde med namn. Frå litt nyare tid er det eit rikt tilfang av namn på både kyr og oksar i katalogar for fesjåa

(dyrskua). Frå siste halvdel av 1800-talet vart det halde fesjå over heile landet, men den første tida var det truleg ikkje vanleg med trykte eller skrivne katalogar. I somme høve vart likevel namn på premierte dyr tatt inn i lokalavisene i samband med ein omtale av sjået.

Materialet

Grunnlaget for denne artikkelen er henta frå katalogar for fesjåa i Molde i åra 1900–1911, Seljord 1897–1900 og Røros 1894 og 1905–1909. Namn på alle kyr og kviger som var innmelde til sjåa, i alt kring 1000 dyr i Molde, 1200 dyr i Seljord og 600 dyr på Røros, vart registrerte. Etter ei varsam redigering, der ulike former og skrivemåtar av same namn vart samla, sto det att 335 ulike namn i Molde (Romsdal), 255 namn i Seljord (Telemark) og 164 namn på Røros.

Dei tre namnelistene var særst ulike. Av dei 335 namna som utgjorde lista frå Romsdal, var det berre 27 namn som fanst også på telemarkslista og 28 namn som fanst på lista frå Røros. Ingen namn var mellom dei 15–20 vanlegaste på meir enn ei av listene. Den store skilnaden kjem for ein stor del av at kyrne i dei tre områda var av ulik farge. Det høver difor best å drøfta dei tre namnelistene kvar for seg.

Romsdal: Grådue og Grålin

På slutten av 1800-talet vart arbeidet med etablering av lokale ferasar tatt opp over heile landet. I 1893 gjorde landhushaldsselskapet i Romsdals amt (no Møre og Romsdal fylke) vedtak om å satsa på eit grått, for det meste kollet (hornlaust) feslag som det var mykje av i dei ytre bygdene. For å fremja dette føremålet vart gråe dyr sterkt favoriserte på fesjåa.

Heile 18 prosent av kyrne i Romsdal hadde namn med *grå* til føreledd. Dei vanlegaste namna var Grådue (9 prosent) og Grålin (4 prosent), men også Grågås var mykje bruka. Grålin er vel kjent som kunamn i skjønnlitteraturen, og Grågås har vore nytta på gråe kyr også i andre delar av landet, men Grådue er meir sjeldsynt utanom dette fylket. I motsetnad til Grågås er Grådue ikkje noko fuglenamn, så det er ikkje lett å sjå kvifor nett denne kombinasjonen var så populær. Andre «grå-namn» var Grådokka, Gråløkke, Gråside og Gråtippa.

Etter Grådue og Grålin følgde Sølvanger, også det eit kunamn som er lite kjent og lite nytta utafør dette geografiske området. I denne samanhengen er også *sølv* ei fargenemning, mange av kyrne i Romsdal var ljøsgråe i hårlaget og vart omtala som sølvgråe. I andre landsdelar vart namn som Sølvfok og Sølvrei bruka på kyr med denne fargen. Men desse namna kunne nok også brukast utan tanke på farge.

Men gråfargen hadde også andre nyansar. Mosegrå og Måsegrå er namn på to kyr i Romsdal. Det kan også vera at det er to ulike skrivemåtar av same namn. Måser (måker) er vanlege fuglar på desse traktene, og dei har ein farge som gråe kyr godt kan liknast med. Samanlikninga med mose tykkjst meir tvilsam.

Telemark: Gullros og andre «røser»

Feet i Telemark var det første av dei lokale feslaga som vart etablert som eigen rase. Allereie i 1857 vart det skipa ein «stamjord» (dvs. avlsbuskap) av telemarksfe. Krava til dyr som skulle vera med i denne buskapen var m.a.:

«Af Farve maa de være rødsidede, lys brandsidede eller vakkert røddroblede, samt have fint rødspraglet Hoved med enkelte røde Flekker omkring Øinene og Mulen. Skjønt Farven neppe har nogen Indflydelse paa Kvægets Godhed, saa maa dog en Stamjord ogsaa i denne Henseende være ensartet, og man har valgt nævnte Farve fremfor den hos den norske Kvægrace ligesaa almindelige sortsidede, sortdroblede og hvide Farve» (sitert frå Baardseth 1956:52).

I namnelista for Telemark var det ikkje eit einaste namn med *grå* som føreledd. Uniforma med dei raude sidene hadde fått fullt gjennomslag, og om det skulle slenga ei grå ku, ville ho truleg ikkje sleppa inn på dyrskuet. Men det var heller ikkje noka ku med namn som byrja på *raud* (eller *rød*), slik ein skulle venta. Det vanlegaste føreleddet var *gull* (med ulike skrivemåtar), 15 prosent av kyrne på sjået i Seljord hadde slikt namn. Gullros var det namnet som var mest brukt (9 prosent), men også Gullrei, Gullbot og Gullsi var vanlege. Namn på *gull* var mykje nytta også i andre raude rasar, og enda meir på raude kyr innan rasar der slik farge var sjeldsynt (t.d. sidet trønderfe og nordlandsfe). Alt dette tyder på at *gull* tente som eit slag kodeord for raud farge, at det vart ei fargenemning (jfr. songstrofa «Langt mere verd enn det røde guld ...»).

Brannet farge på sidene var vanleg i telemarksfeet den første tida, og Brandros var eit av dei namna som var mest brukte. Andre namn med opphav i denne fargen var Brandfok og Brandsi.

Nest etter *gull* var *ros* det vanlegaste føreleddet i kunamna frå Telemark, med Ros(e)lin og Ros(e)bot som dei mest brukte namna. Men *ros* var først og fremst bruka som etterledd. Dei mest vanlege ros-namna (ved sida av Gullros og Brandros, som alt er nemnde) var Laurros/Løvros, An(e)ros, Blom(me)ros, Mairos, Leikros og Liljeros. Heile 40 prosent av kyrne i dette materialet hadde namn som enda på *ros*. Også dette er ei fargenemning, men det har ingenting med rosa farge å gjera, slik det iblant har vore hevda, og truleg heller ikkje med blomen (rose) eller med rosande omtale. Namnet Rosa, som blir brukt både til

kyr og til kvinner, er av same opphav, og tonelaget som dette namnet blir uttala med, syner at det er eit einstavingsord (ros) i bunden form. Det er vel dette ordet som går att i *rosemåling*, også dette har lite med blomar å gjere. Eit av dei mest vanlege namna i dette materialet var Røslin, og den første delen av dette namnet er kanskje ei fleirtalsform av *ros* (bøygd på same vis som rot-røter). Det blir meir om *ros* i neste avsnitt.

Eit etterledd som var vanleg i Telemark, men heller sjeldsynt andre stader, var *bot*. Stasbot og Gullbot var dei namna som var mest bruka, men også Garsbot, Rosebot og Fribot var vanlege. Også bot er ei nemning med fleire tydingar, men i denne samanhengen er det langt på veg det same som *ros*, dvs. ein farga flekk på kvit botn. For meg fell det naturleg å bruka *bot* om ein flekk som er vel avgrensa, medan ei *ros* gjerne er litt frynsete i kanten, med fleire små prikkar (dropler) i grenselandet mellom dei farga og dei kvite partia. På same vis som *ros* blir også *bot* mest nytta i adjektivisk form (roset, botet).

Røros: Rosenkoll og Løkkros

Opptaket til arbeidet med å utvikla rørosfeet var eit fesjå på Røros i 1894. I ein rapport frå dette fesjået vart dyra omtala slik:

«Det var dyr med god Kropsbygning og udpregede Melketegn. Farven hvid med sorte Sider og en Del sorte Flekker paa Hals og Hoved samt kollet» (Anzjøn 1895:37). Dette vart også uniforma da rørosfeet spreidde seg til andre geografiske område og til slutt vart den dominerande rasen i mest heile landet nordafjells med unntak av bygdene kring Trondheimsfjorden. Men også dyr med annan farge enn svart vart godtekne.

Det mest brukte kunamnet på Røros for 100 år sia var Rosenkoll. Dette namnet gir i eitt ord uttrykk for det som er mest særmerkt for dyr av rasen: roset og kollet. Rosengås og Rosenlin var også vanlege kunamn på denne tida. Kyr med den fargeteikninga som er særmerkt for rørosfe og telemarksfe blir omtala som rosete anten fargen på røsene er raud eller svart. Den substantiviske forma av ordet (*ros*) finst ikkje (i denne tydinga) i dei vanlege ordlistene, og heller ikkje i Norsk Landbruksordbok. I setelarkivet til Trønderordboka er *ros* m.a. definert som ein flekk, ei teikning eller ein figur, og det høver godt i denne samanhengen.

Også på Røros var *-ros* det vanlegaste etterleddet i kunamn, slik det var i Telemark, men namna var langt frå dei same. Det vanlegaste *ros*-namnet på Røros var Løkkros, deretter følgde Hjartros og Annaros, mens meir kjende kunamn som Dagros, Mairo og Springros kom litt lenger ned på lista. Fagerros og Fjellros og ei rad andre namn fanst berre ein einaste gong. I alt var det over 30 ulike namn som enda på *-ros* i tilfanget frå Røros.

Stjerne

I Romsdal var det ikkje mange kyr med namn på *ros*, sikkert av di dyra her ikkje var rosete på same vis som i Telemark og på Røros. Fargeidealet var ei mest mogleg einleta grå ku, men små kvite avteikn vart godtekne, og det mest vanlege avteiknet var stjerne (dvs. kvit flekk i panna). Det er difor ikkje underleg at Stjerne kom langt fram på lista over dei mest brukte kunamna i dette området (delt sjetteplass). Ordet vart også bruka som føreledd eller etterledd, i namn som Stjernros og Morgenstjerne. I tillegg til den astronomiske tydinga av ordet (stjerner på himmelen) blir det også bruka om personar eller ting som merkjer seg ut på eit eller anna vis (t.d. idrettsstjerne, stjernegrís). Det kan vel tenkjast at den siste tolkinga også har vore framme i tankane i somme høve, kanskje særleg når namnet har vore nytta som etterledd. Men Stjernepanne er eit namn som ikkje kan mistydast. Det fortel ikkje berre at kua har ein kvit flekk, men også kvar denne flekken er plassert.

Nokre sjeldne namn

Mange namn førekjem berre ein eller to gonger i dette materialet. Somme av namna gir klåre assosiasjonar til farge. Dette er nokre av dei:

I namnelista frå Romsdal var det berre ei einaste ku med namn som enda på *bot*. Ho heitte Korsbot, eit namn som kan tolkast på minst to ulike måtar. Den tolkinga som ligg nærast, er kanskje at kua har ein flekk (bot) som minner om ein kors. Men det kan også tenkjast at føreleddet skal fortelja kvar på kroppen flekken er lokalisert. Korsen (eller krysset) er kroppsdelen frå hoftene og attover til halefestet.

Eit anna særmerkt namn på lista frå Romsdal er Brunfot, og her er det ikkje rom for mange tolkingar. Men det ville vera rart om det var berre foten som var brun.

Albina. Ekte albino, som heilt vantar evne til å laga fargestoff, er særst sjeldne hjå storfe, så namnet har helst vore nytta på ei ku som har hatt farge berre på mulen og øyro, men elles har vore kvit over heile kroppen.

Indigo er eit viktig fargestoff (indigoblått), men det er også namnet på ei kvinne i eit arabisk eventyr, så kanskje har namnet kome derifrå. Elles er namn med *go* eller *god* heller vanlege kunamn mange stader i landet.

Er også -lin ei fargenemning?

Ved sida av -ros er -lin det vanlegaste etterleddet i norske kunamn. I tillegg til Grålin og Roselin, som alt er nemnde, er Staslin, Roselin, Lauvlin og fleire andre mykje bruka. Tydinga er usikker. Karbø og Kruken (1991:36 og 70) refererer fleire forfattarar, heilt frå Ivar Aasen, og gjer framlegg om «raud med kvit

rygg». Til støtte for dette nemner dei at Raulin har vore eit vanleg kunamn i telemarksfeet, som har nett dette fargemønsteret. I det materialet som ligg til grunn for denne artikkelen var det ikkje ei einaste telemarksku som heitte Raulin, men det var mange andre «liner».

I dokument frå 1800-talet er kunamn som endar på -lin ofte skrivne med ein *d* til slutt, t.d. Anelind og Frøлинд (Baardseth 1956:48). Dette tyder på at den siste stavinga vart uttala med kort vokal (som i vind). Kanskje opphavet er adjektivet linn (dvs. mild, varleg).

Namneskikk i endring – også på fjøset

Gjennom den første halvdel av det førre hundreåret var det dei lokale ferasane som rådde grunnen i det meste av landet. I seinare tid har dei vorte fortrengde av rasar som har kome inn i landet utafra, rasar med andre fargar og teikningar. Gråe kyr finst snauvt lenger, og kyr med roser tek til å bli sjeldne. Somme av dei gamle kunamna høver ikkje så godt og er på veg ut. I staden blir mange vanlege kvinnenamn tatt i bruk også til kyr.

Eit anna og meir alvorleg trugsmål mot dei gamle kunamna er dei store endringane i strukturen av fedrifita her i landet. Dei mange små buskapane har for det meste vorte borte, og dei store har vorte større. Dette er ei utvikling som etter alt å døma vil halda fram også i åra som kjem, m.a. med bygging av fellesfjøs og andre former for samdrift mellom fleire bruk. Kravet om at kyrne ikkje lenger skal stå bundne på bås, men gå lause i bingar, vil truleg verka i same lei. Kyrne er heller ikkje esla til eit så langt liv som dei var tidlegare, dei blir gjerne skifta ut etter to-tre kalvingar.

Med større buskapar og kortare levetid på kyrne vil kontakten mellom menneska og det enkelte dyret naturleg nok bli mindre, og det blir ikkje lenger så sjølvsgagt at kvar ku skal ha eit namn. Dataalderen er komen til fjøset for lenge sia, og til denne bruken er eit nummer meir tenleg enn eit namn. Om nokre år blir det kanskje sett på som gamaldags med namn på kyrne.

Litteratur

- Anzjøn, E. 1895. I *Aarsberetning angaaende de offentlige Foranstaltninger til Landbrugets Fremme for Aaret 1894*. Kristiania.
- Baardseth, K. 1956. Telemarkfe gjennom 100 år 1856-1956. [Porsgrunn]: Telemark Landbruksselskap.
- Karbø, A. og Kruken, K. 1991. Gullhorn og dei andre. Kunamn i Noreg. Oslo: Landbruksforlaget.
- Katalogar for feskjå i Molde 1900-1911, Seljord 1897-1900 og Røros 1905, 1908 og 1909.

Tillegg

Dei mest brukte kunamna i kvart av dei tre områda.

Romsdal		Telemark		Rørøs	
Grådue	98	Gullros	110	Rosenkoll	30
Grålin	42	Staslin	59	Krone	29
Sølvanger	22	Lauvros	49	Løkkros	27
Edelin	21	Ros(e)lin	46	Velkom	21
Julegave	19	Sølvfok	37	Prøve	20
Grågås	15	An(e)ros	35	Løkke	19
Kronborg	15	Blom(me)ros	35	Kranslin	18
Stjerne	15	Mairos	33	Dronning	13
Nyttårgave	14	Røslin	29	Malfrau	12
Krone	12	Gjævrei(d)	28	Hjartros	11
Tyra	12	Godigar(d)	28	Julgås	10
Morgenstjerne	11	Lauvlin	26	Morban	10
Aftenstjerne	10	Krans(e)lin	22	Setergås	10

Fra Nordahl Griegs vei til Willy Valentinsens vei

Noen utfyllende kommentarer fra et lokalområde

Av Audun Knappen

Audun Knappen bases his account on Ole-Jørgen Johannessen's article published in 2008, an article on the names of roads and streets named after people who died or were killed during the Norwegian resistance during the Second World war. The article embraces the premises on which Johannessen's article is based and the conclusions drawn, yet adds important comments and supplements. Knappen exemplifies challenges related to sources, and provides further insight into the political and bureaucratic endeavours that may be behind the creation of these types of names. The political and bureaucratic effort in particular is thoroughly investigated.

Namn og Nemne årgang 25 – 2008 bringer en artikkel av Ole-Jørgen Johannessen: *Fra Nordahl Griegs vei til Willy Valentinsens vei* om vei- og gatenavn som er gitt etter personer som falt eller ble drept i den norske motstandskampen under den annen verdenskrig. Med pasjon for lokal okkupasjonshistorie leste jeg artikkelen med særlig interesse. I omtalen av de aktuelle veier/gater i Drammens-området viser det seg å være formuleringer som bør kommenteres, og noen korrigeres, og der savnes også et gatenavn, men merknadene rokker ikke ved premisser eller konklusjon i artikkelen. Snarere har de en funksjon som påminner om noen kildemessige utfordringer en slik undersøkelse står overfor. I tillegg til at de vel også gir økt innsikt i hvilket politisk og byråkratisk strev som kan ligge til grunn ved etablering av slike stedsnavn.

Alv Johnsens veg, Seebergs veg (Lier kommune, Buskerud)

Om Alv Johnsen kan det opplyses litt mer utfyllende at han ble skutt 14.10.1943 som gissel for kommunistenes sabotasjeaksjon mot Sørlandsbanen like øst for

Mjøndalen stasjon 7.10.1943. Fire personer til ble skutt av samme grunn. Det er et av motstandskampens paradoks at Johnsen, som ingeniør og fabrikkdirektør på Gullaug sprengstoffabrikk i Lier, medvirket til at kommunistiske sabotører («Osvald-gruppen») fikk sprengstoff derfra, noe som kan ha blitt brukt i aksjonen han selv ble arrestert etter og skutt for (Pettersen 2002:116). Om det er noen sammenheng mellom leveransen og arrestasjonen, er ikke avklart. Alv Johnsen bodde inntil arrestasjonen i direktørboligen ved fabrikk.

Ingen av de fire øvrige henrettede (to fra Drammen og to fra Nedre Eiker) er minnet med vei- eller gatenavn i sine respektive hjemkommuner.

Høyesterettsadvokat Per Seeberg var født i Drammen og drev sin praksis med kontor i Drammen, men hadde bostedsadresse Solhaug i Lier da han ble arrestert i februar 1944. Nøyaktig dato er noe ulikt oppgitt. Arrestasjonsgrunnen er ikke tilfredsstillende klarlagt. Han omkom på vei til Tyskland ved fangeskipet D/S Westphalens forlis 8. september samme år.

På minnesteinen over Liers falne ved herredets hovedkirke, Frogner, er Seeberg ikke tatt med. Det er han derimot på minnesteinen over falne fra Bragernes menighet på Bragernes kirkegård i Drammen. Vinteren 1951 skulle ti nye veier navnes i Lier. Om det nå var bredt seg en erkjennelse av at Seeberg var liung, er usikkert, for på et oppdrag av 16.2.49 fra formannskapet fremmet bygningsrådet i Lier 25.1.51 forslag om at to av de ti nye navnene skulle være Seebergs vei (gate 3) og Spangens vei (gate 7). Begrunnelsen var at «Gate nr. 3 og 7 er oppkalt etter patrioter som satte livet til i okkupasjonsårene». Det interessante her er imidlertid det siste navnet. Gunnar Spangen fra Løten i Hedemark var også advokat, han hadde omtrent fra okkupasjonens start vært fullmektig hos Seeberg noen år, han var også blitt likvidert av tyskerne (1.7.44) på samme måte som Finn Arheim (se nedenfor), men han hadde i sin Drammensperiode hele tiden hatt bostedsadresse i byen (Knappen 1998:256).

I formannskapetets møte 19.2.51 ble både «Seeberg» og «Spangen» vedtatt, men etter norsk skikk ble det en lengre diskusjon om det skulle hete «vei» eller «veg». Det ble «veg» etter «retningslinjer som brukes i skolene i Lier». Da saken kom til behandling i herredstyret 29.3.51, ble Spangen erstattet med Alv Johnsen, og Alv Johnsens veg og Seebergs veg ble enstemmig vedtatt. Når Johannessens kilde oppgir at veiene heter Alv Johnsens vei og Seebergs vei, er det altså feil. At et gateskilt annonserer «Alv Johnsensvei», er enda mer feil.

Finn Arheims vei, **Knut Auberts** vei, **Øyvind Jørgensens** vei (Drammen kommune, Buskerud)

For ordens skyld skal det her gis en påminnelse om at Skoger var eget herred i Vestfold fylke til 1.1.1964 da herredet ble innlemmet som en del av nabokommunen/-fylket Drammen/Buskerud.

Når det gjelder Finn Arheim, heter det i Johannessens kilde: «som ble skutt under fangetransport i 1944» (s. 76), men kilden er ukorrekt; «fangetransport» er feil. Finn Arheim ble hentet ut av sitt hjem av to gestapister om kvelden 4.12.44. Han ble ført vekk fra hjemmet til et skogholt ikke langt unna. Der ble han skutt og forlatt. Liket ble liggende i snøen til det ble funnet 16.12. Det fremkom i rettsoppgjøret etter krigen at motivet var tysk terror mot sivilbefolkningen (Knappen 1998:257).

Noen Finn Arheims vei finnes ikke, slik det er korrekt oppgitt i artikkelen. Derimot finnes i dag Knut Auberts vei og Øyvind Jørgensens vei, etablert gjennom en megetsigende prosess der høyde- og sluttpunktet var at politikerne vedtok at et tidligere vedtak gjaldt.

Allerede på 1960-tallet var den eneste veien i boligfeltet som kalles Søndre Fjell platå, gitt navnet Milorgveien. Veien er inntegnet og navnsatt på Drammen kommunes økonomiske kartverk i hvert fall så tidlig som 1970. Veien var ikke én vei, men strengt tatt tre veier. To parallelle løp med en tverrforbindelse het alle Milorgveien, og alle boliger i feltet hadde adresse til denne H'en. Etter som tiden gikk, ble det behov for å endre og legge til nye veier/veinavn.

Saken om navnsetting av nye (og gamle) veier på Søndre Fjell platå tilspisset seg høsten 1983. Etter en tid med «diverse fram og tilbake-sendelser» – slik det heter i sakspapirene – mellom Danvik/Fjell bydelsutvalg og byens navnekomité var det klart at de to instanser hadde problemer med å enes om navn på to prosjekterte veier på platået. Bydelsutvalget var svært opptatt av å hedre personer fra siste verdenskrig, som hadde bodd i dette området. Navnekomitéen på sin side var svært tilbakeholden med å trekke fram personnavn for å bruke disse i gatenavn. I navnekomitéens retningslinjer pkt.2.3. het det: «Kjente personer med sterk tilknytning til det lokale området og/eller lokalsamfunnet *kan* – i den grad en finner det rett å kalle opp personer – få sitt navn tilknyttet til offisielt navn. Nålevende personer skal ikke nyttes i den offisielle navnsetting.»

Mange år tidligere var Knut Auberts vei og Øyvind Jørgensens vei foreslått som navn på to nye veier, men i hvert fall hva angikk Knut Auberts vei satte familien seg imot dette under henvisning til at veien ble liggende godt utenfor en for den avdøde naturlig lokalisering.

I sitt møte 18.3.85 valgte Danvik/Fjell bydelsutvalg å ta fram igjen de to tidligere navneforslagene og foreslo at i stedet skulle to nye veier på Søndre Fjell platå få disse navnene. Nå ville navnene få en mer hensiktsmessig lokalisering. I sitt møte 24.4.85 vedtok navnekomitéen dette om saken: «Saken oversendes bystyre/formannskapet for endelig fastsettelse. Navnekomiteen vil nok engang anmode om at det ikke brukes person-navn som navn. En skal være svært forsiktig med å trekke fram person-navn og bruke disse som veinavn.» Navnekomitéen fremmet disse forslagene: Lingeveien og Milorgsvingen.

Saken kom til oppmålingsvesenet som var navnekomitéens sekretariat. I brev av 24.7.85 derfra om saken til teknisk rådmann ble det skrevet slik: «En anmoder formannskapet/bystyret å fatte vedtak i tråd med Navnekomiteens forslag og retningslinjer. Saken oversendes teknisk rådmanns kontor for behandling.» Rådmannen skrev sin innstilling til formannskapet 22.8.85, og det heter her om denne saken: «Den nye hovedveien i Søndre Fjell platå gis navnet Lingeveien. Veier som vil knytte Milorgveien og Lingeveien sammen gis navnet Hjemmefronten.» I dette var nå «Milorgsvingen» byttet ut med «Hjemmefronten».

Formannskapet vedtok 3.9.85 enstemmig rådmannens innstilling og oversendte saken til bystyret for behandling.

Saken kom til behandling i bystyret 24.9.85 som sak 124/85 hvor representanten Christen O. Steen (H) fremsatte følgende forslag: «Veiene bør hete: Knut Auberts vei og Øyvind Jørgensens vei». Om forslagsstilleren skal sies at han er lektor med historie i fagkretsen, med tilsvarende interesse for historiske vinklinger, og bosatt ikke langt unna de nye veiene. Forslaget ble vedtatt med 44 mot 25 stemmer som ble avgitt for formannskapets innstilling. I og med at forslaget ikke oppnådde 2/3 flertall, måtte saken tas opp til 2. gangs behandling i et senere bystyre.

I brev av 1.10.85 fra tekniske rådmann til formannskapet fant dessuten rådmannen å måtte beklage en skrivefeil i sitt vedtaksforslag av 22.8.85: «I tråd med navnekomiteens anbefaling skal det korrekte forslag til navn på veien som vil knytte sammen Milorgveien og Lingeveien være Milorgsvingen. Jeg ber om at dette blir rettet til bystyrets 2. gangs behandling av saken.» Det var en forutsetning for vedtakene at «Milorg» skulle være tema for navnsettingen.

Saken kom til 2. gangs behandling i bystyret 22.10.85 som sak 144/85 hvor Christen O. Steen gjentok sitt tidligere fremsatte forslag. For å få avgjort saken der og da ble det først foretatt en prøvevotering mellom bystyrets mindretallsinnstilling, med rettelse fra teknisk rådmann, og bystyrets flertallsinnstilling, fra forrige møte. Prøvevoteringen viste nå 38 stemmer for bystyrets flertallsinnstilling og 30 stemmer for mindretallsinnstillingen. Ved endelig votering ble flertallsinnstillingen om Knut Auberts vei og Øyvind Jørgensens vei vedtatt med 66 mot 2 stemmer. Vedtaket innebar at «den nye hovedveien i Søndre Fjell platå» ble gitt navnet Knut Auberts vei, og at veien som skulle knytte Milorgveien og den nye hovedveien sammen, ble gitt navnet Øyvind Jørgensens vei. Saken ble den 5.12.85 sendt oppmålingsvesenet til videre forøyning. Veiene ble deretter gitt veikoder.

Opparbeidelsen av de nye veiene ble etterpå stående i stampe i flere år, og gateskilt ble ikke oppsatt. I begynnelsen av det nye tusenåret ble hele veisystemet til – og innenfor Søndre Fjell platå – omsider endret. Den tidligere atkomst-

veien Milorgveien ble stengt for innkjøring på tidligere sted, og ny atkomstvei opparbeidet et helt annet sted. Dette og opparbeidelsen av flere byggetomter krevde også nye veier innenfor bo-området, med tilhørende forslag om navn.

Til bystyremøte 23.9.03 forelå det dermed følgende forslag, men ingen saksutredning, i sak 101/03: ”1) ... 2) Ny atkomstvei fram til dagens Milorgvei får navnet Milorgveien. 3) Dagens eiendommer langs Milorgveien får adresse Milorgveien og nye husnummer. 4) ... »

Teksten i forslaget pkt. 3 var i utgangspunktet uforståelig, idet eiendommer som lå langs Milorgveien allerede hadde adresser til denne. Det forelå ingen opplysninger som forklarte nærmere hvilke eiendommer det dreide seg om. I ettertid syntes vedtaket «tolket» av administrasjonen som om «dagens eiendommer langs Milorgveien» også omfattet de eiendommer som lå til de vedtatte Knut Auberts vei og Øyvind Jørgensens vei. Det må følgelig antas at forslagsstilleren, som var kultursektoren/rådmannens faggruppe i navnesaker, med setningen kan ha siktet til Milorgveiens sideveier (Knut Auberts vei og Øyvind Jørgensens vei) uten å være kjent med at disse allerede var navnsatt i 1985. Uten opplysninger om dette i en forklarende saksutredning hadde det daværende bystyret små eller ingen mulighet til å ta dette i betraktning. Forslaget ble enstemmig vedtatt.

Den nyetablerte «faggruppen» var nå kommet til som en erstatter for byens tidligere «navnekomité». Faggruppen besto av representanter for byens forskjellige historielag. Deres historiske perspektiv gikk denne gang ikke så langt tilbake som til 1985.

Etter flere innspill fra en beboer i området og en reportasje i Drammens Tidende 14.6.04, som ble innledet slik: «Fire veier med samme navn – i samme boligområde. Det er navneforvirring på Søndre Fjell platå», ble forvirringen tatt opp til avsluttende behandling i «Formannskapet – driftsstyret for økonomi og plansaker» 14.2.06, som enstemmig vedtok at «Drammens bystyres vedtak i sak nr. 144/85 om veinavn på Søndre Fjell platå opprettholdes. Bystyrets vedtak i sak nr. 101/2003, punkt 3. utgår».

I tiden som er gått etter siste vedtak, er navneskilt for de to veier Knut Auberts vei og Øyvind Jørgensens vei satt opp i boligområdet Søndre Fjell platå, og således er verken kilden eller fotnote 5) (s. 92) i overensstemmelse med dagens faktiske forhold.

Knut Dorenfeldt Aubert, Øyvind Normann Jørgensen og to til fra Drammen, samt to fra Mjøndalen og én fra Svelvik falt i kamp mot en tysk-norsk styrke ved Haglebu i Eggedal (Sigdal kommune) 26.4.45. Student Knut Aubert var født og oppvokst på gården Mellom-Fjell i Skoger. (De to andre gårdene er da Nordre Fjell og Søndre Fjell. Den sistnevnte er utgangspunktet for navnet Søndre Fjell platå.) Fabrikkarbeider Øyvind Jørgensen var fra Rognlibakken i

Fjellsbyen (Skoger), en tettbebyggelse i bakkene mot fjorden fra de høytliggende Fjell-gårdene.

Ingen av de tre falne fra Mjøndalen/Svelvik er minnet med vei- eller gate- navn i sine respektive hjemkommuner.

Knappen 1998:304 regner med 125 krigsdødsfall til sammen for nåværende Drammen og Lier kommuner. Disse dødsfallene er sant nok av ulike kategorier, men de fleste dødsfallene faller inn under Johannessens definisjon «personer som falt eller ble drept i den norske motstandskampen under den annen verdenskrig» (s. 70). Det synes i ettertid tilfeldig at bare fire av disse er minnet med gatenavn, når denne mulighet først er tatt i bruk. Og det er heller ikke lett forståelig at det er blitt nettopp disse fire. Andres innsats og skjebne må vel kunne regnes som like verdt å minnes. Det er uforståelig at for eksempel bare to av de fire falne drammensere fra Haglebu-trefningene er minnet slik. Årsaken er vel så triviell som at det ikke har vært interesse for saken og/eller kraft nok blant folk i de falnes nærmiljøer. Johannessen har et poeng: «Vi kan med andre ord avlese en mentalitet hos dem som har eller hadde myndighet i denne typen offentlig navngiving, enten på egne vegner eller på vegne av stor-samfunnet» (s. 70). Man kan mene mangt om denne mentaliteten, men entydig er den ikke.

Jeg vil videre peke på artikkelens formulering «Hele 15 personer hadde tilknytning til Milorg, ... og en fra Drammen...» (s. 84). Som påvist er det riktige antall **to** fra nåværende Drammen. Både Aubert og Jørgensen var jegere i Milorg-området 14.14. Det var jegere fra Milorg-distrikt 14.1 (Nedre Buskerud, samt herredene Skoger og Strømm i Vestfold) som utgjorde hovedtyngden av de mannskaper som var på troppsførerkurs under base Elg ved Haglebu i krigens siste uker.

Hammerøs vei (Svelvik kommune, Vestfold)

Et veinavn som savnes i Johannessens undersøkelse, er Hammerøs vei i nåværende Svelvik kommune, Vestfold. Ekteparet Petter Albert og Sigrid Hammerø, før og under krigen bosatt i Oslo, eide ei sommerhytte på Syvertsvollen ved Drammensfjordens vestside, i daværende Strømm herred, Vestfold. Begge ektefeller ble henrettet for motstandsvirksomhet under krigen. Petter Hammerø ble skutt 5.9.44 på Trandum, for å ha skaffet viktige opplysninger for etterretningstjenesten, falske pass, legitimasjonskort osv (Ording & al. 1949–51, II: 141; Knappen 1985). Sigrid Hammerø ble skutt 20.7.44 på Grini som et «Blumenpflücken»-offer, angivelig fordi hun hadde deltatt i sin manns illegale arbeid (Ording & al. 1949–51, II: 141; Knappen 1985; Nøkleby 1996: 155).

Da Svelvik kommune vinteren 1980 skulle navnsette en vei ved den aktuelle hytteeiendommen, var administrasjonens forslag Syvertsvoldveien, og det ble

vedtatt i kommunestyret 21.2.80. I et brev av 12.3.81 til Svelvik formannskap viste tidligere «hyttenaboer» av Hammerø til at siden det fortsatt ikke var satt opp nye gateskilt i samsvar med vedtaket, fant man å ville peke på «Hammerøs vei» som et bedre navn, og viste til at den aktuelle veien i begynnelsen av 1930-årene var anlagt som bilvei for Hammerøs egen regning. Brevet viste også til ekteparets illegale arbeid under krigen; hytta var benyttet i det arbeidet. Ekteparet Hammerø var ansett som noen svært sympatiske sommergjester, deres skjebne skulle ikke glemmes, men minnes med et veinavn. Svelvik kommunestyre viste stor sjenerøsitet overfor to tragiske skjebner ved å ta innvendingene til følge, og vedtok 25.6.81 enstemmig at vedtaket fra 21.2.80 skulle endres og veien skulle gis navnet Hammerøs vei. Johannessens formulering «Som det eneste eksempel på at kvinner har gitt navn til veier ...» (s. 80) må derfor modifieres noe.

Ekteparet Petter Albert og Sigrid Hammerø hadde ikke annen tilknytning til Svelvik kommune (Strømm herred) enn gjennom sin sommerhytte «Eikelund».

Litteratur

Drammen bystyre, saksdokumenter. Sak 124/85, 144/85, 101/03.

Drammen formannskap, saksdokumenter. Sak 008/06.

Lier herredstyre, saksdokumenter. Sak 21/1951.

Svelvik kommunestyre, saksdokumenter. Sak 68/1981 med vedlegg.

Knappen, Audun, 1985: Begge ble brutalt myrdet av tyskerne. I: avisa *Fremtiden* nr. 262-12.11. Drammen.

Knappen, Audun, 1998: *Motstandskamp og krigsseilas. Drammen, Skoger, Lier 1940–45*. Drammen.

Nøkleby, Berit, 1996: *Skutt blir den ... Tysk bruk av dødsstraff i Norge 1940–1945*. Oslo.

Ording, Arne, Gudrun Johnsen Høibo og Johan Garder, 1949–51: *Våre falne 1939–1945 utgitt av Den Norske Stat*. Bd. II. Oslo.

Pettersen, Finn, 2002: *Alltid huske, aldri glemme. Erindringer om okkupasjon og motstand*. Oslo.

Ideologisch motivierte Ortsnamenkonflikte in Mitteleuropa

Gero Lietz

Name conflicts constitute a well-known problem and are an important challenge in Europe. The background to such conflicts is usually a composite of nationalism, war, occupation and border changes - which may, in turn, be based on totalitarian ideologies. The author Gero Lietz explores name conflicts in former German and German-influenced areas, and border areas between German and Slavonic and German and Romance language areas. Many different examples of placename conflicts are mentioned, and areas such as South Tyrol, Carinthia, Slovenia, Reichsgau Wartheland and Lorraine/Lothringen are highlighted. The author describes the mechanisms of totalitarian place names policies, and the account is mainly based on the consequences of the policies of the Nazi German Reich and Nazi ideology, yet also refers to Italian fascism and the conditions in the Balkans in recent decades. Finally Lietz discusses place names viewed as cultural objects and cultural heritage in connection with the use of exonyms. Lietz looks forward to experiencing a Europe in which there is mutual respect and peaceful coexistence between different language areas and cultural areas.

Vom 11. bis 13. April 2007 fand an der Universität Regensburg ein vielbeachtetes internationales Symposium zum Thema »Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext« statt. Die auf der Tagung gehaltenen Vorträge erschienen – aktualisiert und erweitert um weitere eingeworbene Beiträge – Ende 2008 in Band 4 der Regensburger Studien zur Namenforschung (ELLER / HACKL / L'UPTÁK 2008, RSN 4). Autoren aus insgesamt 14 europäischen Ländern widmen sich in diesem Konferenzband verschiedenen europäischen Namenkonflikten, sowohl im Bereich der Orts- als auch der Personennamen. Gründlich untersucht werden insbesondere die den Namenkonflikten zugrun-

deliegenden Ursachen, seien sie nun sprachlicher oder – wie es häufig der Fall ist – außersprachlicher, politisch-ideologischer Art.

Vor allem nach der Lektüre der Beiträge aus Ländern Mittel-, Ostmittel- und Südosteuropas wird deutlich, dass die aktuellen norwegischen Namenkonflikte, in denen es heute vorwiegend um Streitigkeiten bei der Schreibweise von Ortsnamen, um das Verhältnis von Familiennamen und Hofnamen u.a. geht (vgl. HELLELAND 2008), bei weitem nicht die Tragweite und Dimension haben, wie sie für viele mitteleuropäische Namenkonflikte charakteristisch war und z.T. weiterhin ist. Nationalismus, Krieg, Annexionen und Grenzverschiebungen haben – oft vor dem Hintergrund totalitärer Ideologien – Namen, insbesondere Ortsnamen (aber auch Personennamen), zu Symbolen tiefgehender ethnischer/nationaler Konflikte gemacht, die ihre Ursachen in der Geschichte haben, in einigen Fällen jedoch bis zum heutigen Tage das Zusammenleben im zusammenwachsenden Europa belasten.

Deutsches Sprachgebiet

Den Herausgebern von *Namn og Nemne* sei an dieser Stelle dafür gedankt, dass der vorliegende Beitrag in deutscher Sprache erscheinen kann. Denn welche Sprache wäre für die Behandlung des Themas »Ortsnamenkonflikte in Mitteleuropa« besser geeignet als das Deutsche? Bei vielen der in dem Regensburger Tagungsband dargestellten Konflikte gibt es direkte Verbindungslinien zum deutschen Sprachgebiet. Zum einen war das Deutsche Reich, vor allem während der NS-Herrschaft und der damit verbundenen Expansions- und Besatzungspolitik in den Nachbarländern und darüber hinaus, maßgeblich an der Genese zahlreicher europäischer Namenkonflikte beteiligt, die bis heute nachwirken. Andererseits ist auch das deutsche Sprachgebiet selbst nicht von den Verheerungen ideologisch geprägter Namengebung verschont geblieben: Man denke an die von den faschistischen Behörden Italiens vorgenommene, komplette Neubenennung der Ortschaften in Südtirol, man denke an die zweite Phase der Entwurzelung der Ortsnamen im nördlichen Ostpreußen durch die sowjetischen Machthaber nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges (die erste Phase hatten die NS-Behörden ein knappes Jahrzehnt zuvor durch die Germanisierung Tausender ostpreußischer Ortsnamen baltischer und slawischer Herkunft selbst bewerkstelligt), man denke auch an die Entstellungen der Ortsnamenlandschaft im »real existierenden Sozialismus« der DDR¹ – um nur einige Beispiele zu nennen.

Wenn also im Folgenden der Regensburger Tagungsband als Ausgangspunkt für die Erörterungen zum Thema Namenkonflikte dient, soll der Schwerpunkt der Betrachtungen ausdrücklich auf Namenkonflikten liegen, die in irgendeiner Weise mit dem deutschen Sprachgebiet assoziierbar sind und die darüber hinaus eine mehr oder weniger starke ideologische Relevanz besitzen. Das

Hauptaugenmerk gilt den Ortsnamen, und hier besonders den Siedlungsnamen (Namen von Ortschaften). Die Ergebnisse des Regensburger Tagungsbandes werden dabei erweitert durch eigene Forschungsergebnisse, besonders zur NS-Ortsnamenpolitik und zu ihren Folgen.

Ideologie

Was die Rolle der Ideologie in Ortsnamenkonflikten anbelangt, sei zur Orientierung auf ŠRÁMEK (2008: 13–15) verwiesen, der in Bezug auf Namenkonflikte außersprachliche und sprachgebundene Impulse unterscheidet, zugleich jedoch bemerkt, dass sich diese beiden Schichten in einer Konfliktsituation beständig überlagern:

Was Namenkonflikte betrifft, entstehen diese [...] meistens aufgrund einer im Außersprachlichen verankerten Manipulation mit dem Sprachlichen (mit den Eigennamen): Im Ortstafelstreit stehen Siedlungsnamen eigentlich stellvertretend für ein politisches Problem, in erster Linie für das Selbstbestimmungsrecht einer ethnischen Minderheit, anderswo wird bei Bodenansprüchen mit grenzüberschreitenden Namenarealen argumentiert usw. [...] Im Konflikt übernimmt/vertritt die Erscheinung sprachlicher Natur die Aufgabe einer nichtsprachlichen. (ŠRÁMEK 2008: 13 f.)

Mehrsprachige Ortsnamen

Da Namenkonflikte in vielen Fällen mit dem Phänomen mehrsprachiger Ortsnamen einhergehen, ist es hilfreich, sich vor der Betrachtung konkreter Konfliktfälle die von WIESINGER (1990, 1996, 2008) entwickelte Klassifizierung mehrsprachiger Ortsnamen anzuschauen, die sich bei der Beurteilung von Namenkonflikten als hilfreich erweisen kann. So ist es für die Beurteilung aktueller mehrsprachiger Ortsnamen durchaus von Belang, ob diese einen natürlichen/genuinen oder einen künstlichen/artifiziellen Ursprung haben. Als genuin gelten nach WIESINGER (2008: 47) jene mehrsprachigen Ortsnamen, »die im Rahmen des Sprachkontaktes auf natürlichem Weg durch lautliche und morphologische Integrierung oder als Namenpaare durch Übersetzung entstanden sind«. Als artifiziell hingegen »müssen jene mehrsprachigen Ortsnamen gelten, die durch einen meist politisch gesetzten Akt der Namengebung als Umbenennungen entstanden sind«.

Als Beispiel für genuine mehrsprachige Ortsnamen führt WIESINGER (2008: 47) slawisch-deutsche Gewässernamenpaare in Niederösterreich an. Unbedingt in diese Gruppe gehören aber auch z.B. die deutsch-dänischen Namenpaare beiderseits der heutigen Grenze (vgl. *Aabenraa/Apenrade*, *Tinglev/Tingleff* auf dänischer oder *Flensburg/Flensborg*, *Glücksburg/Lyksborg* auf deutscher Seite) sowie die meisten deutsch-sorbischen Namenpaare in der Lausitz, für die

HENGST (1996: 1009 f.) lautliche gebundene Namenpaare (u.a. *Reichenbach/Rychbach*, *Döbschütz/Dobšicy*, *Schleife/Slepo*), semantisch gebundene Namenpaare (*Taubendorf/Holbin*, *Bischofswerda/Biskopicy*), aber auch freie Namenpaare (*Spremberg/Grodok*) unterscheidet.² Die gleichen wechselseitigen Integrationsprozesse lassen sich mit HENGST auch für Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren feststellen, vgl. für das heutige Polen lautlich gebundene Namenpaare wie *Wrocław/Breslau*, *Brzeg/Brieg*, *Czarnków/Czarnikau*, semantisch gebundene Namenpaare wie *Czarny Las/Schwarzwald*, *Czarny Piec/Schwarzenofen* oder freie Namenpaare wie *Bydgoszcz/Bromberg*.³

Als artifizielle Bildungen klassifiziert WIESINGER (1996: 980, 2008: 47) die 1919 verfügbaren italienischen Ortsnamen in Südtirol, die 1946 verfügbaren russischen Ortsnamen für das nördliche Ostpreußen, aber auch »die neuen polnischen Ortsnamen der anstelle bis dahin deutschen in Schlesien und Pommern wie *Fraustadt/Wschowa*, *Grünberg/Zielona Góra*, *Arnswalde/Choszczno*«. ⁴ Auch wenn WIESINGER (2008: 47) einräumt, dass die nach dem Krieg vorgenommenen polnischen Umbenennungen z.T. an überlieferte slawische Benennungen aus dem Mittelalter anknüpfen⁵, erscheint für die polnische Umbenennung nach Kriegsende die Klassifizierung »artifiziel« als zu pauschal. Wenn die polnischen Umbenennungen mit den russischen Umbenennungen im nördlichen Ostpreußen generell auf eine Stufe gestellt werden sollen, entsteht die Frage, ob nicht die Klassifizierung »artifiziel« zu allgemein ist. Namenpaare wie poln.-dt. *Wrocław/Breslau* oder *Wschowa/Fraustadt* sind zwar durch amtliche Umbenennung entstanden, sie bedeuten aber keinen Bruch mit der Kontinuität des Namens (bzw. eines der beiden überlieferten Namen im Falle von *Wschowa*). Namenpaare wie dt.-russ. *Sowjetsk/Tilsit* (russ. *Sowjet* = [*Arbeiter*] *Rat*) oder *Tschernjachowsk/Insterburg* (umbenannt nach dem sowjetischen General *Iwan Tschernjachowski*) hingegen zeigen die ganze Brutalität totalitärer Machtsysteme. Die 1946 eingeführten Namen *Sowjetsk* und *Tschernjachowsk* lassen – wie sehr viele weitere im nördlichen Ostpreußen – nichts, aber auch gar nichts von der Kontinuität der über die Jahrhunderte überlieferten Namen übrig.⁶

Vor der Besprechung ausgewählter mitteleuropäischer Ortsnamenkonflikte muss abschließend zu diesen Überlegungen auch gefragt werden, ob sich Wiesingers Klassifizierung »genuin vs. artifiziell« (mit all ihren offenbar notwendigen Schattierungen) nicht auch auf amtliche Namen innerhalb einer Sprachgemeinschaft anwenden ließe. Drei Beispiele: Trotz ihrer evident fremden Herkunft waren die Ortsnamen *Stallupönen* (lit. *Stalupėnai*, poln. *Stołupiany* – Kreisstadt im nördlichen Ostpreußen), *Zakrzewo* (poln. *Zakrzewo* – nordöstlich von Schneidemühl gelegen) und *Dobristroh* (sorb. *Dobry Wótrów*, Landkreis Calau/Niederlausitz) bis in die 1930er Jahre hinein amtliche deutsche Ortsna-

men im Deutschen Reich. Das fremde (slawische oder baltische) Substrat in Tausenden von deutschen Ortsnamen in den Ostprovinzen des Deutschen Reiches wurde jedoch in den Jahren der NS-Herrschaft zielgerichtet und in einigen Gebieten fast flächendeckend zerstört: Bereits im Jahre 1935 wurde aus dem historisch überlieferten Namen *Zakrzewo Buschdorf*, das sorbische Dorf *Dobristroh* erhielt 1937 den zuvor durch nichts belegten neudeutschen Namen *Freienhufen*, und 1938 wurde *Stallupönen* in *Ebenrode* umbenannt, um dann wiederum acht Jahre später den russischen Namen *Нечерпов/Нестеров* zu erhalten (benannt nach dem gefallenen Oberst der Roten Armee und späteren Helden der Sowjetunion [postum] Stepan Nesterow). Wenn die Namenkontinuität als Maßstab dienen soll, sind die Namen *Buschdorf*, *Freienhufen* und *Ebenrode* ebenso artifiziell wie die sowjetischen Heldennamen *Tschernjachowsk* und *Nesterow*. Vereinerndes Moment ist der totalitäre Ungeist, dem all diese Namen entspringen, unabhängig davon, ob es sich um zweisprachige Ortsnamen (*Insterburg/Tschernjachowsk*)⁷ oder um Umbenennungen innerhalb ein und derselben Sprache handelt (*Dobristroh/Freienhufen*). Der Name *Freienhufen*⁸ ist sowohl in Bezug auf den sorbischen Namen *Dobry Wótrów* als auch in Bezug auf den vorherigen, das sorbische Substrat in sich tragenden deutschen Namen *Dobristroh* eindeutig als artifiziell einzustufen.

Südtirol

Der Ortsnamenkonflikt in Südtirol ist einer der am längsten in das 20. Jahrhundert hineinreichenden Konflikte dieser Art. Als Südtirol nach dem Ersten Weltkrieg von Österreich abgetrennt und Italien zugeschlagen wurde, begannen die italienischen Behörden im Jahre 1919 damit, flächendeckend italienische Ortsnamen für die bis dahin deutschen einzuführen. Diese Namen, für WIESINGER (s.o.) ein klassischer Fall von artifizieller Namengebung, entstammten größtenteils persönlichen Schöpfungen von Ettore Tolomei, wie sie in seinem sog. *Prontuario dei nomi locali dell'Alto Adige* [Handbuch der Ortsnamen Südtirols] zusammengefasst sind. Dieses Werk, erstmals bereits im Jahre 1916 erschienen, spiegelt das Ziel Tolomeis wider: die umfassende Italienisierung des Südtiroler Namengutes, in der er »eine nötige Maßnahme in Hinblick auf die zukünftige Vereinnahmung des Gebietes als Rückführung des ihm rechtmäßig zustehenden Staatsgebietes« sah (WEGSCHEIDER 2008:94). Die Grundzielsetzung Tolomeis war also zweifellos »politisch-propagandistisch«, was von ihm selbst auch nie bestritten wurde, wenn er auch »erstaunlich großen Wert darauf [legte], seine Italienisierungen in wissenschaftlichem Gewande daherkommen zu lassen« (KRAMER 1996: 48).⁹

Die rechtlichen Grundlagen, die aus der Zeit des Faschismus für die Südtiroler Ortsnamenproblematik relevant sind, sind hauptsächlich zwei,

1923 und 1940 veröffentlichte Dekrete. 1923, ein Jahr nach der faschistischen Machtübernahme in Italien, bestätigt ein königliches Dekret etwa 300 Ortsnamen in ihrer italienischen Form als amtlich gültig. Es handelt sich hier vorwiegend um die Hauptorte und um Orte, die aufgrund eines Bahnhofes oder eines Postamtes eine gewisse Wichtigkeit einnahmen. Außerdem wurde in diesem Dekret die Empfehlung ausgesprochen, für alle weiteren Namen die Formen des Prontuario [...] zu übernehmen. 1940 wurde durch ein Ministerialdekret die Amtlichkeit der italienischen Ortsnamen bestätigt, basierend auf der dritten Auflage des Prontuario von 1935, Tolomeis letztem Werk.¹⁰ (WEGSCHEIDER 2008: 95)

In den Südtirolverhandlungen nach dem Zweiten Weltkrieg einigte man sich nach dem österreichisch-italienischen Pariser Abkommen vom 5.9.1946 in den Jahren 1948 und 1972 auf zwei Autonomiestatuten,¹¹ die auch Bestimmungen zum Ortsnamengebrauch enthalten. So heißt es in Artikel 101 des Statuts über die deutschen Ortsnamen in Südtirol:

In der Provinz Bozen müssen die öffentlichen Verwaltungen gegenüber den deutschsprachigen Bürgern auch die deutschen Ortsnamen verwenden, wenn ein Landesgesetz ihr Vorhandensein festgestellt und die Bezeichnungen genehmigt hat. (zit. nach WEGSCHEIDER 2008: 96)

Das Paradoxe an der Ortsnamensituation in Südtirol ist, dass das Land, d.h. die autonome Provinz Bozen – Südtirol, bis zum heutigen Tage kein entsprechendes Landesgesetz verabschiedet hat, in dem das Vorhandensein und die Genehmigung der deutschen Ortsnamen festgestellt worden wären. Damit sind die deutschen Ortsnamen (und analog dazu auch die ladinischen) zwar »in amtlicher Verwendung«, aber sie sind dennoch »nicht amtlich« (WEGSCHEIDER 2008: 97), werden somit rechtlich betrachtet lediglich geduldet. Die faschistischen Ortsnamendekrete hingegen haben rechtlich weiterhin Bestand.

Die Diskussion bewegt sich mit diversen Kompromissvorschlägen in der Mitte zwischen zwei Polen: zwischen dem starren Festhalten an den Buchstaben des Gesetzes und der Erinnerung an das historische Unrecht, das in den Namen als historisches Relikt weiterlebt und dem nur durch Tilgung dieser Namen Gerechtigkeit widerfahren kann. (WEGSCHEIDER 2008: 97).

Einen Überblick über die gesellschaftliche Diskussion und politische Lösungsversuche gibt WEGSCHEIDER (2008), die konstatiert, dass die »Anforderungen, die an die Lösung dieses Konflikts gestellt werden, [...] sich außerhalb des sprachwissenschaftlichen Bereichs [bewegen]« (93). Im Folgenden seien die Grundlinien von Landesgesetzentwürfen verschiedener Parteien skizziert, und

zwar maßgeblich gestützt auf die Ausführungen bei WEGSCHEIDER (2008: 97–100), versehen jedoch mit Kommentaren zur aktuellen Entwicklung.

Die Ende März 2009 der neuen Berlusconi-Partei Popolo della Libertà (Volk der Freiheit) beigetretene, ursprünglich 1995 aus dem neofaschistischen Movimento Sociale Italiano hervorgegangene Alleanza Nazionale (Nationale Allianz, AN) spricht sich in einem Gesetzentwurf von 2006 für die Bestellung zweier Fachkommissionen für die deutsche und ladinische Sprachgruppe aus, die innerhalb von 18 Monaten Verzeichnisse mit den jeweiligen Ortsnamen zu erstellen hätten, die dann mittels eines Landesgesetzes amtlich festgelegt würden. Unantastbar ist für die AN der *Prontuario* Tolomeis, der seine rechtliche Gültigkeit behalten soll.

Diametral entgegengesetzt ist der Gesetzentwurf der Union für Südtirol (UfS) aus dem Jahre 2004, in dem die Abschaffung des königlichen Dekrets von 1923 und der Dekrete von 1940 und 1942 gefordert wird. Der Entwurf basiert im Großen und Ganzen auf der sog. »Historischen Lösung«, die sich an den »vor 1919 amtlichen und gebräuchlichen sowie an den mündlich und schriftlichen belegten Toponymen« orientiert.¹²

Obwohl die Südtiroler Volkspartei (SVP) bei der Südtiroler Landtagswahl am 28.10.2008 einen Stimmenverlust von 7,5 % hinnehmen musste, konnte sie ihre absolute Mandatsmehrheit im Bozener Landtag knapp behaupten. An dieser seit Jahrzehnten die Südtiroler Politik bestimmenden Partei wird eine Lösung in der Ortsnamenfrage kaum vorbeikommen. Der entsprechende SVP-Gesetzentwurf, der im September 2007 in den Landtag eingebracht wurde, soll auch in der laufenden Legislaturperiode 2008–2013 die Grundlage einer angestrebten gesetzlichen Regelung sein. Da die SVP jedoch nicht allein regiert (italienischer Stellvertreter des Landeshauptmanns ist mit Christian Tommasini ein Vertreter der Demokratischen Partei), wird eine Lösung nur im »konstruktiven Dialog zwischen den Volksgruppen«¹³ möglich sein. In der Regierungserklärung von Landeshauptmann Luis Durnwalder heißt es:

Ein Problem aus politischer Opportunität auf die lange Bank zu schieben, ist nicht annehmbar: Schon allein deshalb müssen wir in dieser Legislatur auch das Problem der Toponomastik einer endgültigen und die Bedürfnisse aller Sprachgruppen berücksichtigenden Lösung zuführen.¹⁴

Der SVP-Entwurf hat als Kern zum Ziel, ein Ortsnamenverzeichnis des Landes Südtirol zu erstellen, das Angaben zum Gebrauch, zur Bedeutung, zur Überlieferung und der Herkunft aller gebräuchlichen Ortsnamen, aber auch antiker oder nicht mehr verwendeter Namen enthalten soll. Zur Umsetzung dieses Vorhabens und seiner wissenschaftlichen Absicherung soll ein Landesbeirat für Kartographie eingesetzt werden.¹⁵

Trotz der weiterhin absoluten SVP-Mehrheit im Landtag haben sich die politischen Kräfteverhältnisse in Südtirol seit der letzten Wahl verschoben. Die Partei »Die Freiheitlichen«, die bei der letzten Landtagswahl am 28.10.2008 in der Wählergunst um 9,3 % zulegen konnte und nunmehr mit einem Stimmenanteil von 14,3 % und 5 Mandaten zweitstärkste Kraft im Südtiroler Landtag ist, spricht sich in der Ortsnamenfrage zwar auch für einen überparteilichen Kompromiss aus, setzt dabei jedoch auf eine Prozentlösung, nach der nur Orte mit einem italienischen Bevölkerungsanteil von 20-25 % neben dem deutschen auch einen italienischen Ortsnamen führen sollten. In diesem Zusammenhang sprechen sich führende Politiker der Freiheitlichen eindeutig für eine Abschaffung der Dekrete aus, vgl. folgende Aussage aus einer Rede von Landesparteiobmann Pius Leitner vom 6.01.2009: »Faschistische Denkmäler und faschistische Dekrete zur Ortsnamensregelung sind Giftzähne, die zu entfernen sind, wenn eine gedeihliche Basis geschaffen werden soll.«¹⁶ Die Freiheitlichen wollen die Ortsnamenfrage bereits im ersten Jahr der neuen Legislaturperiode auf die Tagesordnung bringen. Dabei gelte es zu berücksichtigen, »dass Zweisprachigkeit nicht auch Zweinamigkeit bedeutet und dass die kulturelle Bedeutung vor der politischen stehen muss.«¹⁷

Wir Freiheitlichen sind selbstverständlich dafür, die Thematik bereits im ersten Jahr der neuen Landtagslegislatur anzugehen. Das Koalitionsprogramm sieht leider keinen konkreten Ansatz vor. Wir werden uns aber dafür einsetzen, dass wichtige Grundsätze und UNO-Richtlinien eingehalten werden. Dazu gehört, dass Zweisprachigkeit nicht auch Zweinamigkeit bedeutet und dass die kulturelle Bedeutung vor der politischen stehen muss. Auch die ‚Prozentlösung‘ darf nicht ausgeblendet werden. Wer nicht begreift, dass Ortsnamen vordergründig eine kulturelle Angelegenheit darstellen, wird kaum zu einer gerechten Lösung kommen.¹⁸

Man darf gespannt sein, nicht zuletzt auch vor dem Hintergrund des Erstarkens nationalistischer Kräfte in Italien und dem erheblichen Stimmenzuwachs der beiden rechtspopulistischen Parteien BZÖ und FPÖ in Österreich, ob, wann und wie der Südtiroler Ortsnamenkonflikt in den kommenden Jahren gelöst wird. Beim Finden einer Lösung muss letztlich auch die Frage nach der Identität der verschiedenen Sprachgruppen gestellt werden, »die sich natürlich auch über Namen konstituiert«. Trotz historisch eindeutiger Sachlage empfinde die italienischsprachige Bevölkerung die Tolomei-Namen nicht mehr als faschistisches Produkt und Relikt, sondern vielmehr als Teil ihrer kulturellen Identität. (WEGSCHEIDER 2008: 102). Aus sprachwissenschaftlicher Sicht müssen die italienischen Namen Südtirols trotz ihres artifiziellen Charakters heute als Endonyme gelten.

Provokativ gesagt: Die italienische Sprachgruppe als sprachliche Minderheit in einer Provinz hätte das Recht auf den Schutz ihrer Namen. Eine Wahrheit, die von denjenigen, die das Selbstbestimmungsrecht für Südtirol einfordern, im Hinblick auf das historische Unrecht, das den Südtirolern widerfahren ist, gelegnet wird. »Süd-Tirol ist nicht Italien«: Für Teile der deutschen Sprachgruppe gilt diese Aussage, die in Form eines Plakates mit rot-weiß-rottem Hintergrund in den letzten Monaten für Diskussion sorgte, immer noch. Bereits durch die Differenzierung zwischen *Südtirol* und *Süd-Tirol* scheint der Namenkonflikt auf. (WEGSCHEIDER 2008: 103)

Kärnten

Trotz der geographischen Nähe zu Südtirol muss bei dem Ortsnamenkonflikt in Südkärnten von anderen Voraussetzungen ausgegangen werden. Während Südtirol 1919 aus dem geschlossenen deutschen Sprachgebiet herausgelöst wurde und innerhalb kürzester Zeit mit artifiziellen italienischen Ortsnamen überzogen wurde, ist das südliche Kärnten ein »seit dem Mittelalter zweisprachig verbliebenes slowenisch-deutsches Mischgebiet«. Umfasste die Volksgruppe 1900 noch 75.136 Angehörige, so waren es 2001 unter den österreichischen Staatsbürgern nur noch 13.109, was einen Bevölkerungsanteil von 2,52 % an der Kärntner Bevölkerung ausmacht. Alle Kärntner Slowenen sind heute deutsch-slowenisch zweisprachig.¹⁹

Die Vorfahren der heutigen Slowenen, und darauf weist POHL (2008: 79) hin, siedelten bereits im 7./8. Jahrhundert im Süden und Südosten des heutigen Österreichs. Sie haben damit, ähnlich wie die Sorben in der Lausitz, auch die Ortsnamenlandschaft nachhaltig geprägt. Und die oben von HENGST (1996: 1009 f.) für die Lausitz, für Polen, Schlesien, Böhmen und Mähren genannten lautlich gebundenen, semantisch gebundenen und freien Namenpaare finden sich ebenso im deutsch-slowenischen Sprachkontaktgebiet, vgl. Namenpaare wie *Rosegg/Rožek*, *Muschkau/Muškava*, *Susalitsch/Žužalče*; *Bach/Potok*, *Niederndörfel/Spodnja Vesca*, *Winkl/Kot*, *Müllnern/Mlinare*; *Ludmannsdorf/Bilčovs*, *Maria Elend/Podgorje*.

Die Rechtsgrundlagen für die Aufstellung zweisprachiger Ortstafeln in Kärnten sind: § 7 des Österreichischen Staatsvertrags vom 15.05.1955, das Volksgruppengesetz aus dem Jahre 1976 sowie die Topographieverordnung für Kärnten nebst einer Verordnung über slowenische Ortsbezeichnungen vom 31.05.1977, der gemäß insgesamt 91 zweisprachige Ortstafeln aufzustellen gewesen wären, von denen jedoch bis zum heutigen Tage längst nicht alle stehen. Hinzu kommen Entscheidungen des Verfassungsgerichtshofes aus den Jahren 2001 und 2005, in denen der 1976 als Voraussetzung für die Aufstellung zweisprachiger Ortstafeln festgelegte slowenische Bevölkerungsanteil von

mindestens 25 % für verfassungswidrig erklärt und dieser Anteil nunmehr auf 10 % verringert wurde, wodurch sich die Anzahl aufzustellender Ortstafeln erhöhte.

Während die Einführung von 26 zweisprachigen deutsch-kroatischen und 4 deutsch-ungarischen Ortstafeln im österreichischen Burgenland im Jahre 2002 im Grunde konfliktfrei durchgesetzt werden konnte und sogar z.T. auf Straßen- und Platzschilder ausgedehnt wird (s. dazu WIESINGER 2008: 56–59), gab es in Kärnten immer wieder Proteste, die 1972 in dem sogenannten »Ortstafelsturm« gipfelten, bei dem die zuvor aufgestellten Ortstafeln demontiert wurden.²⁰ Während seiner Regierungszeit als Kärntner Landeshauptmann (1999–2008) hat sich Jörg Haider (FPÖ, BZÖ) u.a. auch in der Ortsnamenfrage »profilert«, indem er durch die Versetzung von Ortstafeln und die Ergänzung einsprachiger deutscher Schilder durch slowenische Zusatztafelchen offen gegen die Verfassung verstieß und wegen dieser Amtsanmaßungen parteiübergreifenden Zorn auf sich zog. In den letzten Jahren drehte sich der Streit im Grunde um die endgültige Anzahl der auf Grund der Gesetzeslage aufzustellenden zweisprachigen Orts-schilder. Die vorgeschlagene Anzahl schwankt zwischen maximal 102 (so der im Oktober 2008 tödlich verunglückte Landeshauptmann Haider) und 173 (Slowenenvertreter) (vgl. WIESINGER 2008: 63). In letzter Zeit ist auch die sog. Konsenskonferenz, auch »Karner-Papier« genannt, gescheitert. Der Vorschlag sah »für Gemeiden mit einem Slowenen-Anteil von zehn Prozent und Ortschaften mit einem Anteil von 15 Prozent zweisprachige Ortstafeln vor, insgesamt 142 Tafeln, was zwar relativ wenig ist, aber immerhin um fast 100 Prozent mehr als jene, die derzeit stehen, und um rund 60 Prozent mehr als jene, die laut Volksgruppengesetz 1976 schon längst stehen sollten« (POHL 2008: 77). Grund des Scheiterns war eine von den Slowenenvertretern geforderte Öffnungsklausel, d.h. die Möglichkeit der späteren Erweiterung der festgelegten Anzahl.

Slowenien 1941–1945

Von Seiten der Gegner einer vermehrten Aufstellung zweisprachiger Ortstafeln in Kärnten wird oft mit »slowenischem Nationalismus« argumentiert. Kritisiert werden u.a. in Slowenien veröffentlichte Landkarten und Tourismusbroschüren, auf denen alte slowenische Toponyme (darunter *Celovec* als slowenischer Name der Kärntner Landeshauptstadt *Klagenfurt*) erscheinen, »die man aus slowenischer Sicht als Exonyme betrachten kann, aber in der angespannten Lage können sie bei längst einsprachiger deutscher Bevölkerung von dieser als erweiterte Gebietsansprüche ausgelegt werden.« (WIESINGER 2008: 66) Gern werden dann von bestimmten politischen Kräften Formulierungen wie »neuerliche Provokation nationalistischer Slowenen« verwendet, wie im März 2007 von Landeshauptmann Jörg Haider.²¹ Dessen Nachfolger im Amt, Gerhard

Dörfner, dessen Partei BZÖ bei der Landtagswahl am 1. März 2009 mit fast 45 % Stimmenanteil einen neuen Popularitätsrekord aufstellte, bekräftigte denn auch den Kurs seiner Regierung in der Ortstafelfrage: »Keine weiteren Ortstafeln! Das ist ein Punkt, der nicht zu diskutieren ist. Was für den großen Bruno Kreisky²² und den großen Jörg Haider abgeschlossen war, gilt auch für uns als die heutigen politischen Vertreter des Landes Kärnten.«²³ Auch im Wiener Nationalrat bekräftigt das BZÖ seine Forderung nach Verzicht auf zusätzliche Ortstafeln: »Es kann nur eine Lösung *mit* Kärnten und mit den Kärntnerinnen und Kärntnern geben. Alles andere ist nicht zielführend, das ist für uns eine Grundbedingung. Das heißt, wir werden ein Diktat aus Wien in der Ortstafelfrage nie und nimmer akzeptieren.«²⁴

Hervorgehoben in der Diskussion um die Ortstafeln werden schon längst nicht mehr erhobene Territorialansprüche Jugoslawiens/Sloweniens, die es in der Vergangenheit in der Tat mehrfach gegeben hat, so im Zusammenhang mit der Kärntner Volksabstimmung 1920 und in den Jahren nach dem Zweiten Weltkrieg 1947/1949. Gar nicht bzw. nur am Rande erwähnt in der Debatte wird die andere Seite, insbesondere die Rolle Kärntens und der Steiermark im »Großdeutschen Reich« in der Zeit nach der Besetzung Jugoslawiens im April 1941. Zur in diesem Zusammenhang besonders interessanten NS-Ortsnamenpolitik im besetzten Slowenien gibt es bislang offenbar keine umfassende Darstellung,²⁵ obwohl eine nähere Untersuchung auch der toponomastischen Seite der Besatzungspolitik durchaus geeignet wäre, den Ortstafelstreit in Kärnten in ausgewogenere Bahnen zu lenken. An historischer Sensibilität hat es bestimmten politischen Akteuren im Kärntner Ortstafelstreit nämlich des Öfteren gefehlt. So wurden die Feiern in den Jahren 1960 und 1970 zum 40. und zum 50. Jahrestag der Kärntner Volksabstimmung von Dr. Franz Koschier geleitet, einem »ehemaligen SS-Oberscharführer und Kreishauptamtsleiter der NSDAP, eine[m] Mann, der in der Nazizeit für Eindeutschungsaufgaben im besetzten slowenischen Oberkrain/Kranj herangezogen worden war«. (GSTETTNER 2004: 86)²⁶ Auf dem Höhepunkt der Auseinandersetzung um die Ortstafeln im Herbst 1972 gab es antisemitische Attacken gegen Bundeskanzler Bruno Kreisky. Beschimpfungen wie »Judensau« und »Saujud, ich schneid dir die Gurgel durch«, so Gstettner, »wurden später von der Kärntner Presse schamhaft verschwiegen. Auch Kreiskys Einschätzung dieser Erlebnisse in Klagenfurt als ‚größte nazistische Demonstration nach dem Krieg‘ wurde in Kärnten weder geteilt noch mitgeteilt.« (GSTETTNER 2004: 85) Geradezu anmaßend formulierten die *Kärntner Nachrichten* am 10. Juni 1972: »Eine planmäßige Aussiedlung aller Deutschen aus dem gemischtsprachigen Gebiet wird vorbereitet.«²⁷

Anders als im heutigen Kärnten, wo es bekanntlich im Zusammenhang mit Minderheitenrechten um **zweisprachige** Ortstafeln geht, mit denen keiner wie

auch immer gearteter Territorialanspruch verbunden ist, ging es nach dem Einmarsch der Wehrmacht in Jugoslawien am 6. April 1941 vor allem um eines: um den Anschluss der deutsch besetzten Zone Sloweniens an das »Großdeutsche Reich« und um eine vollständige Entnationalisierungspolitik im besetzten Slowenien, so genannt bereits 1980 von Tone Ferenc in seiner Dokumentation über den NS-Terror in Slowenien (FERENC 1980), die mittlerweile als Internet-Edition vorliegt.²⁸

Es ist hier nicht der Platz, die NS-Besatzungspolitik in Slowenien detailliert darzustellen.²⁹ Festgehalten sei nur, dass Slowenien unter dem Deutschen Reich, Italien und Ungarn aufgeteilt wurde³⁰, wobei die weitaus größte Besatzungszone an das Deutsche Reich fiel (10.261 km²: Untersteiermark, Mießtal, Gemeinde Seeland, Oberkrain, Savetal, einige Dörfer im Übermurgebiet) (BRENNER 2008: 19). Hitlers Auftrag an die Chefs der Zivilverwaltung in den besetzten Gebieten, die den bestehenden Reichsgauen Kärnten und Steiermark unterstellt wurden, war eindeutig: »Machen Sie mir dieses Land wieder deutsch!«³¹ Die systematische Vertreibung der slowenischen Bevölkerung wurde begleitet von aggressiven Germanisierungsmaßnahmen im sprachlichen Bereich, mit diskriminierenden Maßnahmen nicht nur im Bereich der Ortsnamen, sondern auch der Vor- und Familiennamen. Bereits in einem Vermerk des Reichsinnenministers im April 1941 hieß es: »Durch Erlass einer Sprachenverordnung wird der deutsche Charakter der Untersteiermark wiederhergestellt. Ortsnamen, Strassenschilder, Geschäftsschilder usw. sind sofort auf die deutsche Sprache umzustellen.«³² Am 25. April 1941 gab die Bundesführung des Steirischen Heimatbundes folgende Anweisung heraus:

Ich bitte dafür Sorge zu tragen, dass bis 1. Mai 1941 sämtliche slowenischen Anschriften aus dem Strassenbild der Städte, Märkte und Dörfer verschwunden sind. [...] [In] den letzten Tagen, konnte ich Schilder beobachten, die Bezeichnungen sowohl slowenisch als auch deutsch enthielten. Eine derartige Fixierung widerspricht unter allen Umständen unserer Zielsetzung. Ich darf Sie bitten, mit allem Nachdruck dafür zu sorgen, dass jede slowenische Anschrift zum vorgenannten Zeitpunkt verschwunden ist. Eine öffentliche schriftliche Proklamierung dieses Vorganges ist unerwünscht.³³

Und schon einige Tage später, am 30. April 1941 wandte sich der Chef der Zivilverwaltung (CdZ) in der Untersteiermark³⁴ mit folgender Anordnung an die politischen Kommissare:

Betr.: Wiedereingliederung der Untersteiermark.
[...]

Im Zuge der Wiedereingliederung der Untersteiermark ordne ich an: Sämtliche Ortschaften sind nur mit den im Ortsverzeichnis des Südostdeutschen Instituts in Graz (Graz 1940) niedergelegten deutschen Namen zu bezeichnen.

Auf allen Ortstafeln, Wegweisern und Strassenschildern sind die sonach notwendig werdenden Änderungen vorzunehmen.

Die im Ortsverzeichnis enthaltenen Namen stellen die vor der Abtrennung der Untersteiermark verwendeten Namen dar; ich behalte mir weitere Veränderungen zu einem späteren Zeitpunkt vor.

gez. Uiberreither³⁵

Eingeführt wurden also zunächst, so auch im westlich angrenzenden CdZ-Gebiet Kärntens und der Krain³⁶, die deutschen Ortsnamen aus der Zeit vor 1918, als Slowenien unter habsburgischer Herrschaft stand. Einzelne Abweichungen zu den Namen von 1918 gab es dennoch gleich am Anfang der Okkupationszeit. Als Beispiel mag der Landkreis Krainburg (slow. Kranj) dienen. Am 14. April 1941 kam es zur »vorläufigen Umbenennung« der Bezirkshauptmannschaften: *Kranj* in *Krainburg*, *Ljubljana* in *Laibach*, *Škofja Loka* in *Bischoflack*, womit die amtlichen deutschen Namen von 1918 wiederhergestellt waren. Bereits am 12. Juni 1941 wurde jedoch die Bezirkshauptmannschaft *Bischoflack* in *Laak an der Zaier* umbenannt, und am 4. Juli 1941 wurden die »Ortsnamen an Reichsbahnstrecken« verdeutscht.³⁷ Zu massiven, weitergehenden Germanisierungen der Ortsnamenlandschaft kam es dann im Jahre 1943:

In den Jahren 1941–1943 hat der deutsche Okkupator in der Untersteiermark hauptsächlich die seinerzeitigen deutschen Ortsnamen aus der Zeit der österreichungarischen Monarchie eingeführt. Am 4.6.1943 verordnete jedoch der Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark mit der Verordnung über die Bezeichnung der Gemeinden, Katastralgemeinden und Ortschaften in der Untersteiermark für rund ein Drittel davon neue deutsche Namen, die ihm von dem Südostdeutschen Institut in Graz vorge schlagen worden waren. (Siehe Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, Jg. 1943, Nr. 24, 26.8.1943). Im Ansiedlungsgebiet A der Untersteiermark (Save-Sotla-Streifen), wo in der Mehrzahl die Gottschee-Deutschen angesiedelt wurden, bestimmte die Verordnung neue deutsche Ortsnamen entnommen aus dem Gottschee-Gebiet. (FERENC 1980: Nr. 42, Anm. 2)

Leider enthält die Dokumentation von FERENC (1980) die Verordnung vom 4. Juni 1943 nicht, so dass keine vollständige Übersicht über die vorgenommenen Germanisierungen möglich ist. Einige Beispiele machen indes die antislawische Stoßrichtung der Umbenennungsaktion deutlich. Die folgenden Beispiele

(1. österreichischer Name von 1918, Wiedereinführung 1941; 2. NS-Umbenennung 1943) sind dem ORTSVERZEICHNIS I des Reichpostzentralamtes für Großdeutschland (1944) entnommen:³⁸

1918, 1941	1943	1918, 1941	1943
Artitsch/über Rann (Steierm)	Arnau/über Rann (Steierm)	Hrastnigg (Steierm)	Eichtal (Steierm)
Blanza (Steierm)	Siegersberg (Steierm)	Kopreinitz (Steierm)	Nesseldorf (Steierm)
Breg	Rain (Steierm)	Prichowa/über Gonobitz (Steierm)	Preichau/über Gonobitz (Steierm)
Butschka/über Gurkfeld (Steierm)	Radelstein/über Gurkfeld (Steierm)	Retschitz/über Tüffer (Steierm)	Kailgraben/über Tüffer (Steierm)
Dobje/über Cilli (Steierm)	Hart/über Anderburg (Steierm)	Rötschach (Steierm)	Hohlenstein (Steierm)
Dobova (Steierm)	Brückel (Steierm)	Store (Steierm)	Stockenhammer (Steierm)
Dobowetz/über Trifail (Steierm)	Eichwang/über Trifail (Steierm)	Stranitzen/über Gonobitz (Steierm)	Triebhof/über Gonobitz (Steierm)
Dobowitz	Eichendorf (Steierm)	Straschische (Kärnten)	Krainburg (Oberkrain) 3
Dobrawa (Kärnten)	Hart (Rothweinklamm, Oberkrain)	Zirkle (Steierm)	Gurkau (Steierm)
Globoko/über Rann (Steierm)	Pirschenberg/über Rann (Steierm)	Zirknitz	Ferntal
Gomilsko (Steierm)	Lebern (Steierm)	Zirkowetz (Steierm)	Stauden (Steierm)

Es wäre eine lohnende Aufgabe, die Akten des damaligen Südostdeutschen Instituts in Graz zu untersuchen, um Näheres über Hintergründe und Details der hier sichtbaren Umbenennungen zu erfahren.³⁹ Insbesondere das Schicksal der Gottscheer Deutschen ist lehrreich. Seit dem 14. Jahrhundert, als Bauern aus Kärnten und Osttirol im damaligen Herzogtum Krain angesiedelt wurden, bildeten die Gottscheer eine deutsche Sprachinsel mit 177 Ortschaften – bis hinein ins 20. Jahrhundert. Trotz zahlreicher Auswanderung in die USA und politischen Drucks im SHS-Staat (Jugoslawien) nach 1918 lebten im Jahre 1940 noch ca. 12.500 Gottscheer in ihrem angestammten Siedelgebiet, das allerdings – gemäß einer Absprache zwischen Hitler und Mussolini, Teil des italienischen Besatzungsgebietes Sloweniens wurde. Die Gottscheer wurden zum Spielball der Achsenmächte und sind ein Beispiel für den Missbrauch von nationalen Minderheiten. 1941/42 wurden die 12.500 Gottscheer auf Anordnung des Reichsführers SS Heinrich Himmler⁴⁰ ausgesiedelt, und zwar zumeist in die Untersteiermark, in das in dem obigen Dokument genannte »Ansiedlungsgebiet A«⁴¹, aus dem zuvor ca. 35.000 Slowenen vertrieben wurden.⁴² Die Tatsache, dass in etlichen Fällen Gottscheer Ortsnamen an die Stelle der zuvor abgeschafften slowenischen Namen traten,⁴³ unterstreicht nur die Perfidität des Nationalsozialismus im Umgang mit Minderheiten. Nicht genug damit, dass

unterjochte Völker aus ihrer Heimat vertrieben wurden, es wurden auch seit Jahrhunderten bestehende deutsche Siedelgebiete zerstört, wenn es in die Machtkalkulation passte.

Bei einer ersten Durchsicht der Ortsnamenänderungen im deutsch besetzten Slowenien fällt neben der antislawischen Tendenz der Germanisierungen noch eine weitere Tendenz (besonders in der Untersteiermark) auf: die erhebliche Reduzierung der vielen dort anzutreffenden Sankt-Namen. So wurden zwei untersteirische Orte namens *St. Barbara* umgetauft: *St. Barbara (Kolloš, Steierm)* hieß fortan *Ankenstein (Steierm)*; *St. Barbara (b. Marburg Drau)* wurde zu *Wurz (Steierm)*. Einige weitere Beispiele (1918/1941 vs. 1943): *St. Anna (Windischbüheln, Steierm) / Kriechenberg (Steierm)*; *St. Georgen (b. Bad Radein, Steierm) / Stainztal (Steierm)*; *St. Georgen (b. Cilli, Steierm) / Anderburg (Steierm)*. Zuweilen wurde lediglich der Zusatz »Sankt« gestrichen: *St. Benedikten (Windischbüheln, Steierm) / Benedikten (Steierm)*; *St. Egidi (Windischbüheln, Steierm) / Egidi (Steierm)*; *St. Gertraud/über Tüffer (Steierm) / Gertrauden/über Tüffer (Steierm)*; *St. Gertraud (b. Windischgraz) / Gertrauden*.⁴⁴

Bei manchen dieser Umbenennungen mag die Vermeidung von Namendoppelungen eine Rolle gespielt haben, auffällig ist jedoch, dass eine Umbenennung grundsätzlich in den besetzten Gebieten stattfand, und nicht etwa in den 1938 angeschlossenen österreichischen Territorien oder in anderen Gebieten des »Großdeutschen Reiches«. Von insgesamt 21 Orten mit dem Namen *St. Johann* im ORTSVERZEICHNIS I (1944) waren nur zwei von einer Umbenennung betroffen, beide gelegen in der besetzten Untersteiermark: Aus *St. Johann (b. Unterdrauburg)* wurde *Lindenhof (Steierm)*, *St. Johann (über Wöllan)* wurde zu *Johanni*. *St. Johann (Wocheinersee, Oberkrain)* blieb ebenso unangetastet wie alle anderen Orte mit demselben Namen.⁴⁵ Von 11 Orten namens *St. Margarethen* wurden ausschließlich die drei untersteirischen Orte umbenannt: in *Margareten, Wachsenberg, Altenhofen*. *St. Ruprecht (b. Villach)* blieb erhalten, *St. Ruprecht* in der Untersteiermark hieß fortan *Strahleck*. Die Liste ließe sich fortsetzen.

Über die Hintergründe der Aversion der NS-Besatzer gegen die Sankt-Namen in der Untersteiermark kann man ohne Kenntnis der zugrundeliegenden Verwaltungsvorgänge und der Aktenlage nur spekulieren. Wahrscheinlich ist eine Verbindung zur kirchenfeindlichen Politik des NS-Staates, die in den vom Deutschen Reich annektierten Gebieten wesentlich krassere Formen annahm als im sog. Altreich.⁴⁶ Interessant in diesem Zusammenhang ist der Name Friedrich Rainer, 1938–1941 Gauleiter und Landeshauptmann/Reichsstatthalter von Salzburg, ab 1941 Gauleiter und Reichsstatthalter in Kärnten, im Juli 1947 in Ljubljana als Kriegsverbrecher hingerichtet.⁴⁷ Rainer hatte sich offenbar schon in seiner Salzburger Zeit gegen kirchliche Ortsnamen gewandt:

Am 27. Juli 1945 berichten die Salzburger Nachrichten vom Kampf des vormaligen NS-Gauleiters Friedrich Rainer gegen kirchliche Ortsnamen in Salzburg: *St. Johann im Pongau* wollte er in »*Markt Pongau*« umbenennen, *Pfarrwerfen* in »*Dorfwerfen*«. Und Orte wie *St. Gilgen*, *Sankt Georgen* bei Salzburg oder *St. Michael* im Lungau sollten nach Ansicht des Gauleiters nur noch *Gilgen*, *Georgen* oder *Michael* heißen. Erst ein Erlass des Reichsinnenministeriums gegen die willkürliche Umbenennung von Örtlichkeiten machten dem absurden Treiben ein Ende.⁴⁸

Für Kärnten selbst (in den Grenzen von 1938) sei zumindest eine aussagekräftige Umbenennung erwähnt. Im Jahre 1941 wurde der Ort *St. Paul im Lavanttal* umbenannt in *Spanheim*,⁴⁹ nach Graf Engelbert von Spanheim, der dem Ort im Jahre 1091 ein Benediktinerkloster bei einer schon bestehenden Paulskirche stiftete. Die Nationalsozialisten hoben das Kloster 1940 auf. Von dem dazugehörigen Stiftsgymnasium wurden bereits 1938 alle geistlichen Lehrer entfernt, es entstand die Nationalpolitische Erziehungsanstalt (NPEA, »*Napola*«) Spanheim. 1946 wurde die Ortsumbenennung rückgängig gemacht, 1947 nahm das Kloster seinen Betrieb wieder auf. Die Benediktinerabtei St. Paul ist heute das älteste noch aktive Kloster in Kärnten.

Reichsgau Wartheland

Die NS-Ortsnamenpolitik in Slowenien weist eine ganze Reihe von Parallelen auf zu den Germanisierungsbestrebungen in den vom Deutschen Reich nach dem Überfall auf Polen im Herbst 1939 »eingegliederten Ostgebieten«: in den Regierungsbezirken Kattowitz (Katowice) und Zichenau (Ciechanów) und vor allem in den beiden neugebildeten Reichsgauen Danzig-Westpreußen und Wartheland. Da die Umbenennungen im »Warthegau« 1939-1945 bereits an anderer Stelle ausführlich behandelt wurden (LIETZ 2001), seien hier lediglich die wichtigsten Erkenntnisse genannt. Etwa 55 % des Reichsgaus Wartheland hatten bis 1918 zum Deutschen Reich gehört, der gesamte östliche Teil hingegen zum Russischen Reich, was unterschiedliche Ausgangssituationen für die Germanisierung der Landkarte mit sich brachte. Während die deutschen Besatzer im Westteil des »Warthegaus« auf einen vollständigen amtlichen deutschen Ortsnamenbestand aus der Zeit vor 1918 zurückgreifen konnte,⁵⁰ hatte es in dem bis 1918 russischen Teilungsgebiet keine amtlichen deutschen Namen gegeben.

Ähnlich wie in Slowenien begannen die Besatzer sofort nach dem Einmarsch mit der rigorosen Germanisierung aller Belange des öffentlichen Lebens. Bereits am 18. September 1939, keine drei Wochen nach Kriegsbeginn, gab der damalige Chef der Zivilverwaltung (später Gauleiter und Reichsstatthalter),

Arthur Greiser,⁵¹ eine Anordnung heraus, nach der ab sofort jegliche Inschriften in polnischer Sprache zu entfernen waren, worunter auch die Ortstafeln, Bahnhofsschilder usw. fielen. Analog zu Slowenien wurde zunächst auf den Gebrauch der bis 1918 amtlichen deutschen Ortsnamen orientiert, allerdings mit der Maßgabe, dass überall dort, wo deutsche Namen nicht vorhanden waren (und das war auf fast der Hälfte des Territoriums der Fall!), »gleichklingende Namen zu nehmen [seien] bzw. »neue Namen nach markanten Punkten oder dergleichen« zu benutzen seien.⁵² Es begann unmittelbar ein kaum koordiniertes, wildes Umbenennen, das auch dazu führte, dass viele Namen aus der preußischen Zeit germanisiert wurden, da diese – was in ihrer Herkunft begründet war – ein zu polnisches Aussehen hatten. Im Kreis *Wongrowitz* (poln. *Wągrowiec*, ab 1941 *Eichenbrück*) etwa behielten von insgesamt 242 Ortschaften lediglich 76 ihren amtlichen preußischen Namen von 1918. Alle anderen 166 Fälle waren Umbenennungen, die meistens weder mit dem amtlichen preußischen Namen noch mit dem polnischen Namen in irgendeinem Zusammenhang standen, z.B.: *Gerosfeld* (1918: *Kirchenpopowo*, poln: *Popowo Kościelne*),⁵³ *Storchfeder* (*Tonischewo*, *Toniszewo*), *Karpfenteich* (*Prostkowo*), *Baltenkreuz* (*Krzyżanki*, *Krzyżanki*) u.a.⁵⁴ Letztgenannter Name (*Baltenkreuz*) deutet auf eine Besonderheit des »Warthegaus« hin, die diesen allerdings auch mit der Situation in Slowenien vergleichbar macht. Während aus der besetzten Untersteiermark Slowenen vertrieben wurden, um Platz zu machen für die Gottscheer Deutschen, die aus dem italienisch besetzten Gebiet Sloweniens dorthin umgesiedelt wurden, wurden aus dem »Warthegau« fast 500.000 Polen ins Generalgouvernement und zur Zwangsarbeit ins »Altreich« vertrieben,⁵⁵ um Platz zu schaffen für Deutsche aus Gebieten, die laut Hitler–Stalin-Pakt in die Interessensphäre der Sowjetunion fielen, u.a. aus den baltischen Ländern und aus Bessarabien, deren deutschstämmige Bewohner »heim ins Reich« geholt wurden. Eine weitere Besonderheit der NS-Ortsnamen im Warthegau ist die relativ häufige Prägung von »völkisch-historisierenden Namen«, die zwar bei den Umbenennungen im sog. Altreich zwischen 1936 und 1938 auch vorkamen, vgl. *Germanengrund* (1937 für *Domnowitz*, Kr. Trebnitz) oder *Burgundenau* (1937 für *Sercha*, Kr. Görlitz), aber im »Warthegau« lassen sich ungleich mehr Namen dieser Art finden: *Altburgund*, *Asengarten*, *Baldursfelde*, *Skirenort*, *Thorshammer*, *Wandalenbrück*, *Wikingen* und viele andere (vgl. LIETZ 2001: 18, 2007: 85).

Ohne hier die komplizierten administrativen Schritte der NS-Umbenennungen im »Warthegau«, darunter auch die Kompetenzstreitigkeiten zwischen Reichsstatthalter und Reichsinnenminister, darzustellen (vgl. dazu LIETZ 2001), seien hier nur kurz die wichtigsten Etappen genannt⁵⁶:

- 29.12.1939: amtliche Einführung der preußischen Namen von 1918 durch den Reichsinnenminister
- 21.05.1941/12.09.1942: amtliche Umbenennung der Kreisstädte durch den Reichsinnenminister
- 18.05.1943: Anordnung über die Umbenennung von 1.185 Post- und Bahnorten durch Reichsstatthalter Greiser (nicht amtlich)
- 18.09.1944: Reichsstatthalter Greiser ordnet an, »daß auf den Ortsschildern und Wegweisern neben den bereits in Kraft gesetzten oder gebräuchlichen deutschen Ortsnamen ausnahmslos der polnische Name aus der Zeit von 1918–1939 zusätzlich angebracht wird«. ⁵⁷

Die Umbenennungsaktion im Reichsgau Wartheland sollte insgesamt ca. 15.000 Ortsnamen umfassen.⁵⁸ Auch in den anderen genannten »eingegliederten Ostgebieten«, d.h. in den vom Deutschen Reich annektierten polnischen Territorien, gab es massive Umbenennungen.⁵⁹ Im Generalgouvernement und im »Bezirk Bialystok«, Gebieten also, die nicht unmittelbar annektiert wurden, aber dennoch dem »Großdeutschen Reich« zugerechnet wurden, gab es hingegen nur wenige Umbenennungen, von denen die bekannteste wohl *Reichshof* (für *Rzeszów*) ist.⁶⁰ Auszugehen ist allerdings davon, dass es dort weitere Umbenennungen gegeben hätte, wenn nicht der Kriegsverlauf der SS-Germanisierungspolitik Heinrich Himmlers einen Riegel vorgeschoben hätte. Beleg dafür ist die Geschichte des Geburtsortes von Bundespräsident Horst Köhler. Die polnischen Einwohner des Dorfes *Skierbieszów* (wie auch einer Reihe weiterer Dörfer) wurden Ende November 1942 im Rahmen der »Aktion Zamość« aus ihren Häusern vertrieben. An ihre Stelle traten Volksdeutsche u.a. aus Bessarabien, zu denen auch die Familie Köhler gehörte. Das Geburtsdorf des späteren Bundespräsidenten hieß dann bis 1944 *Heidenstein*. *Heidenstein* wie auch viele andere im Zuge der »Aktion Zamość« geprägte deutsche Ortsnamen⁶¹ finden sich jedoch nicht in Verzeichnissen wie MARCINKIEWICZ (2003), ebenso wenig der Name *Himmlerstadt*, der für die Stadt *Zamość* vorgesehen war.⁶²

Lothringen

Nicht nur im Osten (Polen) und Südosten (Slowenien) wurden im Zuge der nationalsozialistischen Expansions- und Germanisierungspolitik toponymische Fakten geschaffen. PITZ (2008) beschreibt ähnliche Prozesse für Lothringen, ein zuvor französisches Territorium, das sich von 1940–1944 als CdZ-Gebiet unter deutscher Besatzung befand und – ähnlich wie die Untersteiermark und Oberkrain – zur Eingliederung in das Deutsche Reich vorgesehen war, zu der es jedoch bis zum Kriegsende nicht mehr kam.

Nach Hitlers Befehl vom 6. August 1940, innerhalb von zehn Jahren »eine

vollständige Germanisierung dieses Raumes« (PITZ 2008: 172 f.) vorzunehmen, setzten die Besatzungsbehörden alles daran, diese Anordnung umzusetzen.⁶³ Der Ablauf erinnert an andere besetzte Gebiete: Aussiedlung von ca. 85.000 Frankophonen aus den jenseits der Sprachgrenze gelegenen Teilen der Moselle, Verbannung des Französischen aus dem öffentlichen Leben usw. Zur Besiegung des eroberten Territoriums entsprach es nun der Logik nationalsozialistischer Expansionspolitik, dass auch die Landkarte »bereinigt« werden musste. Ohne hier auf Details einzugehen, sollen die wichtigsten Eckdaten dieser von PITZ (2008) ausführlich beschriebenen Umbenennungsaktion angeführt werden. Bereits Anfang August 1940 wurden dem CdZ in Saarbrücken detaillierte Listen der Landkommissare übergeben, die z.T. bereits Verdeutschungsvorschläge enthielten. Ende 1940 erschien dann ein für die Allgemeinheit vorgesehenes Büchlein mit dem Titel *Neue Ortsnamen in Lothringen*. Durch eine Anordnung des CdZ vom 25.01.1941⁶⁴ wurden diese Ortsnamen dann allgemein verbindlich und wurden in das 1941 veröffentlichte *Gemeindeverzeichnis für die Westmark* aufgenommen.⁶⁵ Wenn auch in der Regel die alten Namen aus der Zeit vor 1918⁶⁶ wiederaufgenommen wurden, gibt es doch etliche Belege für weitergehende Germanisierungen, die deutlich von den Namen aus der Reichslandzeit abweichen. PITZ (2008: 175) konstatiert »die Handschrift des geschulten Linguisten, der aus den überlieferten französischen Namenbelegen mit überraschend sicherer Hand plausible, wenn auch natürlich in höchstem Maße artifizielle deutsche Dubletten konstruiert« und nennt Beispiele wie *Kemmen* (vor 1918: *Kemnat*, franz.: *Cheminot*) oder *Binzhofen* (*Bionshofen*, *Bionville*). Zahlreiche Beispiele gibt es für die »Ersetzung von Entlehnungsdurch Übersetzungspaare«: *Arringen* (*Arrich*, *Arry*), *Fremmingen* (*Fremich*, *Vrémy*) u.a.⁶⁷

Hinzu kommen nach semantischen Kriterien geschaffene Neubildungen wie *Jägersdorf* für *Diane-Capelle* bzw. zur Reichsland-Zeit *Dianenkap-pel* sowie Phantasiebildungen, deren eigentliche Motivation sich kaum rekonstruieren lässt, wie *Karpfendorf* für *Donnelay*, bis 1918 *Dunnin-gen*, *Petersruh* für *Hoste-Haut*, bis 1918 *Oberhorst*, oder *Grünwald* für das nach einem frühneuzeitlichen Familiennamen benannte *Porcellette*, das zur Reichslandzeit noch recht behelfsmäßig als *Porzelet* »eingedeutscht« worden war. (PITZ 2008: 176)

Analog zu der in der Untersteiermark und im »Warthegau« gezeigten Tendenz gibt es auch in Lothringen das Bestreben, »wohl aus ideologischen Gründen den ekklesiogenen Charakter des alten Namens« bewusst zu tilgen. Beispiele sind: *Heiersberg* (*St. Ludwig*, *Saint Louis*), *Ruffingen* (*St. Ruffin*, *Sainte Ruffine*) oder *Germannsburg* (*St. German*, *Châtel Saint German*).⁶⁸

Neben den Gemeindenamen sollten auch die Namen der Ortsteile, Einzelsiedlungen und anderen Baulichkeiten »eingedeutscht« werden, die in der Zeit vor 1918 oft in ihrer französischen Form beibehalten worden waren. Die Ergebnisse dieser sich auf die Jahre 1941 und 1942 konzentrierenden Arbeiten zeigen ähnliche Befunde wie Untersuchungen anderer Umbenennungsaktionen. Die Bandbreite der neu festgelegten Namen reicht von phonetischen Angleichungen (*Berlize* → *Berlitz*) über Übersetzungen (*Bellecroix* → *Schönkreuz*, *Bellevue* → *Schönblick*, »kuriose[n], aber sicher absichtsvolle[n] Resemantisierungen« (*Sitifort* → *Sieh-dich-vor*, *Sonneny* → *Sonnenhof*) bis hin zu an landschaftlichen Merkmalen orientierten Neubildungen (*Varien* → *Moselburg*, *Tignomont* → *Teichberg*).⁶⁹

Deutsches Reich 1933–1938

An drei Beispielen (Untersteiermark/Oberkrain, Reichsgau Wartheland, Lothringen) ist die toponomastische Seite der nationalsozialistischen Eroberungs- und Unterwerfungspolitik dargestellt worden. Ortsnamen wurden – im Süden, im Osten, im Westen – von den deutschen Besatzern zur Besiegelung ihrer Annexionen instrumentalisiert. Wichtig in diesem Zusammenhang ist es zu wissen, dass es bereits in den ersten Jahren der NS-Herrschaft vergleichbare Tendenzen gab, nur eben nicht in eroberten Territorien, sondern im eigenen Land, wo es – besonders in den östlichen Provinzen des Reiches – siedlungsgeschichtlich bedingt eine Unmenge von Ortsnamen mit einem mehr oder weniger stark sichtbaren slawischen oder auch baltischen Substrat gab. Viele dieser amtlichen deutschen Ortsnamen wurden besonders in den Jahren 1936 bis 1938 von den NS-Behörden zielgerichtet und zum Teil flächendeckend geändert. Besonders betroffen waren Territorien mit sprachlichen Minderheiten (Lausitz, Oberschlesien, das gesamte deutsch-polnische Grenzgebiet). Ziel dieser nachweislich von den obersten Reichsbehörden gesteuerten Umbenennungsaktionen⁷⁰ war die Auslöschung der slawischen/baltischen Spuren im Ortsnamenschatz. Die von den Nationalsozialisten propagierte völkisch-rassistische Ideologie fand auch in der Ortsnamenpolitik ihren Niederschlag: Die Landkarte sollte von »fremdvölkischen« Elementen gereinigt werden und somit den nachfolgenden Generationen den Eindruck vermitteln, diese Gebiete seien von jeher »urdeutsch« gewesen.

Einige Zahlen mögen das Ausmaß der NS-Ortsnamenpolitik verdeutlichen.⁷¹ Allein in Schlesien fielen dem rassenideologisch motivierten Umbenennungswahn in den Jahren 1933-1939 ca. 2.700 Orts- und Flurnamen zum Opfer (davon ca. 1.800 Namen von Ortschaften).⁷² In Ostpreußen waren an die 3.000 Gemeinden und Ortschaften von der Umbenennungsaktion betroffen.⁷³ Hinterpommern (einschließlich der 1938 angegliederten Grenzmarkkreise) brachte es auf

insgesamt 180 ideologisch motivierte Änderungen, in Brandenburg (einschließlich der ehemaligen Grenzmarkkreise Bomst, Schwerin, Meseritz) waren ca. 140 derartige Änderungen zu verzeichnen. Vergleichsweise wenige Änderungen gab es in den nichtpreußischen Ländern Sachsen (21) und Mecklenburg (9) sowie in der preußischen Provinz Sachsen (4), wo es allerdings Pläne für wesentlich umfassendere Änderungen gab.⁷⁴ Damit erreichten die NS-Umbenennungen der 1930er Jahre, die dann in den während des Krieges annektierten Gebieten fortgeführt wurden, sowohl quantitativ⁷⁵ als auch qualitativ eine neue Dimension.⁷⁶

Nie zuvor wurden in Deutschland Ortsnamen so massiv, so aggressiv und systematisch geändert. In manchen Gebieten kann man von einer fast flächendeckenden Germanisierung der Ortsnamen sprechen (Oberschlesien, östliches Ostpreußen, Reichsgaue Wartheland und Danzig-Westpreußen während des Zweiten Weltkrieges). Bei der Betrachtung der Beschaffenheit der neuen Namen lassen sich einerseits Traditionen feststellen, die auch aus der preußischen Ostmarkenpolitik bekannt sind. Die Umbenennungen der NS-Zeit, von Christian Graf von Krockow als »Menetekel des Untergangs« bezeichnet, bringen jedoch auch neue Motive zum Vorschein. NS-Umbenennungen dienen der stillen Vorwegnahme der nach Versailles gezogenen Grenzen, etwa wenn die noch heute sprichwörtlich gebrauchten Namen *Klein Posemuckel* und *Groß Posemuckel*, gelegen unmittelbar an der damaligen deutsch-polnischen Grenze im Kreis Bomst der Provinz Grenzmark Posen-Westpreußen, am 20.09.1937 umbenannt werden in *Klein Posenbrück* und *Groß Posenbrück*. [...] Ergebnis dieser zunächst stillen Aggression sind wenige Jahre später die die offene Aggression besiegelnden Namen *Ostenburg* für die nördlich von Warschau gelegene Kreisstadt *Pultusk* [...] sowie *Reichshof* für *Rzeszów* im Generalgouvernement. (LIETZ 2007: 84 f.)

Weitere Besonderheiten der NS-Namengebung sind die bereits erwähnten »völkisch-historisierenden« Namen (*Burgundenau*, *Germanengrund*, *Asengarten*, *Thorshammer*, *Wandalenbrück* etc.) sowie eine – besonders in den besetzten Gebieten – zu verzeichnende kirchenfeindliche Tendenz der Umbenennungen. Die Ortsnamen während der NS-Zeit sind somit integraler Bestandteil der *Lingua Tertii Imperii*, der Sprache des Dritten Reiches, wie sie von Victor KLEMPERER so eindrücklich beschrieben worden ist.⁷⁷

Ausblick: Ortsnamen als Kulturgut

Dass die hier beschriebenen Mechanismen totalitärer Ortsnamenpolitik (gezeigt vor allem am Beispiel des italienischen Faschismus und des deutschen Natio-

nalsozialismus) durchaus Relevanz haben für die heutige Diskussion, ist am Beispiel der Ortsnamendebatte in Südtirol und des Ortstafelstreits in Kärnten gezeigt worden. Und wie wichtig es ist, immer wieder auf den ideologisch begründeten Missbrauch von Ortsnamen hinzuweisen, zeigt der ebenfalls in dem hier zum Ausgangspunkt genommenen Regensburger Tagungsband enthaltene Beitrag von MEMIĆ (2008), der am Beispiel des Balkankrieges (1992–1995) zeigt, wie durch die Kriegsführung der bosnischen Serben versucht wurde, das Bild der von ihnen kontrollierten bosnisch-herzegowinischen Städte »dauerhaft zu verändern«. Dazu gehörte neben der »systematische[n] Vertreibung, Internierung oder Tötung von Nicht-Serben« in den okkupierten Gebieten (MEMIĆ 2008:107) auch die Schaffung neuer Tatsachen auf der Landkarte, wozu auch Zwangsumbenennungen gehörten. Ein Beispiel ist der Namenszusatz *Bosanski* (Bosnisch), der grundsätzlich entweder durch *Srpski* (Serbisch) ersetzt, ersatzlos getilgt wurde oder an dessen Stelle andere regionale Bezeichnungen traten,⁷⁸ ein Verfahren, dass an die fast vollständige Tilgung von Ortsnamen mit dem Zusatz *Wendisch* im Deutschen Reich durch die NS-Behörden erinnert⁷⁹ und die Frage nach dem Umgang mit ethnischen und sprachlichen Minderheiten aufwirft. Minderheiten dürfen nicht zum Spielball politischer, nationalistischer Machtinteressen werden. Die Leidtragenden sind nicht nur die Minderheiten selbst, sondern auch die sie umgebenden Mehrheiten, sofern sie die Multikulturalität einer Region nicht als Affront gegen ihre eigene Kultur, sondern als Bereicherung verstehen.

Mehrsprachige Ortsnamen, insbesondere Ortsnamen, die durch jahrhundertelangen Sprachkontakt ihre heutige Gestalt auf natürliche Weise erhalten haben, sind gemeinsames, erhaltenswertes Kulturgut aller Einwohner einer Region, so dass POHL (2008: 87) im Hinblick auf den Kärntner Ortsnamenkonflikt feststellt: »Die Pflege dieses Namengutes sollte keine volkstumpolitische, sondern eine kulturpolitische sein, die – auf Kärnten in Österreich bezogen – das Ortsnamengut slowenischer bzw. alpenlawischer Herkunft in Österreich ganz allgemein ins öffentliche Bewusstsein bringt.« Da ist es folgerichtig und für die Bewusstseinsbildung in Kärnten wesentlich, dass die Neubearbeitung von POHL (2000) nunmehr unter dem Titel *U n s e r e slowenischen Ortsnamen*.⁸⁰ *Naša slovenska krajevna imena* erscheint (POHL 2009a).

Zum Kulturgut Ortsname gehören auch die jeweils in einer Sprache benutzten **Exonyme**, ein Bereich, dem verschiedene Autoren des Regensburger Tagungsbandes ihre Aufmerksamkeit zuwenden.⁸¹ WIESINGER (2008: 68) weist darauf hin, dass z.B. in Tschechien die Verwendung der ehemaligen deutschen Ortsnamen abgelehnt wird, »weil man damit eventuelle Gebietsansprüche verbindet«. Ähnliches befürchtet man offenbar in Kärnten: Kärnten würde »zum slowenischen Territorium«, würde man noch mehr zweisprachige Ortstafeln

aufstellen (POHL 2008: 86). Das slowenische Exonym *Celovec* (für *Klagenfurt*) ist jedoch genauso Kulturgut des deutsch-slawischen Grenzgebietes wie der seit Jahrhunderten überlieferte deutsche Name *Marburg* (heutiges deutsches Exonym für das slowenische *Maribor*). Der offizielle deutsche Name des Generalkonsulats der Bundesrepublik Deutschland in der polnischen Stadt *Wroclaw* lautet *Deutsches Generalkonsulat Breslau* (natürlich mit Postanschrift in *Wroclaw*), ohne dass damit auf deutscher oder polnischer Seite territoriale Forderungen verknüpft würden. Vergangen sind die Zeiten, da die polnische Botschaft in Köln Visaanträge von Personen zurückwies, die vor 1945 in den deutschen Ostgebieten geboren waren und in der Rubrik Geburtsort *Breslau* oder *Stettin* statt *Wroclaw* oder *Szczecin* vermerkt hatten.⁸² Und den Polen gesteht selbstverständlich jeder in Deutschland das Recht zu, *Lipsk* statt *Leipzig*, *Drezno* statt *Dresden*, *Akwizgran* statt *Aachen* oder *Brunszwik* statt *Braunschweig* zu sagen und zu schreiben. Polnische Exonyme sind auch die einzigen verwendeten Namen für Städte in den ehemaligen polnischen Ostgebieten: Keiner in Polen redet von *Lviv* oder *Vilnius*, sondern immer nur von *Lwów* oder *Wilno*, ohne dass damit Expansionsträume verbunden wären.

Der Ständige Ausschuss für geographische Namen beim Bundesamt für Kartographie und Geodäsie in Frankfurt am Main weist in einer Stellungnahme zum Gebrauch von Exonymen auf UN-Vorgaben hin, die auf einen weltweit eingeschränkten Gebrauch von Exonymen orientieren, so etwa im Zusammenhang mit Atlanten, Fahrplänen oder geodätischen Arbeiten. Neben praktischen Motiven des Namengebrauchs spielen jedoch – und darauf weist HARNISCH (2008: 22) ausdrücklich hin – auch pragmatische Motive des Namengebrauchs eine große Rolle, ganz besonders im Zusammenhang mit Namenkonflikten. Da Exonyme als Eigenbezeichnungen integraler Bestandteil einer jeden Sprache sind, kommt man um ihre Verwendung in manchen Kontexten gar nicht herum, zumal die Schwierigkeiten bei der Verwendung der endonymischen Fremdbezeichnungen oft evident sind (Schwierigkeiten bei der Aussprache, Betonung, Schreibung; historische Inadäquatheit). Darauf wird auch von UNO-Seite hingewiesen:

Allerdings weisen die Vereinten Nationen in einer ihrer Resolutionen auch darauf hin, dass Exonyme als Teil des geographischen Namengutes der jeweiligen Muttersprache angehören und als unverzichtbare Elemente der Verständigung unter den diese Sprache sprechenden Menschen dienen. Exonyme finden ihre Anknüpfung und ihren Bezug deshalb nicht allein im ausländischen Objekt und dessen amtlicher Bezeichnung, sondern auch im Bildungsgut und im Geschichtsverständnis der eigenen inländischen Sprachgemeinschaft. Für die Beschäftigung mit fremden Ländern schaf-

fen Exonyme somit eine eigensprachliche Beziehung und sind deshalb zur eindeutigen Kennzeichnung sinnvoll und teilweise notwendig.⁸³

In diesem »gemäßigten« Sinne sollten Exonyme sogar dazu beitragen können, bestehende Namenkonflikte zu entschärfen. Schließlich ist allein schon die Existenz eines Exonyms Beweis dafür, dass der betreffende Ort für die jeweils andere Sprachgemeinschaft eine solche Wichtigkeit (gehabt) hat, dass sie sogar einen eigenen Namen für ihn geprägt hat. Für Städte wie Venedig, München, Dresden oder Wien ist es eine Ehre und nicht zuletzt touristisches Kapital, über viele Fremdbezeichnungen in anderen Sprachen zu verfügen. Warum sollten nicht das polnische Wrocław, das slowenische Maribor, das slowakische Bratislava oder das österreichische Klagenfurt ebenso stolz darauf sein, in anderen Sprachen anders genannt zu werden? »In einer Zeit, in der nach vierzigjähriger Trennung Kontakte zwischen den deutschsprachigen Ländern und Ostmitteleuropa wieder angeknüpft werden können und sollen, symbolisieren gerade solche Exonyme die jahrhundertealte Verbundenheit [...]«⁸⁴

Natürlich kann das in keinem Falle für Exonyme gelten, die kein Kulturgut im obigen Sinne, sondern lediglich Denkmäler einer ideologischen Instrumentalisierung darstellen. Mit anderen Worten: In bestimmten Zusammenhängen die deutschen Exonyme *Gdingen* und *Lodz* [Aussprache: lotsch] für die polnischen Städte *Gdynia* und *Łódź* zu gebrauchen, ist vergleichsweise unproblematisch, unzulässig hingegen sind die Namen *Gotenhafen* und *Litzmannstadt* für die gleichen Städte, da diese letzteren Denkmäler der NS-Eroberungspolitik darstellen. Auf Grund der nationalsozialistischen Ortsnamenpolitik existieren für Tausende von Ortschaften in den ehemaligen deutschen Ostgebieten faktisch zwei Exonyme (ein über die Jahrhunderte als Endonym gewachsener Name + ein ideologisch belasteter Name, der nur einige wenige Jahre gültig war). Exonym ist also nicht gleich Exonym. Leider fehlt einigen deutschen Landkartenherstellern die Kompetenz, das eine von dem anderen zu unterscheiden. Durch den Abdruck von NS-Umbenennungen aus den 1930er Jahren (neben den amtlichen polnischen Namen und unter Verschweigen der überlieferten, vor der Umbenennung gültigen deutschen Namen) auf bei deutschen Polenreisenden sehr populären zweisprachigen Landkarten wird der Ungeist der NS-Zeit hineingetragen ins 21. Jahrhundert, was Widerspruch und Konflikte auslösen muss.⁸⁵ Noch bedenklicher wird es, wenn z.B. der Höfer Verlag⁸⁶ auf zweisprachigen Landkarten, die wohlgerne Touristen des 21. Jahrhunderts als Zielgruppe haben, deutsche Namen anführt, die von den Besatzern während des Zweiten Weltkrieges geprägt worden sind.⁸⁷

Die NS-Zeit hat auch bei dem inzwischen beigelegten Ortstafelstreit in Oberschlesien eine Rolle gespielt. Jahrzehntlang von der Volksrepublik Polen in

ihrer Existenz schlicht gezeugnet, erhob die deutsche Minderheit in dem Gebiet um Oppeln ab den 1990er Jahren die Forderung nach amtlicher Anerkennung zweisprachiger Ortsnamen und nach der Aufstellung zweisprachiger Ortstafeln. Abgesehen davon, dass nationalistische polnische Kreise dieses Ansinnen nach Kräften hintertrieben, hat auch die Minderheit lange selbst dazu beigetragen, eine einvernehmliche Lösung zu verhindern, da sie forderte, auf den einzuführenden Ortsschildern hätten die nach 1936 und bis 1945 geltenden deutschen Ortsnamen zu erscheinen.⁸⁸ Erst später hat sich die deutsche Minderheit von dieser Haltung distanziert und so eine Lösung ermöglicht, wie sie dann am 6.01.2005 im Gesetz über nationale und ethnische Minderheiten festgehalten wurde.⁸⁹ In Art. 12, Abs. 3 des Minderheitengesetzes heißt es im Hinblick auf Namen in Minderheitensprachen wörtlich: »Die in Absatz 1 genannten zusätzlichen Namen dürfen nicht auf Namen aus dem Zeitraum 1933–1945 zurückgehen, die von den Behörden des Dritten Reiches oder der Union der Sozialistischen Sowjetrepubliken eingeführt wurden.«⁹⁰ Inzwischen sind zahlreiche zweisprachige Ortsnamen genehmigt worden, u.a. *Biskupice / Bischdorf*, *Kościeliska / Kostellitiz*, *Nowe Karmonki / Neu Karmunkau*, *Sternalice / Sternalitz*, *Wichrów / Wichrau*, *Wolęcin / Wollentschin*.⁹¹

Der Ortsnamenstreit in Oberschlesien zeigt, dass bei einer Besinnung auf Ortsnamen als gemeinsames, über die Jahrhunderte überliefertes Kulturgut eine einvernehmliche Lösung von Konflikten möglich ist. Oberschlesien zeigt auch, wo der Platz für totalitäres Ortsnamengut ist: in historischen Ortschaftsverzeichnissen, keinesfalls jedoch auf zweisprachigen Ortstafeln des 21. Jahrhunderts, denn das hieße, den Ungeist jener Jahre fortzuschreiben.

Problematisch wird diese Schlussfolgerung möglicherweise in Bezug auf die italienischen Ortsnamen in Südtirol. Nicht gemeint sind hier die auch schon vor 1918 rund 200 »echten« italienischen Namen für Südtiroler Orte (vgl. POHL 2009b), sondern die große Mehrheit der italienischen Namen, die artifiziell sind und auf die erwähnten faschistischen Dekrete zurückgehen. In Oberschlesien ist die Lage relativ einfach: Unter zwei vorhandenen deutschen Namen wählt man für die amtliche Benennung den politisch unbelasteten Namen aus. Diese Möglichkeit gibt es in Südtirol nicht, denn es gibt nur jeweils einen italienischen Namen, der zwar historisch belastet ist, aber – wie oben erwähnt – von großen Teilen der heutigen italienischen Bevölkerung Südtirols nicht mehr als faschistisches Relikt wahrgenommen wird, sondern als Teil ihrer kulturellen Identität als italienischer Minderheit in einer mehrheitlich deutsch besiedelten Provinz (fast 70 % der Bevölkerung gehören der deutschen Sprachgruppe an). KRAMER (1996: 60) schlussfolgert, diese Namen müssten als »historische Denkmäler« erhalten bleiben. Dies sei »gerade unter dem Gesichtspunkt des Geschichtsbewusstseins dringend notwendig«. Anderer Auffassung

ist POHL (2005), der die artifiziellen italienischen Namen Südtirols bewusst nicht als Kulturgut bezeichnet, der allerdings auch Schwierigkeiten bei ihrer Überwindung einräumt:

Diese Namen haben immer noch amtliche Gültigkeit; wenn auch zwischen deutschen und italienischen Fachleuten Einigkeit darüber besteht, dass sie größtenteils »unecht« sind – deren amtliche Verwendung ist dennoch auf absehbare Zeit gesichert. »Abschaffen« wird man sie nach 80 Jahren (und mehr) wohl kaum können, doch die Bevorzugung deutscher Bezeichnungen würde langfristig eine zumindest teilweise Verdrängung aus dem amtlichen Gebrauch unterstützen. (POHL 2005: 209)

Die Zeit wird zeigen, welche Lösung für die Ortsnamen in Südtirol, welche Lösungen für andere Ortsnamenkonflikte in Europa gefunden werden. Zu hoffen ist, dass die zunehmend an Bedeutung verlierenden Staatsgrenzen in Europa zu einer Entspannung im Zusammenleben verschiedener Völker, Sprach- und Volksgruppen führen und dass dies letztlich eine Entschärfung einiger noch heute schwelender Ortsnamenkonflikte erlaubt. Jegliche erfolgreiche Konfliktbewältigung in diesem Bereich setzt jedoch voraus, dass historisch überlieferte mehrsprachige Ortsnamen als gemeinsames Kulturgut aller in einer Region lebenden Volksgruppen verstanden werden.

Literatur

- Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich auf Grund der Volkszählung 1933.* Berlin 1936.
- ANHANG DANZIG-WESTPREUSSEN (1943): *Anhang zum Ortschaftsverzeichnis für den Bezirk der Reichspostdirektion Danzig enthaltend sämtliche Ortschaften im Gau Danzig-Westpreußen, deren Namen durch Anordnung des Reichsstatthalters in Danzig-Westpreußen vom 25. Juni 1942 geändert worden sind [mit Berichtigung vom 30.01.1943].* Danzig: Reichspostdirektion Danzig.
- BÄR, MAX / STEPHAN, WALTHER (1912): *Die Ortsnamenänderungen in Westpreußen gegenüber dem Namenbestande der polnischen Zeit.* Danzig.
- BAUER, UDO (1993): *Ortsumbenennungen in der Provinz Mark Brandenburg (Regierungsbezirk Potsdam und Frankfurt/Oder) im Rahmen der faschistischen Germanisierungspolitik Deutschlands.* Cottbus [unveröff. Abschlussarbeit der Fachschule für Archivwesen Potsdam].
- BRENNER, DIETMAR (2008): *Slowenien 1941–1945. Soll dieser Abschnitt der Geschichte neu geschrieben werden? (=Diplomarbeit, Universität Wien).* Abrufbar unter: othes.univie.ac.at/2493/1/2008-11-07_6611245.pdf (Zugriff: 27.05.2009).
- CEGIELSKA, JOANNA (2001): *Ortsnamenänderungen in Ostbrandenburg 1933–1939.* Poznań. [unveröff. Magisterarbeit, Adam-Mickiewicz-Universität].
- CHARASZKIEWICZ, ROBERT (2001): *Ortsnamen und Ideologie. Namensänderungen im Kreis Strzelce Opolskie/Groß Strehlitz 1934–1939.* Poznań. [unveröff. Magisterarbeit, Adam-Mickiewicz-Universität].

- CHOROŚ, MONIKA / JARCAK, ŁUCJA / SOCHACKA, STANISŁAWA (1997): *Słownik nazw miejscowości Górnego Śląska polsko-niemiecki i niemiecko-polski. Wörterbuch der Ortsnamen in Oberschlesien Polnisch-Deutsch und Deutsch-Polnisch*. Opole / Kluczbork.
- CZOPEK-KOPCIUCH, BARBARA (2008): *Ortsnamenkonflikte in multiethnischen Gebieten Polens*. In: RSN 4, 229–238.
- EICHLER, ERNST (2008): *Konflikte im Umgang und Gebrauch sorbischer Ortsnamen*. In: RSN 4, 251–261.
- ELLER, NICOLE / HACKL, STEFAN / L'UPTÁK, MAREK (eds.) (2008) (=RSN 4): *Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext*. Regensburger Symposium, 11 bis 13. April 2007. Regensburg (= *Regensburger Studien zur Namenforschung* 4).
- FERENC, TONE (1980): *Quellen zur nationalsozialistischen Entnationalisierungspolitik in Slowenien 1941–1945*. Maribor. Online-Ausgabe des Buches unter: <http://www.karawankengrenze.at/> (Zugriff: 27.05.2009).
- FIEDOR, KAROL (1966): *Walka z nazewnictwem polskim na Śląsku w okresie hitlerowskim (1933–1939)*. Wrocław/Warszawa/Kraków (= *Documenta Silesiae* 4).
- GEHARDT, BERNADETT (2005): *Ortsumbenennungen im Russischen Reich und in der Sowjetunion*. Abrufbar als PDF-Datei unter: <http://www.geschichte.uni-freiburg.de/lehrstuehle/neutatz/Internetprojekt/index.html/?searchterm=Gebhardt> (Zugriff: 19.05.2009).
- Gemeindeverzeichnis für die Westmark* (1941). *Nach dem Gebietsstand vom 01.04.1941*. Hrsg. im Auftrag des Reichsstatthalters in der Westmark und Chefs der Zivilverwaltung in Lothringen vom Statistischen Amt. Saarbrücken.
- GEMEINDEVERZEICHNIS GG (1943): *Amtliches Gemeinde- und Dorfverzeichnis für das Generalgouvernement auf Grund der Summarischen Bevölkerungsbstandsaufnahme am 1. März 1943*. Krakau: Statistisches Amt des Generalgouvernements.
- GRABER, ERICH / RUPPERSBERG, OTTO (1912): *Verzeichnis der Ortsnamen-Änderungen in der Provinz Posen*. Posen.
- GSTETTNER, PETER (2004): »... wo alle Macht vom Volk ausgeht«. *Eine nachhaltige Verhinderung. Zur Mikropolitik rund um den »Ortstafelsturm« in Kärnten*. In: *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* 1:81–94. Online verfügbar auf: www.oezp.at/pdfs/2004-1-05.pdf (Zugriff: 28.05.2009).
- GÜRTLER, PAUL (1958): *Nationalsozialismus und evangelische Kirchen im Warthegau. Trennung von Staat und Kirche im nationalsozialistischen Weltanschauungsstaat*. Göttingen (= *Arbeiten zur Geschichte des Kirchenkampfes* 2).
- HANDBUCH ZICHENAU (1943): *Handbuch für den Regierungsbezirk Zichenau mit Ortschaftsverzeichnis*. Allenstein: Allensteiner Zeitung GmbH.
- HARNISCH, RÜDIGER (2008): *Exonymen-Meidung und ihre Motive. Zur Remotivierung historisch belasteter Gebrauchsumstände in Toponymen*. In: RSN 4:17–28.
- HELLELAND, BOTOLV (2008): *Namenkonflikte in Norwegen*. In: RSN 4, 281–291.
- HENGST, KARLHEINZ (1996): *Namen im Sprachtausch: Slavisch*. In: EICHLER, ERNST et al. (eds.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. 2. Teilband. Berlin / New York, 1007–1010.
- JASTRZEBSKA, MONIKA (2001): *Ortsnamenänderungen im ehemaligen Ostpreußen unter besonderer Berücksichtigung des Kreises Oletzko / Treuburg*. Poznań. [unveröff. Magisterarbeit, Adam-Mickiewicz-Universität].
- KLEE, ERNST (2003): *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*. Frankfurt (M.).
- KLEMPERER, VICTOR (1975): *LTI. Notizbuch eines Philologen*. Leipzig.
- KRAMER, JOHANNES (1996): *Die Italianisierung der Südtiroler Ortsnamen und die Polonisierung der ostdeutschen Toponomastik*. In: *Romanistik in Geschichte und Gegenwart* 2,1:45–62.

- LIETZ, GERO (1990): *Ideologisk navngivning i Tyskland*. In: *Nytt om namn. Meldingsblad for Norsk namnelag* 12:16–18.
- LIETZ, GERO (2001): *Im »Garten der Wandalen«*. Ortsnamenänderungen im Reichsgau Wartheland 1939–1945. In: *Convivium*, 9–54.
- LIETZ, GERO (2004): *Dobristroh oder Freihuhfen, Horka oder Wehrkirch? NS-Umbenennungen von Ortschaften und ihr Schicksal in der SBZ/DDR*. In: *Namenkundliche Informationen* 85/86:45–77.
- LIETZ, GERO (2005): *Zum Umgang mit dem nationalsozialistischen Ortsnamen-Erbe in der SBZ/DDR*. Leipzig (= *Onomastica Lipsiensia* 4).
- LIETZ, GERO (2006): *»Ein fremder Name unverstanden war stets der deutschen Zunge schwer ...«* NS-Umbenennungen von Ortschaften und ihr Schicksal in der SBZ/DDR. In: *Zeitgeschichte regional* 2:114–124.
- LIETZ, GERO (2007): *Von Burgundenau via Posenbrück nach Gotenhafen. Das Nachleben der NS-Zeit in deutschen Benennungen polnischer Orte*. In: *Orbis Linguarum* 31:77–102.
- LIETZ, GERO (2008): *Rezension zu: Straßenkarte Polen (PL 012). Wartheland-Ost. Kalisz – Łódź. 1:200.000. 1. Auflage. Höfer Verlag. Dietzenbach 2007. ISBN 978-3-931103-19-4*. In: *Orbis Linguarum* 33:434–440.
- ŁUCZAK, CZESŁAW (1996): *Pod niemieckim jarzmem (Kraj Warty 1939–1945)*. Poznań.
- MADAJCZYK, CZESŁAW (1977): *Zamojszczyzna – Sonderlaboratorium SS*. 2 Bde. Warszawa.
- MARCINKIEWICZ, ANDRZEJ (2003): *Słownik niemieckich nazw miejscowości Drugiej Rzeczypospolitej pod kontrolą III Rzeszy (1939–1945)*. Warszawa.
- MEMIĆ, NEDAD (2008): *Städte der Diskriminierung – kriegsbedingte Ortsnamenänderungen in Bosnien-Herzegowina 1992–1995*. In: *RSN* 4, 105–119.
- MÜLLER, DIETMAR (2002): *Tagungsbericht: Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches (1920–1960). Institutionen, Inhalte, Personen. 24.10.2002–26.10.2002, München*. In: *H-Soz-u-Kult*, 19.12.2002, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/tagungsberichte/id=148> (Zugriff: 28.05.2009).
- Neue Ortsnamen in Lothringen (1940). 1. Teil: Alphabetisches Verzeichnis der Gemeinden mit früherer Bezeichnung. 2. Teil: Alphabetisches Verzeichnis der Gemeinden nach Kreisen mit neuer Benennung*. Metz.
- ORTSVERZEICHNIS I (1944). *Verzeichnis der Postämter und –amtsstellen sowie der Bahnhöfe der Eisenbahnen, der Schiffsanlegeplätze und Flughäfen in Großdeutschland. Bearbeitet im Reichspostzentralamt. Berlin-Tempelhof im Mai 1944*.
- Ortsverzeichnis des Reichsgaues Wartheland (1941). I. Ausgabe. Stand vom 1. Oktober 1941. Posen*.
- PETERSON, CHARLES B. (1977): *The Nature of Soviet Place-Names*. In: *Names* 1:15–24.
- PITZ, MARTINA (2008): *Die gewaltsame Germanisierung lothringischer Orts- und Flurnamen unter dem Hakenkreuz (1940–1944)*. In: *RSN* 4, 171–186.
- POHL, HEINZ-DIETER (2000): *Kärnten – deutsche und slowenische Namen. Koroška – slovenska in nemška imena. Kommentiertes zweisprachiges Verzeichnis der Siedlungs-, Berg- und Gewässernamen*. In: *Österreichische Namenforschung*, Heft 2–3. Klagenfurt (= *Studia Carinthiaca* 9).
- POHL, HEINZ-DIETER (2005): *Zum Beitrag der Sprachwissenschaft (Onomastik) für die Geographie: Namen in Grenzregionen und sprachlich gemischten Gebieten (mit Beispielen aus Kärnten unter besonderer Berücksichtigung von Umbenennungen)*. In: *Österreich in Geschichte und Literatur (mit Geographie)* 3–4:201–216.
- POHL, HEINZ-DIETER (2008): *Der Kärntner Ortstafelkonflikt zwischen Sprachwissenschaft und Politik*. In: *RSN* 4, 77–92.

- POHL, HEINZ-DIETER (2009a): *Unsere slowenischen Ortsnamen. Naša slovenska krajevna imena. Kommentiertes zweisprachiges Verzeichnis der Siedlungs-, Berg- und Gewässernamen Kärntens (mit Ausblicken auf Namen slawischen bzw. slowenischen Ursprungs in den anderen österreichischen Bundesländern). Seznam dvojezičnih krajevnih, gorskih in vodnih imen Koroške z jezikoslovnimi pripombami (z razgledi na imena slovanskega oziroma slovenskega izvora v drugih zveznih deželah Avstriji)*. Klagenfurt [im Druck].
- POHL, HEINZ-DIETER (2009b): *Reichenberg / Liberec, Wien / Vídeň / Vienna / Bécs / Dunaj. Einige Bemerkungen zur Namensvielfalt und zum Gebrauch traditioneller Namensformen*. In: Lot und Waage: 2–13. Graz.
- RMBliV: *Ministerialblatt des Reichs- und Preußischen Ministeriums des Innern (1933–1944)*. Berlin.
- RSN 4 = ELLER, NICOLE / HACKL, STEFAN / L'UPTÁK, MAREK (2008).
- RYMUT, KAZIMIERZ (ed.) (1996–2007): *Nazwy miejscowe Polski*. Bd. 1–7. Kraków.
- SCHOLTZ-KNOBLOCH, TILL (2002): *Die deutsche Minderheit in Oberschlesien. Selbstreflexion und politisch-soziale Situation unter besonderer Berücksichtigung des so genannten »Oppelner Schlesiens« (Westoberschlesiens)*. Görlitz.
- SKJERVØY, AUDUN (1990): *Chemnitz heiter ikkje Karl-Marx-Stadt lenger*. In: *Dag og Tid*, Nr. 21, 23. Mai 1990, S. 13.
- ŠRÁMEK, RUDOLF (2008): *Typologisierendes zu Namenkonflikten*. In: RSN 4, 11–16.
- URBAN, THOMAS (1993): *Deutsche in Polen. Geschichte und Gegenwart einer Minderheit*. München.
- VBIR: *Verordnungsblatt des Reichstatthalters im Warthegau (1939–1945)*. Posen.
- VERDENHALVEN, FRITZ (1971): *Namensänderungen ehemals preußischer Gemeinden von 1850 bis 1942 (mit Nachträgen bis 1950)*. Neustadt an der Aisch.
- WEGSCHEIDER, CĂCILIA (2008): *2008 – Keine Lösung für Südtirol. Das un abgeschlossene Kapitel der Südtiroler Toponomastik zwischen politischer Regelung und gesellschaftlicher Diskussion*. In: RSN 4, 93–104.
- WENTSCHER, ERICH (1973): *Namenpolitik im Dritten Reich unter besonderer Berücksichtigung Ostdeutschlands und Polens*. In: *Nordost-Archiv* 28/29:27–37.
- WENZEL, WALTER (2008): *Das Schicksal slawischer Orts- und Personennamen in der Niederlausitz im deutsch-sorbischen Spannungsfeld. Mit 3 Karten*. In: RSN 4, 239–249.
- WIESINGER, PETER (1990): *Mehrsprachige Ortsnamenforschung*. In: SCHÜTZEICHEL, RUDOLF / SEIDENSTICKER, PETER (eds.): *Wörter und Namen. Aktuelle Lexikographie*. Marburg, 214–238.
- WIESINGER, PETER (1996): *Namen im Sprach austausch: Germanisch*. In: EICHLER, ERNST et al. (eds.): *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. 2. Teilband. Berlin/ New York, 979–991.
- WIESINGER, PETER (2008): *Mehrsprachige Ortsnamen. Theorie – Gebrauch – Konflikt*. In: RSN 4, 43–75.
- WOCHELE, HOLGER (2001): *Zum Gebrauch von deutschen Exonymen für geografische Objekte in der Slowakei*. In: *Studia Philologica Universitatis Constantini* 2:95–111.
- ZIERHOFFER, ZOFIA / ZIERHOFFER, KAROL (1987): *Nazwy miast wielkopolskich*. Poznań.

Anmerkungen

- 1) Vgl. in diesem Zusammenhang die kurzen Beiträge von LIETZ (1990) und SKJERVØY (1990).
- 2) Zu verschiedenen Einflussfaktoren im deutsch-sorbischen Spannungsfeld in der Niederlausitz auf die Namenlandschaft vgl. den Beitrag von WENZEL (2008).
- 3) Weitere Beispiele finden sich problemlos in dem leider noch nicht vollendeten Großwerk der polnischen Ortsnamenforschung (fertig bearbeitet sind die Buchstaben A bis N): RYMUT (1996–2007).
- 4) Bei *Fraustadt/Wschowa* handelt es sich offenbar ursprünglich um ein freies Namenpaar: *Veschov* 1248, de *Wschow* 1289; *Frowenstat* 1290, *Vrowinstat* 1310 (ZIERHOFFER / ZIERHOFFER 1987: 170 f.). Ähnliches lässt sich zu *Arnswalde/Choszczno* sagen, vgl. *Hoscno* 1234, *Arnswolde* 1269, *Choszczno* 1455–80, *Arenswolde* 1539 (RYMUT 1996–2005). *Zielona Góra* hingegen ist offenbar eine nach dem Krieg vorgenommene Übersetzung des deutschen Namens *Grünberg in Schlesien*, die aber zumindest die semantische Kontinuität des Namens wahrt.
- 5) Zudem existierte lange vor 1945 eine große Anzahl polnischer Exonyme für deutsche Städte, vgl. u.a. *Wroclaw* (für *Breslau*), *Świdnica* (*Schweidnitz*), *Zgorzelec* (*Görlitz*), *Szczecin* (*Stettin*), *Kolobrzeg* (*Kolberg*). Viele dieser Exonyme wurden nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges polnische Endonyme. Zum Teil wurden die Exonyme aber auch lautlich modifiziert, vgl. *Lignica* (heute *Legnica*, dt. *Liegnitz*), *Starogród* (heute *Stargard*, dt. *Stargard [Pom.]*), oder in anderen Fällen durch Neubenennung nach Personen auch ideologisch »aufgewertet«, vgl. *Rastembork* (heute *Kętrzyn*, dt. *Rastenburg*) oder *Lec* (heute *Giżycko*, dt. *Lötzen*).
- 6) Ideologisch derart vordergründige Neubenennungen von Orten gab es im Polen der Nachkriegszeit durchaus auch (vgl. Beispiele u.a. bei LIETZ 2004: 73, 2006: 122), sie waren aber bei weitem nicht so zahlreich wie im nördlichen Ostpreußen. Es lässt sich außerdem bei der Polonisierung der ostdeutschen Namenlandschaft nach 1945 eine gewisser Polonozentrismus feststellen. KRAMER (1996: 59) bemerkt, dass die zuständigen polnischen Kommissionen »gegen das Kaschubische etwa so allergisch wie Tolomei gegen das Ladinitische« waren. So wurden offensichtlich sorbische Lautbestände der überlieferten Ortsnamen bei Bedarf polonisiert, wie auch häufige Namenszusätze wie *Deutsch* oder *Wendisch* durch eher neutrale Zusätze wie *Stary* oder *Nowy* ersetzt wurden (vgl. LIETZ 2005: 139). Zur Problematik der Polonisierung von Ortsnamen deutscher und niedersorbischer Herkunft in der östlichen Niederlausitz vgl. EICHLER (2008: 254–261), der Beispiele für phonetische Polonisierung, morphologische Polonisierung, lexikalisch-semantische Diversion und Übersetzungen angibt. Besonders im Falle einer völligen Neumotivierung der Namen stehen »administrative, durch Sprachpolitik gelenkte Maßnahmen« im Vordergrund, »z.B. um die Erinnerung an frühere deutsche Namenformen auszuschalten« (EICHLER 2008: 259).
- 7) Einen Überblick über die Verheerungen der sowjetischen Ortsnamenpolitik gibt PETERSON (1977). Großangelegte Umbenennungsprogramme betrafen nicht nur das nördliche Ostpreußen, sondern auch das Siedlungsgebiet der Wolgadeutschen, deren autonome Region am 28.8.1941 aufgelöst wurde. Angeführt werden von PETERSON weiterhin die Russifizierung japanischer und chinesischer Namen, und auch finnischer Namen in den 1940 und 1944 annektierten finnischen Gebieten (außer in der Karelisten Autonomen Sowjetrepublik). Aber nicht nur Ortsnamen fremder Herkunft, sondern auch Namen mit religiöser, politisch inakzeptabler, monarchistischer u.a. Motivierung wurden geändert. Nach PETERSON (1977: 15) wurde in der Zeit nach der Oktoberrevolution bis zum Ende der Sowjetunion ca. die Hälfte von insgesamt 709.000 Siedlungsnamen geändert, wobei häufig ideologisch markant

- te Namen an deren Stelle traten. Zu Ortsumbenennungen im Russischen Reich und in der Sowjetunion vgl. auch GEBHARDT (2005), abrufbar als PDF-Datei unter: <http://www.geschichte.uni-freiburg.de/lehrstuehle/neutatz/Internetprojekt/index.html/?searchterm=Gebhardt> (Zugriff: 19.05.2009).
- 8) Ausführlich zur Umbenennung *Dobristroh/Freienhufen* vgl. LIETZ (2005: 127–130, 2006: 118).
 - 9) Zu den Methoden von Tolomeis Italianisierung vgl. detailliert KRAMER (1996: 48–52).
 - 10) Eine Online-Version des *Prontuario dei nomi locali dell'Alto Adige* (digitalisiert von Edoardo Mori) ist verfügbar unter: <http://xoomer.virgilio.it/tribunale/>. Der *Prontuario* ist dort vollständig auch als PDF-Datei zugänglich, einschließlich der von Tolomei verfassten Einleitung.
 - 11) International verankert wurde das Autonomiestatut in der österreichisch-italienischen Streitbeilegungserklärung vom 11.06.1992, abrufbar unter http://zis.uibk.ac.at/stirol_doku/dokumente/19920611.html, Zugriff: 5.05.2009.
 - 12) Zur Problematik dieses Entwurfs vgl. WEGSCHEIDER (2008: 98 f.).
 - 13) So zu lesen im Regierungsprogramm: <http://www.provinz.bz.it/land/landesregierung/programm/programm.asp>, Zugriff: 5.05.2009.
 - 14) Regierungserklärung des designierten Landeshauptmanns Luis Durnwalder, verlesen am 16. Dezember 2008 im Südtiroler Landtag. Als PDF-Datei abrufbar: <http://www.provinz.bz.it/land/landesregierung/regierungserklaerung/regierungserklaerung.asp>, Zugriff: 5.05.2009.
 - 15) Zur Kritik an dem SVP-Gesetzentwurf vgl. WEGSCHEIDER (2008: 100 f.). Kritisiert wird insbesondere die Verlagerung des Namenkonfliktes von der Landes- auf die Gemeindeebene.
 - 16) <http://www.die-freiheitlichen.com/index.php/unsere-arbeit/reden/697-ansprache-von-lpoppius-leitner-anlaesslich-des-1-dreikoenigstreffens>, Zugriff: 5.05.2009.
 - 17) <http://www.die-freiheitlichen.com/index.php/unsere-arbeit/pressemitteilungen/690-nein-herr-landeshauptmann-fuer-toponomastik-ist-nicht-die-svp-zustaendig->, Zugriff: 5.05.2009.
 - 18) Aussage von Pius Leitner: <http://www.die-freiheitlichen.com/index.php/unsere-arbeit/pressemitteilungen/690-nein-herr-landeshauptmann-fuer-toponomastik-ist-nicht-die-svp-zustaendig->, Zugriff: 5.05.2009.
 - 19) Angaben nach WIESINGER (2008: 61).
 - 20) Eine auf Archiv- und Aktenmaterial gegründete Studie über die Hintergründe und Erscheinungsformen des »Ortstafelsturmes« liefert GSTETTNER (2004). Die Untersuchung zeigt, »wie minderheitenfeindliche Agitation das staatliche Handeln bis zur Einschränkung von demokratischen Rechten deformieren kann. Dies erklärt auch, weshalb der Staatsvertrag von 1955 in Kärnten bis heute nicht voll erfüllt ist.« (GSTETTNER 2004: 81)
 - 21) Zit. nach WIESINGER (2008: 66), nach der *Wiener Zeitung* vom 8.03.2008.
 - 22) Zu Angriffen gegen Bundeskanzler Bruno Kreisky (1970–1983) im Zusammenhang mit dem »Ortstafelsturm« siehe weiter unten.
 - 23) Aussage vom 24.11.2008, zitiert nach <http://oesterreich.orf.at/kaernten/stories/324292/> (Zugriff: 27.05.2009).
 - 24) Redebeitrag von Stefan Petzner (BZÖ) in der Nationalratssitzung vom 22.04.2009, zitiert nach: www.parlament.gv.at/pd/stvorwww/XXIV/NRSITZ/NRSITZ_00020/A_-16_15_59_Abgeordneter_Stefan_Petzner_BZO_.pdf.
 - 25) POHL (2005: 209 f.) stellt fest, dass es in Kärnten (und Österreich) nie – weder bei den Deutschen noch bei den Slowenen – größere systematische Umbenennungen »à la Tolomei« gegeben hat. Vereinzelt Beispiele für »Kunstnamen«, die »absolut kein Kulturgut« seien – wie auch der »Großteil der Südtiroler amtlichen italienischen Bezeichnungen« – gebe es

- zwar (v.a. im Bereich der Landschafts- und Bergnamen), aber »[e]inen ‚Tolomei‘ hat es in Kärnten und Slowenien nie gegeben«. »[I]m allgemeinen haben fast alle Namen eine zweisprachige Tradition, wie auch die Hauptstädte *Klagenfurt/Celovec* und *Ljubljana/Laibach*.« (POHL 2005: 210) Was für Kärnten und Österreich allgemein zu gelten scheint, ist jedoch für die besetzten slowenischen Gebiete Oberkrain und Untersteiermark offenbar nicht zutreffend, wie die weiteren Ausführungen zeigen werden.
- 26) »Eichenlaub und NS-Abzeichen wurden bei der 10. Oktober-Feier offen getragen.« (GSTETTNER 2004:86)
- 27) Zitiert nach GSTETTNER (2004: 87).
- 28) Online-Ausgabe von FERENC (1980) in deutscher Sprache unter: <http://www.karawankengrenze.at/> (Zugriff: 27.05.2009). Das Buch enthält insgesamt 323 mit zeitgeschichtlichen Kommentaren versehene Dokumente aus den Jahren 1940–1947, die Auskunft geben über verschiedene Aspekte des NS-Terrors in den besetzten slowenischen Gebieten. Ergänzt wird die Darstellung um ein Sachregister, ein Personenregister und zwei Ortsregister (Slowenisch-Deutsch; Deutsch-Slowenisch).
- 29) Vgl. dazu u.a. FERENC (1980). Eine neuere Quelle ist BRENNER (2008), eine sehr facettenreiche Darstellung des Besatzungsterrors und auch der Widerstandsbewegung. Über die NS-Besatzungszeit in Slowenien informierte jüngst die Ausstellung »Entrechtung, Vertreibung, Mord. NS-Unrecht in Slowenien«, die von Februar bis Mai 2009 im Dokumentationszentrum Reichsparteitagsgelände in Nürnberg gezeigt wurde.
- 30) Einen formalrechtlichen Anschluss an das Deutsche Reich, der stets angestrebt wurde, hat es bis Kriegsende nicht gegeben, wohl aber wurde in verschiedenen Bereichen das deutsche Recht eingeführt. (BRENNER 2008: 19)
- 31) *Auszüge aus der Rede des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark in Maribor am 14. April 1941(1)*. In: FERENC (1980: Nr. 17, Anm. 4).
- 32) *Vermerk des Reichsministeriums des Innern über die Besprechungen in Graz vom 8. und 9. April 1941 betreffend Okkupationsmaßnahmen in den besetzten slowenischen Gebieten*. In: FERENC (1980: Nr. 13).
- 33) *Anweisung der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes zur Entfernung der slowenischen Aufschriften vom 25. April 1941*. In: FERENC (1980: Nr. 36).
- 34) Ein analoges Dokument für die Oberkrain war nicht vorzufinden, es ist aber von einer ähnlichen Verfahrensweise auszugehen.
- 35) *Anordnung des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark zur Verdeutschung der Ortsnamen vom 30. April 1941*. In: FERENC (1980: Nr. 42). Zur Person von Gauleiter und Cdz Siegfried Uiberreither vgl. KLEE (2003: 635).
- 36) Ab dem 4.03.1942 Oberkrain genannt, vgl. <http://www.territorial.de/index.htm> (Zugriff: 28.05.2009).
- 37) Angaben nach: <http://www.territorial.de/index.htm>, unter »Landkreis Krainburg« (Zugriff: 28.05.2009). Leider enthält die Darstellung keine Liste der geänderten »Ortsnamen an Reichsbahnstrecken«.
- 38) Auszugehen ist mit Sicherheit davon, dass die hier dargestellten und weitere Umbenennungen mindestens bereits seit Ende 1941 in Gebrauch waren. So werden in einer Anordnung des Reichführers SS und Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums, Heinrich Himmler, vom 1.11.1941 Formulierungen gebraucht, die auf eine damals zumindest inoffiziell bereits erfolgte Umbenennung schließen lassen. Vgl. die entsprechende Anordnung bei FERENC (1980: Nr. 169). Folgende, offenbar faktisch bereits umbenannte Orte werden dort von Himmler genannt: *Radelstein* (früher *Butschka*), *Munkendorf* (früher *Tschatesch*), *Weitental* (früher *Grossdolina*), *Brückel* (früher *Dobova*), *Arnau* (früher

- Artitsch*), *Königsberg am Sattelbach* (früher *St. Peter bei Königsberg*), *Pirschenberg* (früher *Globoko*), *Kumberg bei Trifail* (früher *St. Georgen*).
- 39) MÜLLER (2002) schreibt über das Südostdeutsche Institut Graz: »Das Grazer Institut wurde [...] 1938, eine Woche nach dem Anschluss Österreichs an das Deutsche Reich, gegründet. Seine Tätigkeit bewegte sich im Rahmen der Volks- und Kulturbodenthese, wonach große Teile Südosteuropas mindestens unter dem Einfluss der deutschen Kultur gestaltet worden seien, wenn nicht gar von deutschen Siedlern selbst.
- 40) *Anordnung Nr. 57/IV des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums über die Bestimmung des Siedlungsbereiches A in der Untersteiermark vom 1.11.1941*. In: FERENC (1980: Nr. 169).
- 41) Wird in Himmlers Anordnung 57/IV vom 1.11.1941 (s.o.) territorial auf Teile der Kreise Rann und Trifail eingegrenzt.
- 42) *Vermerk des Stabshauptamtes des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums über die Zahl der ausgesiedelten Slowenen und angesiedelten Deutschen im Siedlungsgebiet A der Untersteiermark vom 13.04.1943*. In: FERENC (1980: Nr. 304).
- 43) Unter den aus dem ORTSVERZEICHNIS I (1944) zitierten Umbenennungsbeispielen finden sich nur drei Namen, die möglicherweise (partielle) Gottscheer Namenübertragungen sind: *Rain*, *Stockenhammer*, *Nesseldorf*. In der Gottschee gab es Dörfer mit den Namen *Rain*, *Stockendorf*, *Nesseltal* (vgl. www.gottschee.de [Zugriff: 30.05.2009]). Für eine verbindliche Beurteilung der Umbenennungen von 1943 ist jedoch Einsicht in die Verordnung vom 4.6.1943 notwendig – nebst dazugehörigem Aktenmaterial und Ortsnamenlisten.
- 44) Angaben laut ORTSVERZEICHNIS I (1944).
- 45) *St. Johann im Pongau* (Salzburg) wurde bereits 1939 in *Markt Pongau* umbenannt, deshalb ist diese Änderung nicht mehr im ORTSVERZEICHNIS I (1944) registriert. Das Motiv für die Streichung des Sankt-Namens ist möglicherweise die Tatsache, dass sich in dem Ort ein berüchtigtes Kriegsgefangenenlager befand, in dem von 1941–1944 Tausende insbesondere russische Kriegsgefangene zu Tode kamen. Auch die Person des Salzburger Gauleiters Friedrich Rainer war nicht ohne Bedeutung (vgl. die Angaben im Folgenden).
- 46) Vgl. dazu etwa GÜRTLER (1958) über die Kirchenpolitik im Reichsgau Wartheland.
- 47) Zur Person Friedrich Rainers: KLEE (2003: 477).
- 48) http://www.salzburg.com/wiki/index.php/Friedrich_Rainer (Zugriff: 28.05.2009).
- 49) *St. Paul / Spanheim* wird neben *St. Johann / Markt Pongau* (s. auch weiter oben) von POHL (2009b) als Beispiel für politisch motivierte Ortsumbenennungen im Österreich der NS-Zeit genannt, von denen es jedoch offenbar relativ wenige gegeben hat.
- 50) Auch in der preußischen Provinz Posen hatte es Germanisierungsbestrebungen gegeben (vgl. LIETZ 2001: 15–17), jedoch wenig systematisch und – wie die Nationalsozialisten später kritisierten – »oberflächlich und volkspolitisch wenig geschickt« (LIETZ 2001: 17). Ein Bild von den bereits zu preußischer Zeit erfolgten Umbenennungen vermitteln GRABER / RUPPERSBERG (1912).
- 51) Zur Person Greisers: KLEE (2003: 199).
- 52) Zit. nach LIETZ (2001: 23).
- 53) Dieses Beispiel ist ein Beleg für die – wie auch für die besetzten slowenischen Gebiete gezeigt – kirchenfeindliche Tendenz einer Reihe von Umbenennungen. Weitere Beispiele aus dem »Warthegau« sind u.a. *Urstädt* (1943) für *Biskupin/Biskupin* (1918/poln.), *Schwertnig* für *Klein Swiontnik/Świątniki Male*, *Büßlau* für *Budzislav Kościelny*, *Schattingen* für *Cienin Kościelny*, *Margretenberg* für *Góra św. Małgorzaty*, *Bergort* für *Gorka Duchowna/Górka Duchowna*, *Posen-Hermannstadt* für (St.) *Lazarus/Poznań-Św. Łazarz*, *Dietrichsfelde* für *Chwalbogowo/Chwalibogowo*. Belege aus: VBIR, Nr. 12/1943, S. 85 ff.
- 54) Beispiele bei LIETZ (2001: 25).

- 55) Bis Juli 1944 wurden Angaben von ŁUCZAK (1996: 56) zufolge 435.167 Polen aus dem »Warthegau« vertrieben, die meisten von ihnen (300.000) ins Generalgouvernement. Hinzu kommt die Vertreibungs- und Vernichtungspolitik gegenüber den Juden, von denen es auf dem Territorium des späteren »Warthegaus« zum Zeitpunkt des Kriegsbeginns ca. 385.000 gab (ŁUCZAK 1996: 42). Die Zahl der Deutschstämmigen, die im Gegenzug im »Warthegau« angesiedelt wurden, beziffert ŁUCZAK (1996: 70 f.) auf 536.951, was bedeutet, dass der Reichsgau Wartheland 85 % aller »heim ins Reich« geholten Volksdeutschen aufnahm.
- 56) Die wichtigsten Verzeichnisse zur Dokumentierung der Ortsnamenänderungen im »Warthegau« sind: der unveröffentlichte Erlass des Reichsinnenministers vom 29.12.1939 nebst einer »Übersicht der Verwaltungsbezirke in den wiedergewonnenen Ostgebieten des Deutschen Reiches mit Angabe der polnischen und deutschen Namensformen« (vorhanden u.a. im Staatsarchiv Poznań/Posen [zespół Reichsstatthalter 1273: 19–23]), die Erlasse des Reichsinnenministers vom 21.05.1941 und vom 12.09.1942 (RMBliV 22/1941: 939–941, RMBliV46/1942: 2128), die *Anordnung über Ortsnamenänderungen im Reichsgau Wartheland vom 18. Mai 1943* (VBIR 12/1943: 85–111), *Ortsverzeichnis des Reichsgaues Wartheland* (1941).
- 57) Das geschah aus militärischen Gründen. Der »Mustergau Wartheland« war zu diesem Zeitpunkt in einem beispiellosen Namenchaos versunken, gegen das Oberkommando des Heeres protestierte. Zit. bei LIETZ (2001: 47).
- 58) *Ostdeutscher Beobachter* Nr. 175 vom 27.06.1943. Beitrag von Eugen Petrull: »15.000 Ortsnamen im Gau werden geändert«.
- 59) Vgl. dazu u.a. folgende Verzeichnisse: ANHANG DANZIG-WESTPREUSSEN (1943) und HANDBUCH ZICHENAU (1943). Zu den in der Zeit bis 1918 erfolgten Ortsnamenänderungen in der preußischen Provinz Westpreußen vgl. BÄR / STEPHAN (1912).
- 60) Verzeichnisse, die auch diese Gebiete umfassen, sind u.a.: MARCINKIEWICZ (2003) und GEMEINDEVERZEICHNIS GG (1943).
- 61) Beispiele sind u.a. *Ebenheim* (für poln. *Płoskie*), *Hochdorf* (*Wysokie*), *Wirsing* (*Zawada*), *Sibbenfeld* (*Sitaniec*). Vgl. die historischen Erläuterungen zu den einzelnen Orten auf der Website der Gemeinde Zamość: <http://gminazamosc.pl/pages/gmina/miejscowosci-gminy.php> (Zugriff: 4.06.2009).
- 62) Dokumente zur »Aktion Zamość« u.a. bei MADAJCYZK (1977).
- 63) Gauleiter und CdZ Josef Bürckel (zur Person: KLEE 2003: 82) gelobte in seiner Antwort an Hitler, die geforderte Germanisierung sogar in fünf Jahren durchsetzen zu wollen (PITZ 2008: 173).
- 64) Enthalten im *Verordnungsblatt für Lothringen* (1941), Nr. 12 (PITZ 2008: 174).
- 65) Angaben und Quellen nach PITZ (2008: 174 f.).
- 66) Und zwar laut Verordnung vom 2.09.1915. In: *Gesetzblatt für Elsass-Lothringen* (1915), Nr. 13, S. 47 ff. (PITZ 2008: 175).
- 67) Beispiele aus PITZ (2008: 176).
- 68) Beispiele aus PITZ (2008: 177).
- 69) Vgl. PITZ (2008: 178–181), deren Darstellung sich auf Archivrecherchen stützt (Archives départementales de la Moselle).
- 70) Dokumente, die dies belegen, finden sich u.a. bei FIEDOR (1966), BAUER (1993), CHARASZKIEWICZ (2001), JASTRZEBSKA (2001), CEGIELSKA (2001), LIETZ (2005: 23–36, 64–81, 121–134, 172–195, 203–206, 226–228).
- 71) Grundlage für die folgenden Zahlenangaben sind die Amtsblätter für die jeweiligen Regierungsbezirke, vgl. Quellenverzeichnis bei LIETZ (2005: 253–255) sowie das RMBliV (1933–1939). Einen Überblick über die Ortsnamenänderungen von Gemeinden (ohne Ortsteile!) in

- den preußischen Gebietsteilen des Deutschen Reiches erhält man bei VERDENHALVEN (1971).
- 72) Vgl. u.a. WENTSCHER (1973: 34 f.), FIEDOR (1966: 17).
- 73) Vgl. LIETZ (2005:31f.). Die meisten dieser Umbenennungen gab der Oberpräsident in Königsberg per Erlass vom 16.07.1938 bekannt, abgedruckt in: RMBiV 49/1938: 1941–1982.
- 74) Vgl. dazu das Kapitel »Sachsen-Anhalt« in LIETZ (2005: 167–197).
- 75) Der quantitative Aspekt kann nicht genug betont werden, da er möglicherweise nicht bekannt ist. So lesen wir bei POHL (2009b), dass es im »Dritten Reich« »nur selten« zu Umbenennungen von Städten und Ortschaften kam, im Gegensatz zu sehr häufigen Änderungen von z.B. Straßennamen. Diese Annahme mag für Österreich zutreffen, nicht jedoch für das »Altreich«, und erst recht nicht für die besetzten Gebiete in »Großdeutschland«.
- 76) Das beschriebene Ausmaß der NS-Umbenennungen in den 1930er Jahren war verwaltungstechnisch natürlich nur möglich durch die faktische Ausschaltung der Mitbestimmung der Gemeinden, die bereits mit dem Gemeindeverfassungsgesetz vom 15.12.1933 und dann mit der Deutschen Gemeindeordnung vom 30.01.1935 (»Grundgesetz des nationalsozialistischen Staates«) dem »Führerprinzip« unterstellt wurden. (LIETZ 2005: 30 f.)
- 77) KLEMPERER (1975: 81–90) widmet in seiner »LTI« den Namen ein eigenes Kapitel.
- 78) Beispiele bei MEMIĆ (2008: 113), u.a. *Bosanska Kostajnica* → *Srpska Kostajnica*, *Bosansko Grahovo* → *Grahovo*, *Bosanska Krupa* → *Krupa na Uni*.
- 79) Im ORTSVERZEICHNIS I (1944) sind für ganz »Großdeutschland« nur noch fünf Ortschaften mit dem Namenszusatz *Wendisch* verzeichnet. Im *Amtlichen Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich auf Grund der Volkszählung 1933* (herausgegeben 1936, d.h. noch vor dem Höhepunkt der NS-Umbenennungen) gab es insgesamt noch 34 Gemeinden mit dem Zusatz *Wendisch*, vgl. LIETZ (2005: 36), BAUER (1993: 261–263).
- 80) Hervorhebung G.L.
- 81) WIESINGER (2008: 67–74), HARNISCH (2008), POHL (2008: 86 f.).
- 82) Vgl. URBAN (1993: 153).
- 83) Vgl. Stellungnahme des StAGN zum Gebrauch von Exonymen vom 25.09.2007, abrufbar unter: <http://141.74.33.52/stagn/Downloads/tabid/63/Default.aspx> (Empfehlung zur Exonymenanwendung des StAGN) (Zugriff: 5.06.2009).
- 84) WOCHLE (2001), zitiert bei HARNISCH (2008: 27).
- 85) Eine ausführliche Studie zum Ortsnamengebrauch auf zweisprachigen Polen-Karten findet sich bei LIETZ (2007). Auf einigen der untersuchten Karten ist tendenziöser Ortsnamengebrauch zudem gepaart mit schlicht falschen historischen Benutzungshinweisen. Für zeitgeschichtlich nicht geschulte Kartenbenutzer wird es so sehr schwer, über die Jahrhunderte überliefertes deutsches Ortsnamengut von nationalsozialistischen Namen zu unterscheiden. Ob das von den Verlagen gewollt ist, sei dahingestellt.
- 86) Herausgeber einer ganzen Serie detaillierter zweisprachiger Landkarten für Polen, Tschechien und Russland (ehemaliges Ostpreußen).
- 87) So auf den Karten PL 004 (Südliches Pommern/Netzebruch), PL 005 (Wartheland), PL 011 (West-Ost-Preußen), analysiert von LIETZ (2007: 93–96), und vor allem auf der Karte PL 012 (Wartheland-Ost) (vgl. LIETZ 2008), die gar mit einem Innenstadtplan von Łódź/Lodz aufwartet, auf dem der Reisende (»2-sprachig bis ins Detail«) Namen wie *Horst-Wessel-Str.* und *Hitlerjugend-Park* vorfindet. Auf der Landkarte selbst fehlen auch nicht die zahlreichen Warthegau-Namen wie *Litzmannstadt*, *Quadenstädt*, *Heldenruh*, *Wandalenbrück* usw.
- 88) »Gerade unter der älteren Bevölkerung der Minderheit, die oft die für sie nicht bedrückend empfundene Nazizeit als *die gute alte Zeit* (meist die Kinderzeit) in Erinnerung hat, werden

im Rahmen einer überzogenen Abkehr von allem Polnischen oft die unhistorischen Bezeichnungen gepflegt.« (SCHOLTZ-KNOBLOCH 2002: 75)

- 89) Mehr zu diesem Konflikt bei SCHOLTZ-KNOBLOCH (2002: 75–78), LIETZ (2007: 97–101).
- 90) Übersetzung G.L. Vgl. zum Wortlaut *Dziennik Ustaw 2005, Nr. 17, Pos. 141*. Das Gesetz wurde am 24.01.2005 von Staatspräsident Kwaśniewski unterzeichnet und trat am 1.05.2005 in Kraft. Zweisprachige Ortsnamen sind seit dem 22.11.2006 möglich (CZOPEK-KOPCIUCH 2008: 237).
- 91) Diese und weitere Beispiele bei CZOPEK-KOPCIUCH (2008: 237). Unter den sechs angeführten Beispielen gab es in fünf Fällen NS-Umbenennungen: *Kostellit* wurde in *Hedwigstein*, *Sternalitz* in *Ammern*, *Neu Karmunkau* in *Neu Karmen*, *Wichrau* in *Windenau*, *Wollentschin* in *Wollendorf* umbenannt (alle Umbenennungen im Jahre 1936). Vgl. CHOROŚ / JARCAK / SOCHACKA (1997).

Etternavn, tilknytning og identitet i det post-tradisjonelle samfunnet¹

Av Solveig Wikstrøm

This article, based on a survey of 314 Oslo residents, investigates the relationship between surname and identity. The aim was to find out whether the modern individual experiences his or her surname as a part of his or her identity, and what bond exists between surname and locale. Late modern society typically reveals a fragmentation of individuals from family background and place of origin. A hypothesized outcome of this separation, envisages a further breach between the individual and the area his or her surname denotes. If one's surname is appreciated or experienced as part of one's identity, what then is the main reason for this? Are there in fact different experiences of identity based on some typology of names borne by individuals?

En tradisjonell forestilling om oss nordmenn er at vi opplever *hjemstedet* som betydningsfullt for dannelsen og bekreftelsen av vår identitet (jf. f.eks. Kramer 1990, Wiborg 2003, Åmås 2008). Hjemstedet er da ofte forstått som stedet der man har vokst opp og har sine røtter, der man «kommer fra». I løpet av de siste tiårene har imidlertid en rekke samfunnsforskere påpekt at båndene mellom individ, hjemsted og røtter er i ferd med å bli svekket. Mens tid og rom i premoderne sammenhenger var forbundne gjennom den sosiale og geografiske plasseringen til *stedet*, skal denne forbindelsen ha gått i oppløsning i det post-tradisjonelle samfunnet (Giddens 1996: 28 ff.). Moderne mennesker preges av reiser, forflytninger og urbane impulser. Dagens samfunn blir ofte omtalt som *post-tra-*

1) Denne artikkelen er basert på resultater fra masteravhandlingen min i nordisk språkvitenskap ved Universitetet i Oslo våren 2009. Fordi jeg behandlet indirekte personidentifiserende opplysninger i avhandlingen, er originalversjonen klausulert. Det foreligger imidlertid en tilgjengelig versjon (Wikstrøm 2009), der de originale etternavnene er tatt ut eller erstattet med navn av samme type og mest mulig lik frekvens.

disjonelt eller ved synonymet *postmoderne* – et begrep sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen (2008: 132) forklarer ved hjelp av stikkordene fremmedgjøring og frikobling med sterkere fokus på individet. I dag betraktes ikke lenger den personlige identiteten som noe som er naturlig gitt; den blir konstruert med individet som utgangspunkt og ofte på bekostning av slekt og lokalsamfunn.

Hvis vi retter blikket mot norsk onomastikk, hadde faget fra begynnelsen en normativ funksjon med røtter i nasjonsbygginga i Norge. Særlig ble gårdsnavnene oppfattet som bærere av landets egenart og historie (Helleland 1999: 102). Gudlaug Nedrelid (1993) drøfter navnegransking som faglig disiplin, og gjennom en rekke eksempler bekrefter hun den sterke normative og nasjonalt oppbyggelige tendensen innenfor faget – en tendens som på visse felt har holdt seg til våre dager (jf. også Helleland 1999: 103). Kanskje har onomastikkens dype røtter i nasjonsbygginga ført til at forbindelsen mellom sted og individ har blitt sett på som noe selvfølgelig og derfor lite problematisert. Botolv Helleland (under utgivelse) viser at stedsnavnene regnes som gode identitetsbærere for nordmenn. Også etternavnene med røtter i norske gårdsnavn antas å være tett forbundet med bærerens stedstilknytning og egenidentitet:

For mange nordmenn har namnelandskapet ein ekstra mental dimensjon gjennom samanfallet med gardsnamn og slektsnamn, dvs. at dei i større eller mindre grad opplever namna som ei sambandsline mellom seg sjølv og den staden dei har namnet sitt frå [...]

I dette sitatet, som er hentet fra nettpresentasjonen av prosjektet «Namn og identitet» hos Forskargruppe for navnegransking (2009), ser vi at etternavnene av gårdsnavntypen blir beskrevet som ei forbindelseslinje mellom navnebæreren og stedet. Om lag 70 prosent av alle nordmenn har et navn av gårdsnavntypen som etternavn (NEL 2001: 17–18). Disse navnene viser altså tilknytning til et sted i landet. Ofte har navnebæreren flyttet til en by eller et tettsted; kanskje må han eller hun noen generasjoner tilbake for å finne slekt der navnet kommer fra. Likevel kan altså sammenfallet mellom gårdsnavn og etternavn gjøre at navnebæreren opplever tilknytning til stedet. Men hva med de som ikke har etternavn med røtter i et geografisk område i Norge? 26 prosent av befolkningen bærer et patronym, og de resterende har et utenlandsk navn av en eller annen type. Derfor kan vi spørre: Representerer de ulike etternavnene tilhørighet til landet, landsdelen, bygda eller slekta? Og i så fall, betyr dette noe for moderne mennesker i storbyen? Vil han eller hun skape en identitet løsrevet fra sted eller slekt uttrykt gjennom etternavnet, og hva har han eller hun i så fall lagt vekt på i denne prosessen? I det følgende er altså formålet å undersøke hvordan etternavnene kan oppleves som identitetsmarkører for urbane mennesker i dag.

1. Materiale, respondenter og navnetyper

Denne artikkelen bygger på svarene 314 osloensere over 16 år gav på et spørreskjema med tittelen *Etternavn og identitet* i perioden februar–august 2008. Emnene i spørreskjemaet søkte å belyse holdninger i forbindelse med navneendringer, kunnskap om og forhold til etternavnets stedstilknytning og etymologi, om man liker eller misliker etternavnet sitt og grunnene til dette, samt spørsmål som søkte å definere den spesifikke identiteten som knyttes til etternavnet (jf. pkt. 2 nedenfor). I denne artikkelen velger jeg å konsentrere meg om hvilke kriterier som genererer positive holdninger til etternavnet, samt hvilke kriterier som gjør navnene til gode identitetsmarkører.

Respondentene ble invitert til å delta i undersøkelsen via forskjellige kanaler, det surveyforskeren Don A. Dillman (2007: 450) kaller en «mixed-mode survey»: 265 av besvarelsene ble gitt etter henvendelse via e-post eller nettsidene til fem østlandsbaserte lag og foreninger, samt annonse på Bokmålsordboka og Nynorskordboka på Internett. En kontrollgruppe ble kontaktet etter tilfeldig trekking, og de som takket ja til å delta fikk tilsendt en papirversjon av undersøkelsen. Denne gruppa utgjør 49 av respondentene. Jevnt over gav respondentene reflekterte svar som samlet skapte mening, og undersøkelsen må som sådan karakteriseres som vellykket. Likevel er det viktig å understreke at besvarelsene ikke gir et bilde av gjennomsnittet av befolkningen: For eksempel er snittalderen for de 314 respondentene 39,8 år, for Oslos innbyggere over 16 år er den 43,9 år pr. 1.1.2008 (SSB 2008). Videre hevder hele 74,5 prosent å ha universitets- eller høyskoleutdannelse, mot 41,8 prosent som snitt for Oslo i 2007 (SSB 2007). Dermed er respondentene i denne undersøkelsen noe yngre og vesentlig bedre utdannet enn befolkningssnittet. Dette skyldes nok hovedsakelig at spørreskjemaet primært har blitt besvart via Internett, men også kontrollgruppa, som har blitt kontaktet etter etablerte sosiologiske metoder og ideelt burde representere et snitt av befolkningen, er vesentlig høyere utdannet: 63,3 prosent oppgir å ha høyere utdannelse.² Dette behøver likevel ikke å være problematisk: I sin doktoravhandling fra 2005 bruker språkforskeren Unn Røyneland en spesifikk gruppe av befolkningen som informanter, og hun argumenterer for utvalget ved å vise til at hennes målsetting ikke var å trekke statistisk sett generaliserbare slutninger om språkbruken i avgrensede områder, men hvordan språket er brukt i visse grupper av populasjonen (Røyneland 2005: 203). Heller ikke sosiologen Pierre Bourdieu og hans medarbeidere bruker statistisk tilfeldige utvalg av respondenter i sine undersøkelser. De interesserer seg snarere for individ og

2) Dette viser at også tradisjonelle og anerkjente metoder for datainnsamling kan gi visse utvalgsfeil, siden spørreundersøkelser opplagt appellerer til den delen av befolkningen som har et språk for å uttrykke meninger og holdninger.

grupper, holdninger og egenskaper som er representative i den betydningen at de representerer visse sosiale fenomener av interesse (Broadly 1991: 503–504, sitert hos Røyneland 2005: 203). De sosiale fenomenene av interesse som representeres i min undersøkelse er moderne, urbane menneskers holdninger til etternavn – man kan altså ikke av dette trekke generelle slutninger om nordmenns, eller for den del osloenseres, forhold til etternavn. Man kan likevel håpe at undersøkelsen kan ha en viss overføringsverdi til å gjelde andre mennesker i det senmoderne samfunnet, og kanskje peke mot tendenser.

I denne undersøkelsen velger jeg å drøfte problemstillingene med basis i etternavntype, og jeg har klassifisert navnene med utgangspunkt i Hellelands inndeling (1997: 51). Han regner fem hovedgrupper av slektsnavn i Norge. I tillegg til slektsnavnene dannet av norsk materiale, som slektsnavn av stedsnavn og patronymer, inkluderer han tre grupper med navn som hovedsakelig har utenlandsk opphav. Disse er adels-, embets- og håndverkernavn, videre navn som senere innvandrere fra ulike språksamfunn har ført med seg, samt konstruerte navn, typologisk oftest svarende til stedsnavntypen.

Etternavntypene i forhold til respondentgruppene er vist i tabellen nedenfor.

Tabell 1. Respondentgrupper og etternavntyper

	Etternavn av gårdsnavn	Patronymer	Adels-, embets-, håndverkernavn	Navn fra senere innvandring	Konstruerte navn	Totalt
6 grupper kontaktet via Internett	165 (62,3 %)	62 (23,4 %)	12 (4,5 %)	19 (7,2 %)	7 (2,6 %)	265
Kontrollgruppe	29 (59,2 %)	10 (20,4 %)	3 (6,1 %)	5 (10,2 %)	2 (4,1 %)	49
TOTALT	194 (61,8 %)	72 (22,9 %)	15 (4,8 %)	24 (7,6 %)	9 (2,9 %)	314

Internett-gruppene i relasjon til kontrollgruppa viser relativt små og usignifikante forskjeller. Videre har begge gruppene et forholdsvis godt samsvar med landsgjennomsnittet. Samlet er gårdsnavnene noe lavere representert enn i landet for øvrig, mens navntypene som hovedsakelig er av utenlandsk opphav har høyere andel enn landsgjennomsnittet, noe som er helt rimelig: Det er nettopp her, i storbyen, mesteparten av innvandringen har pågått, både i tidligere tider og i dag.

2. Begrepet *identitet*

Identitet er fagterm innen flere disipliner og er dessuten hyppig brukt i dagens ordskifte og i dagligspråket. I seg selv er begrepet mangesidig, intrikat og paradoksalt (Mæhlum 2008: 107). Det er derfor nødvendig å problematisere begrepet: Hva snakker man egentlig om når man snakker om identitet? Er det mulig å oppfatte dette begrepet empirisk slik at det kan danne et grunnlag for et arbeid som søker å finne tilknytningen mellom navn og identitet?

Botolv Helleland påpeker i en artikkel i *Nytt om navn* at

[...] me står andsynes ei utfordring når det gjeld å utvikla det teoretiske grunnlaget for den tverrfaglege komponenten i namnegranskinga når det gjeld omgrepet identitet (2006: 44).

I denne artikkelen vil jeg forsøke å nærme meg begrepet *identitet* ved å presentere noe av det som er skrevet innenfor fagområder som språkvitenskap, psykologi, sosiologi, sosialantropologi, filosofi og religionshistorie, for å finne et utgangspunkt som kan være relevant i denne sammenhengen

Særlig fra årtusenskiftet har begreper som *kultur* og *identitet* blitt debattert, gransket og analysert. Det er ingen tilfeldighet at det i samme periode har pågått en debatt rundt *postmodernisme* og *globalisering*. På samme måte som med *kultur* kan man ikke se på *identitet* som noe statisk og uforanderlig, knyttet til en plass og et miljø, overført fra en generasjon til en annen (Hagström 2006: 19, 21).

En rekke arbeider innenfor flere fagfelter behandler det postmoderne menneskets selvforståelse. Sentrale er blant annet sosiologen Anthony Giddens' (1996) teorier, som argumenterer for at det moderne livet *fristiller* oss fra tradisjonelle rammer. Sosiologen Pierre Bourdieu (1995) har et motsatt syn; han er opptatt av å vise hvordan ulike sosiale og samfunnsstrukturelle rammer fortsatt er med på å *sette grenser* for våre valg og liv (jf. også Røynealand 2005: 96). Begge teoriene impliserer i alle tilfeller at moderne livsførsel krever av den enkelte at han skaper sin egen identitet.

Religionshistorikeren Otto Krogseth opererer med tre identitetskriterier: konstans eller *kontinuitet* over tid, *integrerthet* eller indre sammenheng og *individualitet* eller personlig egenart. Disse tre kriteriene blir imidlertid utfordret av motinstanser, siden den moderne identiteten er grunnleggende truet: Den må krisebehandles, for eksempel gjennom (re)sakralisering eller (re)historisering. Krogseth oppfatter dagens sterke engasjement for kulturarv og kulturell forankring og erindring som «et forsøk på kompensierende og reparerende krisebehandling av oppløsningstruet identitet» (Krogseth 2007: 60–61). Han skriver videre at

[d]isse vanskeliggjorte identitetsbetingelsene i den postmoderne kulturkonteksten gjør at det er blitt umulig å tale om identiteten som en konstant essensiell kjerneidentitet. I stedet beskrives den heller som en individualisert, stadig refleksivt rekonstruert og gjenfortalt prosjektidentitet. Nomade-, kameleon-, flettverks- eller palimpsestidentitet er også uttrykk som ofte brukes (ibid. 2007: 61).

Vi ser altså at identitetsbegrepet er i forandring. Fra å være en permanent, evig og uforanderlig størrelse, noe som er naturlig gitt, har det blitt noe som kan forandres over tid og som kan dannes eller konstrueres – språkforskeren Brit Mæhlum omtaler dette som henholdsvis en *essensialistisk* og en *konstruktivistisk* identitetsoppfatning (Mæhlum 2008: 109). Man skiller mellom *personlig identitet* og *sosial identitet*, men disse to formene for identitet kan ikke ses uavhengig av hverandre. Den personlige identiteten er et resultat av samspillet med andre mennesker: Mæhlum påpeker at det er «først gjennom samhandlingen med andre at vi blir i stand til å oppdage eller erkjenne hvilken identitet vi blir tillagt, og i neste instans influerer dette på hvordan vi betrakter oss selv» (2008: 111). I forhold til samfunnet man lever i, ønsker man likevel å skille seg ut, å vektlegge sin egen individualitet ved å formidle noe genuint og særegent som ikke kan reduseres til noe allment (Thørnblad 2003: 60). Når det gjelder navnenes betydning for å uttrykke selvidentitet, blir de fremhevet som særlig betydningsfulle. Giddens (1996: 71) karakteriserer navnet som «et primært element» i en persons biografi og som sentralt i menneskers selvbeskrivelse, mens Bourdieu (2000: 54) definerer navnet som en slektsmessig form for status som har symbolsk kapital. Hos Bourdieu ser vi altså at personnavnet knytter individet opp mot slekt og et sosialt miljø, og den symbolske kapitalen burde derfor kunne uttrykkes særlig gjennom etternavnet. Også Krogseth viser til betydningen etternavnet har som kollektivt identitetsgivende faktor, siden «[e]tternavnet eller slektsnavnet innlemmer oss [...] – særlig når det dreier seg om gårds- eller stedsnavn – i en kontinuitetsskapende og dermed identitetsgivende sammenheng» (Krogseth 2007: 62).

3. Å like etternavnet sitt

For å se hvordan etternavnet kan fungere som identitetsmarkør, kan det være fruktbart å sette begrepet *identitet* i sammenheng med det å like navnet. Kan et navn bærereren liker, gi identitet?

Respondentene hadde anledning til å svare «ja» eller «nei», eventuelt «jeg vet ikke» eller «jeg er likegyldig» på spørsmålet *Liker du etternavnet ditt?*

Tabell 2. Liker du etternavnet ditt?

	Etternavn av gårdsnavn	Patronym	Adels-, embets-, håndverker- navn	Navn fra senere innvandring	Konstruerte navn	TOTALT
Ja	178 (91,8 %)	49 (68,1 %)	14 (93,3 %)	17 (70,8 %)	8 (88,8 %)	266 (84,7 %)
Nei	6 (3,1 %)	7 (9,7 %)	0 (0 %)	0 (0 %)	1 (11,1 %)	14 (4,5 %)

	Etternavn av gårds- navn	Patro- nym	Adels-, embets-, håndverker- navn	Navn fra senere innvandring	Kon- struerte navn	TOTALT
Jeg vet ikke	5 (2,6 %)	3 (4,2 %)	0 (0 %)	2 (8,3 %)	0 (0 %)	10 (3,2 %)
Jeg er likegyldig	5 (2,6 %)	13 (18,1 %)	1 (6,7 %)	5 (20,8 %)	0 (0 %)	24 (7,6 %)
TOTALT	194	72	15	24	9	314 (100 %)

De aller fleste er positive til navnene sine; 84,7 prosent oppgir at de liker etternavnet sitt. Navnetypen som er best likt, er adels-, embets- og håndverkernavnene (93,3 prosent), tett fulgt av etternavnene av gårdsnavn (91,8 prosent). Kanskje ikke uventet havner patronymene nederst, men 68,1 prosent hevder likevel at de liker patronymet sitt.

De som oppgav at de liker etternavnet sitt, ble bedt om å krysse av for inntil tre av tolv svaralternativer for å begrunne dette. Prosentene for hver gruppe overstiger derfor 100.

Tabell 3. Hvis du har svart at du liker etternavnet ditt, hvorfor liker du det?

	Etternavn av gårds- navn	Patro- nym	Adels-, embets-, håndverker- navn	Navn fra senere inn- vandring	Kon- struerte navn	TOTALT
Det representerer familietilknypning	117 60,3 %	27 37,5 %	9 60,0 %	12 50,0 %	6 66,7 %	171 54,5 %
Det gir meg tilknytning til et sted	58 29,9 %	2 2,8 %	1 6,7 %	0 0,0 %	1 11,1 %	62 19,7 %
Det er sjeldent	81 41,8 %	7 9,7 %	11 73,3 %	7 29,2 %	4 44,4 %	110 35,0 %
Jeg liker betydningen	10 5,2 %	0 0,0 %	2 13,3 %	2 8,3 %	2 22,2 %	16 5,1 %
Det er enkelt og greit	52 26,8 %	25 34,7 %	1 6,7 %	2 8,3 %	5 55,6 %	85 27,1 %
Det er folkelig og ujølete	37 19,1 %	11 15,3 %	0 0,0 %	2 8,3 %	1 11,1 %	51 16,2 %
Det er internasjonalt, det skaper ikke vansker i utlandet	6 3,1 %	9 12,5 %	2 13,3 %	7 29,2 %	0 0,0 %	24 7,6 %
Det viser sosial tilhørighet	5 2,6 %	1 1,4 %	1 6,7 %	0 0,0 %	0 0,0 %	7 2,2 %
Det er velklingende	29 14,9 %	4 5,6 %	4 26,7 %	1 4,2 %	1 11,1 %	39 12,4 %
Det har flott stavemåte	14 7,2 %	5 6,9 %	1 6,7 %	3 12,5 %	1 11,1 %	24 7,6 %
Jeg identifiserer meg med det; det er «meg»	101 52,1 %	27 37,5 %	9 60,0 %	9 37,5 %	4 44,4 %	150 47,8 %
Andre grunner	7 3,6 %	5 6,9 %	0 0,0 %	1 4,2 %	0 0,0 %	13 4,1 %
<i>Antall respondenter</i>	<i>194</i>	<i>72</i>	<i>15</i>	<i>24</i>	<i>9</i>	<i>314</i>

Av tabellen ser vi at familietilknytning kom best ut, med 54,5 prosent. Alle gruppene oppgir dette som viktigst, så nær som gruppa med adels-, embets- og håndverkernavn. Disse respondentene har nemlig i alle tilfeller lavfrekvente navn, og dermed har de anledning til å anføre at navnet er sjeldent som den viktigste grunnen. Dette viser seg jevnt over å være betydningsfullt for respondenter som ikke har ett av de vanligste navnene. Mange (47,8 prosent) peker tilbake til seg selv (navnet er «meg») for å forklare hvorfor de liker navnene sine, altså som et uttrykk for egenidentitet. Disse to mest brukte svaralternativene står i et dialektisk forhold til hverandre, som uttrykk for sosial og personlig identitet (jf. pkt. 2). Av tilleggs kommentarene som er gitt i fritekstfeltene, er det forholdsvis få som røper at navnetypen eller formelle trekk ved navnene har stor betydning – det viktigste er faktorene som gjør det mulig å peke ut individet som unikt, gjerne forsterket i kombinasjon med fornavnet. Totalt opplyser 14 av de 314 respondentene uoppfordret i fri tekst at de også opplever fornavnet som viktig, og 26 respondenter gir tilleggsopplysninger som dreier seg om mellomnavnet. Navnerekka oppleves altså som viktig for flere, og mange oppgir at grunnen til dette er at de er mer eller mindre alene om navnekombinasjonen – altså at den gjør dem unike.

I *Ættegård og helligdom* fra 1926 skriver Magnus Olsen (s. 15) at det er et tydelig skille i sosial rang mellom de eldste gårdsnavnene og de yngre gårds- og bruksnavnene, og i 1987 hevder Tom Schmidt (s. 206) at de færreste nordmenn vil foretrekke navn som «forbindes med en lavstatusgruppe». Skillet mellom høy- og lavstatusnavn later likevel ikke til å være opplagt i dag, uttrykt verken av de som ville kommet godt eller dårlig ut av denne klassifiseringen. For eksempel opplyser ingen med etternavn av nyere gårdsnavn som tradisjonelt har blitt klassifisert som plass- eller bruksnavn (jf. Olsen 1926:15, Muri 1982: 85, Bakken 2002: 96 ff., Utne 2004: 106, NOU 1983: 6 s. 27), at de opplever at navnene signaliserer lav status. Et eksempel på at begrepet 'statusnavn' ikke alltid er adekvat, er kommentarene en 76 år gammel kvinne gir i spørreskjemaet: Heller enn det frekvente patronymet hun har hatt hele livet, ville hun brukt navnet på husmannsplassen bestefaren kom fra – et navn som omtales som «Nedsættende» i NG Innl. 1898 (s. 37 ff.), og der den språklige betydningen av navnet ligger forholdsvis godt oppe i dagen. Det er derfor sannsynlig at respondenten skjønner betydningen av navnet, men ikke opplever det negative betydningsinnholdet, eller eventuelt selve husmannsplassen navnet refererer til, som relevant for seg. For henne er patronymet en dårlig identitetsmarkør, og hun foretrekker derfor et sjeldent navn framfor et vanligere, mer nøytralt navn. Dette understreker tydelig at spørsmålet om status kan være underordnet og at det er viktigere at navnet brukes av færrest mulig. Samtidig legger mange med frekvente navn andre faktorer til grunn for

hvorfor de liker navnene sine. Eksempelvis opplever patronymbærerene ofte navnene som enkle, greie og folkelige, og det er framhevet som gode egenskaper. Dette viser at de fokuserer på og verdsetter særtrekkene ved selve navnetypen, for å få best mulig identifikasjon til navnet. Når status er så vidt lite problematisert, kan dette bety at de mange «klassereisende» (jf. f.eks. Wikstrøm 2009: 31–32) i vårt samfunn slipper å engste seg for å avsløre sin bakgrunn gjennom etternavnet i dag. I tillegg til at de aller fleste byfolk har gårdsnavn og patronymer som etternavn, er bysamfunnet uoversiktlig, og man har ikke lenger de samme redskapene til å plassere folk sosialt gjennom etternavnet. Det kan tenkes at eksklusiviteten som knytter seg til å ha et lavfrekvent etternavn, kan ha erstattet eksklusiviteten og statusen man tidligere ervervet gjennom å ha en «fornem» navnetype.

De tre svaralternativene som er hyppigst brukt for å vise hvorfor man liker navnet sitt, og kommentarene som belyser dem, sammenfaller med Krogseths kriterier for identitet som ble vist i pkt. 2. *Kontinuiteten* representeres ved at navnet knytter en til slekt. Enkelte nevner også at navnet etter hvert «har blitt» en selv; at man føler kontinuitet ved at man har et navn man er vant til. *Integrertheten* beskriver Krogseth som at vi føler at vi henger sammen og bærer og forankrer alle de motstridende rollene det moderne livet påfører oss. I denne sammenhengen kan vi tenke oss at etternavnet samler og uttrykker hvem vi er – navnet er uansett «meg» i et uoversiktlig samfunn. *Individualiteten* uttrykkes best dersom man er så heldig å ha et sjeldent navn. I følge Krogseth spør vi oss: «Hvem er jeg, til forskjell fra andre?» og han fortsetter: «Individualiteten bekreftes her på tross av, ofte som protest mot, trusselen om ensretting, ofte i form av uttalt forskjellsmarkering.» Han hevder dette er typisk for identitetsdannelsen i den spesifikt (post)moderne kulturkonteksten (ibid. 2007: 60). Det at man ønsker å markere egenart gjennom å ha et navn som færrest mulig har, kan derfor ha avløst det å markere eksklusivitet gjennom et navn som viser sosial status – i et samfunn der færre behersker kodene for hvilke navn dette gjelder. Flere respondenter knytter det at navnet er «en selv» opp mot at det er sjeldent og gir en følelse av å være unik i det samme resonnementet. Den kollektive identiteten, som uttrykkes ved at navnet gir familietilknytning, blir ikke problematisert hos noen respondenter. Derimot blir jeg-identiteten diskutert, og den knyttes ofte opp mot følelsen av eksklusivitet navnet kan gi. Vi ser den er viktigst hos gruppa som i alle tilfeller kan vise til lavfrekvente navn. Når respondentene så entydig gir uttrykk for at grunnene til at de liker navnene sine har paralleller i Krogseths kriterier for identitet som vist ovenfor, viser det at å like og å oppleve identitet til navnet på flere måter er to sider av samme sak.

4. Etternavnet som en viktig del av identiteten

Skjemaet hadde tre svaralternativer: At etternavnet er en *veldig viktig, nokså viktig* eller *ikke så viktig* del av identiteten. Mellom de to førstnevnte alternativene kan man regne med en glidende overgang, også fordi begrepet *identitet* kan karakteriseres som vagt (Wikstrøm 2009: 23–25). Derfor vil jeg i det følgende behandle dem sammen ved å si at disse svarene, samlet sett, uttrykker at etternavnet er en *viktig* del av respondentens identitet.

Tabell 4. Hvor viktig opplever du at etternavnet ditt er som del av din identitet?

	Etternavn av gårdsnavn	Patronym	Adels-, embets-, håndverker-navn	Navn fra senere innvandring	Konstruerte navn	TOTALT
Veldig viktig	85 43,8 %	25 34,7 %	8 53,3 %	10 41,7 %	2 22,2 %	130 41,4 %
Nokså viktig	83 42,8 %	34 47,2 %	4 26,7 %	13 54,2 %	5 55,6 %	139 44,3 %
Ikke så viktig	26 13,4 %	13 18,1 %	3 20,0 %	1 4,2 %	2 22,2 %	45 14,3 %
Antall respondenter	194	72	15	24	9	314 100 %

269 av de 314 respondentene mener etternavnet er en viktig (veldig viktig eller nokså viktig) del av identiteten. Det er 85,7 prosent. 84,7 prosent oppgav at de liker etternavnet sitt, og i pkt. 3 argumenterte jeg også for *at å like* og *å føle identitet til* er to størrelser som ikke kan ses uavhengig av hverandre. Her ser vi at prosentene er nesten sammenfallende på svarene til disse to spørsmålene – noen flere opplever identitet til navnene enn dem som oppgir at de liker dem, noe som vel kan skyldes at enkelte, særlig patronymbærerne, er usikre på om de liker navnene sine, men likevel opplever dem som en del av identiteten.

Når det gjelder resultatene for de enkelte gruppene, har også de store likhets-trekk med tabellen som omhandler det å like navnene sine. Gruppene som liker navnene sine best, er samtidig de som identifiserer seg sterkest med dem. Psykologen Kenneth L. Dion har sett på sammenhengen mellom personnavn og identitet. Selv om hans arbeid konsentrerer seg om fornavn, burde hans teorier kunne jamføres med mine resultater, som viser at det å like navnet sitt henger sammen med å føle identitet til det. Dion setter dette faktisk også i sammenheng med å like *seg selv*:

Identity and self-acceptance are different, though related, psychological concepts. Identity refers to a person's sense of who or what she/he is. Self-acceptance or self-esteem concerns an individual's evaluation or overall liking–disliking of themselves. It seems reasonable to assume that one's sense of identity and the extent of one's self-acceptance would tend to

co-vary with one another. Similarly, from the idea of a close tie between one's name and one's self, self-acceptance and liking for one's own name would be expected to correlate positively with one another, such that greater liking for one's own name is associated with stronger acceptance of self. [...] Individuals who liked their own name tended to identify more strongly with it, in the sense of affirmatively answering the question "Do you feel your first name is you?" Furthermore, individuals who either liked their first names or were neutral toward them scored higher on the self-acceptance scale than those who expressed dislike of their first name (Dion 1983: 251).

En parallell tendens til at de som liker navnene best føler sterkest identitet til dem, er at de som har sjeldne navn i størst grad opplever navnene som gode identitetsmarkører. I tabell 3 ser vi at to av gruppene der flest liker navnene sine fordi de opplever dem som sjeldne, nemlig respondentene med adels-, embets- og håndverkernavn og etternavn av gårdsnavn, også er de to gruppene som har de høyeste prosentandelene på svaret som angir at etternavnet er en *veldig* viktig del av identiteten. Som vist tidligere, kan vi derfor gå ut ifra at en svært viktig faktor for at man skal føle identitet til navnet, er at det gir en følelse av eksklusivitet. Dion refererer til andre forskere som, i likhet med ham, hevder at selv-identiteten har navnet som fokus, og at et navn man liker og føler identitet til ofte er et navn som lett peker individet ut i samfunnet:

[...] the personality theorist Gordon Allport (1961) contended that one's name is the focal point upon which self-identity is organized over the course of an individual's life. [...] C.R. Snyder and Howard Fromkin (1980) proposed that names, along with commodities as well as attitudes and beliefs, are "uniqueness attributes" through which individuals may differentiate themselves from other persons. [...] our names are salient to ourselves and others, especially when they are relatively infrequent and therefore distinctive in the context of groups of which we are members (ibid. 1983: 246, 249).

Navnene er altså saliente (framtrødende) for oss selv og samfunnet rundt oss, særlig når de er mindre frekvente. Teoriene Dion refererer til, understreker det vi kan si utgjør kjernen av svarene i denne undersøkelsen, nemlig at et sjeldent navn er best likt og den beste markøren for å uttrykke individets egenidentitet.

4.1. Hovedgrunnen til at etternavnet er en viktig del av identiteten

Respondentene som hadde gitt uttrykk for at etternavnet er en viktig del av identiteten, ble bedt om å oppgi hva hovedgrunnen til hva dette var. Enkelte

mente at det at de nå bare fikk ett svaralternativ gjorde valget vanskelig, og noen kom med tilleggsopplysninger i tekstfeltene. Gjennom å be respondentene om å ta et helt konkret valg, var imidlertid formålet mitt å finne en slags essens i denne identiteten knyttet til etternavnet.

Tabell 5. Hvis du har svart at etternavnet på en eller annen måte er viktig som en del av din identitet, hva er hovedgrunnen til det?

	Etternavn av gårdsnavn	Patronym	Adels-, embets-, håndverker- navn	Navn fra senere innvandring	Konstruerte navn	TOTALT
Det passer for meg, det gir et bilde av hvem jeg er	20 12,6 %	9 17,0 %	4 40,0 %	3 15,0 %	1 14,3 %	37 14,9 %
Det gir meg tilhørighet til min nære familie eller svigerfamilie	40 25,2 %	14 26,4 %	1 10,0 %	7 35,0 %	2 28,6 %	64 25,7 %
Det gir meg tilhørighet til familiehistorie og slekt	74 46,5 %	23 43,4 %	5 50,0 %	6 30 %	3 42,9 %	111 44,6 %
Det gir meg geografisk tilhørighet til stedet eller landet navnet kommer fra	18 11,3 %	2 3,8 %	0 0,0 %	2 10,0 %	1 14,3 %	23 9,2 %
Andre grunner	7 4,4 %	5 9,4 %	0 0,0 %	2 10,0 %	0 0,0 %	14 5,6 %
Antall respondenter	159	53	10	20	7	249 100 %

Et svært populært argument for å like navnet sitt er, som vi så i pkt. 3, at det er sjeldent. Det var ikke et alternativ i behandlingen av begrepet *identitet* i forhold til etternavnene. Grunnen til dette, var at jeg valgte å begrense antall svaralternativer og utelate de som i større grad rettet seg mot selve navnetypen. Dessuten hadde jeg ikke da en formening om hvor viktig eksklusiviteten som kan uttrykkes gjennom navnet viste seg å være. Dette kunne selvsagt vært en ulempe, men utelatelsen av dette svaralternativet fikk et lykkelig utfall: det skapte enkelte spennende utslag som hjalp til med å kaste nytt lys over problemstillingen.

4.1.1 Det gir meg tilhørighet til familiehistorie og slekt

Den mest valgte grunnen til at etternavnet oppleves som en viktig del av identiteten, er at det gir tilhørighet til familiehistorie og slekt. Samlet mente 44,6 prosent at dette er viktigst. På andreplass hevdet 25,7 prosent at det er viktigst at navnet gir tilhørighet til ens nære familie og svigerfamilie (jf. pkt. 4.1.2 nedenfor). At tilknytningen til familiehistorie og slekt synes langt viktigere enn den utvilsomt fysisk og psykologisk nærmere tilknytningen til nær familie og svigerfamilie, er interessant, og kan settes i forbindelse med filosofen Paul Connertons begreper om *sosialt minne* og *historisk rekonstruksjon*. Med disse

begrepene beskriver han prosessene som tar sikte på å finne fram til den antatt «riktige» slektshistorien. I denne sammenhengen er sosialt minne den (muntlig) overleverte bruks- og slektshistorien. Imidlertid vil man også benytte seg av en rekke lokalhistoriske kilder for å bekrefte denne historien, i form av historisk rekonstruksjon. Kildene blir forstått som historiske fakta, og ofte regnet som autoritative i forhold til det sosiale minnet (Connerton 1989: 14, jf. også Daugstad 2001: 156). Connerton hevder at disse historiske rekonstruksjonene er uavhengige av sosialt minne, men de kan gi retningslinjer og forme minnet til grupper.

I et moderne samfunn vil man bruke historisk rekonstruksjon for å komme fram til den antatt riktige slektshistorien. Den nære familien representerer i større grad det sosiale minnet som utgjør en del av ens egne erindringer. En grunn til at familiehistorie, som vel må sies å gjøre en historisk rekonstruksjon nødvendig, oppleves som viktigere, kan være at den åpner for at man da kan velge ut og fokusere på de tingene man synes er mest tiltalende og som man mener uttrykker ens egenart best. Man kan altså gjennomføre det moderne menneskets prosjekt og konstruere en identitet uavhengig og løsrevet fra den nærmeste kretsen. Det beskriver i så fall den post-tradisjonelle identitetsforståelsen: Dagens individer er særpregede ved å være fremmedgjorte og fristilte (Eriksen 2008: 132), men en slektskapmessig tilhørighet kan likevel være viktig for å kunne ta del i samfunnets sosiale hukommelse (Connerton 1989: 14). Bakgrunnen ligger likevel i et bevisst valg der formålet er å vise sin egenart i dette samfunnet.

4.1.2 Det gir meg tilhørighet til min nære familie eller svigerfamilie

Selv om en overraskende stor andel av besvarelsene viser at tilknytning til familiehistorien er det som gjør etternavnet til en god identitetsbærer, skal vi heller ikke slippe av syne at en fjerdedel faktisk holder tilknytningen til nær familie som viktigst – at etternavnene gjennom navnelikheten knytter mange individer til familie-kretsen. En kvinne på 29 år med et semi-patronym som etternavn valgte dette svaralternativet og gav tilleggsinformasjon til spørsmålet ganske enkelt ved å si at «[j]eg liker etternavnet mitt fordi det knytter meg sammen med ektemannen min».

4.1.3 Det passer for meg, det gir et bilde av hvem jeg er

På tredjeplass finner vi svaralternativet «det [etternavnet] passer for meg, det gir et bilde av hvem jeg er». Det har sin parallell i svaralternativet som ble vist i tabell 3, «jeg identifiserer meg med det [etternavnet], det er 'meg'»; som vi så, var dette det nest mest brukte svaralternativet etter alternativet som omhandlet familietilknytning.

Selv om gruppa med adels-, embets- og håndverkernavn her kun består av ti respondenter, er det interessant at fire av dem har valgt dette svaralternativet. Det kan være et tilfeldig utslag, men siden vi også så at dette var den gruppa som hadde høyest respons på at navnet var sjeldent, kan disse resultatene settes i forbindelse med hverandre. Det stemmer i så fall med teoriene Dion refererer til ovenfor (pkt. 4), som hevder at selv-identiteten er nært knyttet til navnene i egenskap av «unikhetsattributter».

Respondentene som refleksivt uttrykker at navnet gir et bilde av en selv, kan sies å representere en viss frikopling fra slektstilknytningen navnet representerer. Det er ikke dermed sagt at ikke også dette er viktig for dem, men tatt i betraktning respondentenes alder og utdanningsnivå, er det ikke en umulig tanke at enkelte på visse måter foretrekker å melde seg ut av samfunnet, representert ved slekt og røtter, og definere sin egenidentitet i fellesskap med likesinnede, løsrevet fra stedsidentiteten – «de vellykkedes utmelding». Sosiologen Zygmunt Bauman skriver:

De vellykkede har anledning til å melde seg ut av fellesskapet: Den verden som den nye eliten bor i, defineres [...] ikke av deres «faste adresse» (i gammeldags fysisk eller topografisk betydning). Deres verden har ingen andre «faste adresser» enn e-postadressen og mobiltelefonnummeret. Den nye eliten defineres ikke av noen lokalitet, den er fullt og helt *eksteritorial* (Bauman 2001: 91).

Dick Pountain og David Robins peker på den nye kjøligheten, «cool», som det mentale og karaktermessige symptomet på de vellykkedes utmelding:

By acting Cool you declare yourself to be a non-participant in the bigger race, for if you don't share 'straight' society's values then you stop comparing yourself to them. [...] Cool [...] is a form of self-worth that is validated primarily by the way of your personality, appearance and attitude are adjudged by your own peers. [...] Cool has moved from being the pose of a tiny minority and is fast becoming the majority attitude among young people (Pountain og Robins 2000: 152–153, 167).

Bauman beskriver cool som «flukt fra følelser, og fra det vemmelige ved ekte nærhet». De vellykkedes utmelding skjer likevel nesten aldri i ensomhet – de flyktende slår seg ofte sammen med likesinnede, og miljøet blant dem er gjerne underlagt like krevende normer som det de opplevde som så undertrykkende i det livet de har lagt bak seg (Bauman 2001: 89).

4.1.4 Det gir meg geografisk tilhørighet til stedet eller landet navnet kommer fra
På fjerde og nest siste plass finner vi alternativet som gir respondenten mulig-

het til å knytte identiteten til stedet navnet representerer. I tabell 5 er det totalt 9,6 prosent som oppgir dette som grunn. 11,3 prosent av respondentene med etternavn av gårdsnavn har valgt dette svaralternativet. For mange er altså ikke etternavnene gode identitetsmarkører primært på grunn av tilhørigheten de gir til et konkret sted (jf. også Wikstrøm 2009: 76–82, 91–92).

Når tilknytningen til sted viser seg å være underordnet i denne undersøkelsen, gjør dette antagelsen om at det eksisterer en nær forbindelse mellom etternavn og sted, særlig etternavnene av gårdsnavntypen, usikker. Sosialantropologen Agnete Wiborg har arbeidet med forholdet mellom sted og identitet, og hun hevder at tilknytningen til sted i dagens samfunn skiller seg fra den tradisjonelle forestillingen om en nær forbindelse mellom sted og identitet som springer ut fra utviklingen av nasjonal identitet. Stedstilknytning må i dag betraktes som et redskap i konstruksjonen av den individuelle identiteten:

Stedsbakgrunn er i økende grad frikoblet fra slektskap, sosial klasse, levesett og livsstil, selv om disse koblingene eksisterer på et symbolplan og legger føringer på hvordan stedsbakgrunn oppleves og tilskrives mening. Forestillingen om det nære forholdet mellom folk og steder som har ligget til grunn for norsk ideologi og tankegang eksisterer fortsatt, men er nå kommet på et diskursivt felt hvor slike forestillinger kan motsies og forhandles om. [...] Bygda eller stedet som sosial, kulturell og geografisk bakgrunn representerer et repertoar av symboler som individer bruker på forskjellige måter til utforming av ønsket individuell identitet (Wiborg 2003: 148–149).

Stedsbakgrunnen er derfor ikke uproblematisk. Når man ikke bor på stedet der man har bakgrunnen sin, vil tilhørigheten være mer preget av de symbolske og følelsesmessige aspektene ved sted og tilhørighet enn av stedet som samhandlingsfelt (ibid. 2003: 141). Wiborg mener med dette at opplevelsen av tilhørighet til stedet er et symbol på gode minner og erfaringer. Når de kommer på avstand i tid og rom, kan man omforme dem ved å glemme eller fortrenge det man ikke vil huske. På den måten rekonstrueres fortiden gjennom fortellinger i nåtiden. For eksempel kan stedets *natur* bli et symbol på det man ønsker å huske fra fortiden og det bildet man har konstruert av stedet med utgangspunkt i nåtidig posisjon og identitet (ibid. 2003: 137). På denne bakgrunnen kan det se ut til at også stedet som representeres gjennom etternavnet er underordnet. Navnene er identitetsbærere fordi de sier noe om individet gjennom hans eller hennes bevisste selvbeskrivelse, ikke primært fordi de knytter individet til et «hjem-sted».

4.1.5 Andre grunner

14 respondenter, eller 5,6 prosent, oppfører «andre grunner» som den primære til at man opplever at etternavnet er en viktig del av ens identitet. Tolv av dem har fulgt oppfordringen til å bruke tekstfeltet for å forklare dette valget. Fire respondenter bruker nettopp svaralternativet som var utelatt – at navnet er sjeldent – og sju peker mot at kontinuiteten er viktig. Den kan ta forskjellige former. En kvinne på 30 år med gårdsnavn som etternavn skriver at «[d]et er navnet jeg er født med og alltid har hatt, kan nok endre mening om det blir aktuelt å ta annet navn ved eventuelt giftemål». To andre kvinner angir at kontinuiteten har praktiske grunner – dette er navnet folk kjenner en under (jf. også Fjellhaug 1998:95).

5. Oppsummering

Den tradisjonelle identitetsforståelsen uttrykkes gjennom tilknytningen til fellesskapet, og en fjerdedel av respondentene definerer sin identitet i forhold til etternavnet ved å vise til at det representerer et bånd til nær familie. De resterende er sterkere preget av en post-tradisjonell identitetsforståelse. Best uttrykkes dette ved at nesten halvparten, 44,6 prosent, i varierende grad kan tenkes å bruke etternavnet som et redskap for oppbygging av ens personlige identitet ved hjelp av rekonstruksjon av slekts- og familiehistorie. En lignende rekonstruksjon ligger sannsynligvis til grunn for svarene som hevder stedstilknytningen er viktigst. Stedet er i økende grad frikoblet fra individet, og eksisterer mer som idé for en ideell verden ut ifra nåtidig personlighet og identitet enn et konkret samhandlingsfelt. 14,9 prosent av respondentene viser ganske enkelt tilbake til seg selv for å uttrykke hvorfor etternavnet gir identitet. Selv om etternavnenes primære funksjon er å knytte individet til kollektivet eller slekta (jf. Andersson 1983:12), later altså enkelte til å ha frikoplet seg fra dette – kanskje som et resultat av «de vellykkedes utmelding» fra fellesskapet som legger vekt på slekts- og stedstilknytning. Mye tyder altså på at særtrekkene ved et post-tradisjonelt og globalisert samfunn preger manges forhold til egne etternavn. Det viktige er at navnene skiller en ut som et unikt individ i sin krets, og denne kretsen er ikke i så stor grad knyttet til den nære familien eller «hjemstedet» som uttrykkes gjennom etternavnet. Giddens (1996:28) framholder altså at de menneskelige relasjonene er fristilt fra bindingen til spesifikke lokaliteter i dagens samfunn. Derfor er nok mange mennesker preget av det Bauman (2001:94) hevder er budskapet i den kosmopolitiske væremåten: «Det spiller ingen rolle *hvor* vi er, det avgjørende er at det er *vi* som er der.»

Litteratur

- Andersson, Thorsten 1983. «Personnamn. Till begreppets avgränsning». *Personnamnsterminologi. NORNAs åttonde symposium i Lund, 10. –12. oktober 1981*. Red. av Göran Hallberg, Stig Isaksson, Bengt Pamp, s. 9–22. Uppsala: NORNA-förlaget
- Bakken, Trine Sand 2002. *Fra Hansen til Figenschau: en undersøkelse av etternavnsendringer i Nord-Norge fra 1996 til 2000*. Hovedoppgave i nordisk språk. Tromsø: Universitetet i Tromsø
- Bauman, Zygmunt 2001. *Savnet fellesskap*. 2. opplag. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag
- Bokmålsordboka og nynorskordboka*. Tilgjengelig fra <http://www.dokpro.uio.no/ordboksoek.html> [2. august 2009]
- Bourdieu, Pierre 1995. *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Oslo: Pax forlag A/S
- Bourdieu, Pierre 2000. *Den maskuline dominans*. Oslo: Pax forlag A/S
- Broadly, Donald 1991. *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. 2. korr. oppl. Stockholm: HLS Förlag
- Connerton, Paul 1989. *How societies remember*. Cambridge: Cambridge University Press
- Daugstad, Gunnlaug 2001. «Slektskap og jord på gårdsbruk i ei vestnorsk bygd». *Blod – tykkere enn vann? Betydninger av slektskap i Norge*. Red. av Signe Howell og Marit Melhuus, s. 143–165. Bergen: Fagbokforlaget
- Dillman, Don A. 2007. *Mail and Internet Surveys. The Tailored Design Method. Second Edition*. Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Dion, Kenneth L. 1983. «Names, Identity, and Self». *Names. Journal of the American Name Society. Vol. 31, No. 4, December 1983. Special Issue. Social Science Contribution to Names*. Guest Editor: Edwin D. Lawson, s. 245–257. New York
- Eriksen, Thomas Hylland 2008. *Røtter og føtter. Identitet i en omskiftelig tid*. [2004]. Oslo: Aschehoug pocket
- Fjellhaug, Marit 1998. *Hans eller hennes? Valg av slektsnavn ved giftermål*. Hovedfagsoppgave i nordisk. Universitetet i Oslo
- Forskargruppe for namnegransking 2009*. Tilgjengelig fra <http://www.hf.uio.no/iln/forskning/forskergrupper/namn/prosjekter/> [2. august 2009]
- Giddens, Anthony 1996. *Modernitet og selvidentitet. Selvet og samfundet under sen-moderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag
- Hagström, Charlotte 2006. *Man är vad man heter. Namn och identitet*. Stockholm: Carlsson bokförlag
- Helleland, Botolv 1997. «Slektsnamn av stadnamn». *Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap. Avdeling for namnegransking. Årsmelding 1996*, red. T. Schmidt, s. 51–61. Oslo: Universitetet i Oslo
- Helleland, Botolv 1999. «Hovedlinjer i norsk namnegransking 1897–1997». I: *Den nordiska namnforskningen. I går, i dag, i morgon. Handlingar från NORNA:s 25:e symposium i Uppsala 7–9 februari 1997*. NORNA-rapporter 67, s. 77–118. Uppsala
- Helleland, Botolv 2006. «Stadnamn og lokal identitet». *Nytt om namn. Meldingsblad for Norsk namnelag*, 44, s. 42–47. Oslo: Universitetet i Oslo
- Helleland, Botolv under utgivelse. «Place-names as identity markers». *Proceedings of the Twenty-third International Congress of Onomastic Sciences, Toronto (Canada), August 17–22, 2008*
- Kramer, Julian 1990. «Norsk identitet – et produkt av underutvikling og stammetilhørighet». *Den norske væremåten*. Red. av Arne Martin Klausen. [1984]. 3. opplag. Oslo: J. W. Cappelens Forlag as

- Krogseth, Otto 2007. «Navn og kollektiv identitet». *Nytt om namn. Meldingsblad for Norsk namnelag*, 46, s. 59–63. Oslo: Universitetet i Oslo
- Muri, Alv G. Nordal 1982. «Konnotatorar i stadnamn». *Institutt for namnegransking. Årsmelding* 1981, s. 81–87. Oslo: Universitetet i Oslo
- Mæhlum, Brit 2008. «Språk og identitet». *Språkmøte. Innføring i sosiolingvistik*. 2. utgave, 1. opptrykk, s. 106–119. Oslo: Cappelen akademisk forlag
- Nedrelid, Gudlaug 1993. «Namnegransking i Noreg – Vitskap eller nasjonsbygging?» *Vitenskapsteori og lingvistik. 11 vitenskapsteoretiske innlegg til dr.art-graden*. Red. av Nils Gilje og Oddvar Storebø, s. 160–194. Bergen: Ariadne
- NEL 2001 = Olav Veka: *Norsk etternamnleksikon. Norske slektsnamn – utbreiing, tyding og opphav*. Oslo: Det Norske Samlaget
- NG Indl. 1898 = Rygh, Oluf: *Norske Gaardnavne. Forord og Indledning*. Kristiania: W.C. Fabricius & Sønner
- NOU 1983:6. *Stadnamn, Norges offentlege utgreiingar*. Frå eit utval oppnemnt ved kongeleg resolusjon 12. oktober 1979, lagt fram for Kultur- og vitskapsdepartementet i mars 1983. Oslo: Universitetsforlaget
- Olsen, Magnus 1926. *Ættegård og helligdom*. Oslo: Aschehoug
- Pountain, Dick & Robins, David 2000. *Cool Rules. Anatomy of an Attitude*. London: Reaktion Books
- Røyneland, Unn 2005. *Dialektnivellering, ungdom og identitet. Ein komparativ studie av språklek variasjon og endring i to tilgrensande dialektområde, Røros og Tynset*. Avhandling for doktor artium-graden. Oslo: Universitetet i Oslo
- Schmidt, Tom 1987. «Om mulighetene for å studere nyere fantasinavn». *Nyere nordisk personnavnskikk. Rapport fra et symposium på Skammestein i Valdres, 10–14. april 1985*. Red. av Tom Schmidt, s. 206–213. Uppsala: NORNA-förlaget (NORNA-rapporter 35)
- SSB 2007. *Personer 16 år og over, etter utdanningsnivå, kjønn og bostedsfylke*. Tilgjengelig fra <http://www.ssb.no/utniv/tab-2008-08-21-01.html> [2. august 2009]
- SSB 2008. E-post fra rådgiver i SSB, Jan Erik Kristiansen, 23.12.08.
- Thørnblad, Renee 2003. *Tradisjonell praksis i moderne samfunn – en analyse av kvinners navnebytte ved ekteskapsinngåelse*. Hovedfagsoppgave i sosiologi. Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Institutt for sosiologi. Tromsø: Universitetet i Tromsø
- Utne, Ivar 2004. «Etternavn danna av navn på gårdsbruk – sett i et navnebeskyttelsesperspektiv». *Namn og nemne*. s. 95–128. Bergen: Norsk namnelag
- Wiborg, Agnete 2003. «Den flertydige lokale tilhørighet». *Sted og tilhørighet*. Red. av Trond Thuen, s. 127–152. Kristiansand: Høyskoleforlaget
- Wikstrøm, Solveig 2009. *Etternavn og identitet. 314 osloenseres forhold til eget etternavn*. Masteroppgave i nordisk språkvitenskap. 136 sider. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Åmås, Knut Olav 2008. «Å legge fortiden foran seg». (27.05.08). Tilgjengelig fra <http://www.aftenposten.no/meninger/kommentatorer/aamaas/article2448204.ece> [2. august 2009]

Bokmelding

Brylla, Eva: *Andersson, Pettersson, Lundström och ... Beachman. Om nordiska efternamn i sin europeiska omgivning*. Uppsala: Bokförlaget Bombus, 2009. 128 sider. ISBN 978-91-976381-6-6.

Medan det på marknaden finst eit variert utval av bøker om førenamn, både meir vitskaplege og marknadstilpassa framstillingar, saknar me eit tilsvarende tilbod av bøker om etternamn. Forklaringa er enkel nok, førenamna er nyvalde i kvar generasjon medan etternamna må følgja meir lov-bundne reglar. På 1900-talet var folks fridom til å velja etternamn sterkt avgrensa i lovs form, men den siste norske namnelova frå 2002 har opna for så mange alternativ at det på mange måtar kan kallast eit frislepp, om enn ikkje så fritt som valet av førenamn. I dag er ei av dei viktigaste avgrensingane at folk ikkje fritt kan velja eit etternamn som er bore av færre enn 200 personar. Sidan folk i dag har mange lovfesta rettar i valet av etternamn i alle dei nordiske landa, Noreg og Sverige er mest liberale og Island det mest restriktive, burde boka til Eva Brylla vera ei kjelde til kunnskap og opplysning om det viktige valet av etternamn folk må ta ved giftermål og namn til barn. Så vidt eg kjenner til, finst det frå før berre ei allmenn bok om etternamn på eit nordisk språk, og det er Søndergaards *Danske for- og efternavne* frå år 2000, men i motsetnad til Bryllas bok handlar ho berre om dansk namneskikk.

Tittelen på boka til Brylla illustrerer dei viktigaste namnetypane i Sverige, patronym eller stivna farsnamn (*Andersson*) og dei toledde eller såkalla borgarlege etternamna der det eine leddet kan vera eit stadnamn (*Lund-*) og det andre henta frå ei naturform (*-ström*) eller planteriket, med ein overgang til ein nyare tendens med anglifisering (*Beachman*) av svenskspråklege namn (*Strandman*).

Det går ikkje klart fram av tittelen at hovudvekta er lagd på etternamn i Sverige, men sidan titelnamna er svenske og forfattaren er professor i namnegransking ved Uppsala universitet, vil nok det vera underforstått. Forfattaren skisserer utviklinga i heile det nordiske etternamntilfanget med hovudvekt på det svenske og syner korleis særleg tysk kultur og i mindre grad engelsk har sett sine klare spor i etternamna i heile Norden. Nyutviklingane illustrerer ho med gode døme på både tidlege og seine lån eller påverknadsstrekk, dei tidlegaste frå sein mellomalder då det gamle systemet med eitt førenamn pluss eit ekte patronym byrja få konkurranse frå andre identifiseringsledd i namnerekkje, fram til den strukturen i namneverket me har i Norden i dag, med Island som tradisjonsberaren med lovpålagde ekte patronym i tillegg til førenamnet. Over 90 prosent av islendingane ber framleis ikkje eit etternamn.

I innleiinga diskuterer forfattaren omgrepa slektsnamn og etternamn. Det er slik at omgrepet etternamn etter kvart har løyst av *slektsnamn* både i Noreg, Sverige og Danmark. Vi er glade for at ho bestemte seg for å utvida perspektivet til dei andre nordiske landa, for, som ho seier i innleiinga: «etternamsskicket i Sverige i mångt och mycket överensstämmer med bruket i de andra nordiska länderna».

Det er ikkje vanskeleg å sjå i dagens etternamn som *Beyer*, *Schmidt* og *Schneider*, kor nær kultursambandet mellom dei nordiske landa og Tyskland har vore like sidan mellomalderen. Dei fleste av Tysklands ti på topp er vel kjende også frå Norden. Brylla gjer greie for utviklinga av dei tyske etternamna fram til dei typane me kjenner i dag, og avsluttar med ei gjennomgåing av lover og føresegnar om namneval. Same disposisjonen er følgd i kapittelet om engelske namn, men her manglar den juridiske delen utan nærare grunningjeving.

Rimeleg nok tek kapittelet om etternamn i Sverige størst plass. Forfattaren går gjennom oppkomsten av faste adelsnamn etter tysk mønster frå 1500-talet av, etter kvart med namneledd som *Gyllen-*, *Lejon-*, *Rosen-*. Karakteristiske er også dei lærde namna med latinske avleiingar som *-ius* (*Celcius*), *-en* (*Norén*), *-in* (*Tessin*), og ikkje minst dei toledda, borgarlege namna med naturledd som *-gren* (*Almgren*), *-kvist* (*Nykvist*), *-mark* (*Forsmark*). Alle desse namneledda vert av nordmenn oppfatta som 'typisk svenske'. I tillegg kjem dei særprega soldatnamna som *Rask*, *Modig*.

Brylla går grundig gjennom utviklinga i dei svenske namnelovene og avsluttar med heilt moderne og 'usvenske' namn som *Beachman* og *Dreamin*, eit resultat av liberaliseringa av namne-lova. Internasjonaliseringa av førenamna med ei motebølgje med bibelske namn er sams for alle dei nordiske landa, men i valet av nylaga etternamn skil i alle fall Sverige og Noreg lag. Me ser her i landet (førebels?) ingen tydelege tendensar til anglifisering av etternamn eller bruk av framande namneledd som i Sverige, truleg fordi gardsnamntypen dominerer så sterkt. Folk vel framleis heller gardsnamn frå slekta eller nylaga variantar av same typen, i dei fleste tilfelle i staden for eit anonymt patronym. Eit døme er ein familie som skifte ut eit patronym med gardsnamnet *Østabø*, i dette tilfellet var skrivemåten *Østebø* verna gjennom talet på berarar som var under 200. (*Avisa Nationen* 28.11.08.)

Same disposisjonen som i omtalen av Sverige, men i kortare form, er følgd for dei påfølgjande kapitla om Island, Danmark, Færøyane, Noreg og Finland. Den kortfatta og presise framstillinga gjer det lett å dra samanlikningar landa imellom, som i tilfellet ovanfor med nyutviklingar etter den generelle liberaliseringa dei siste tiåra.

I denne fagboka får forfattaren klart og godt fram korleis patronymsystemet i Norden gradvis bryt saman etter impulsar utanfrå og kva retningar skikken med faste etternamn tek i dei nordiske landa, men ho formidlar ikkje like tydeleg for lesaren kor store skilnadene i etternamn i dei nordiske landa trass alt er. I det minste i det nordiske språkområdet med tre store språk som er innbyrdes forståelege (norsk, svensk, dansk) og to nærskyldte (færøysk, islandsk), skulle me venta at etternamnstrukturen ville vera nokså einsarta, men så er ikkje tilfelle. Litt unyansert og pedagogisk forenkla kan me like godt seia at trass i eit nært språkleg hopehav har dei nordiske landa utvikla kvar sine særprega etternamnstrukturar, så særprega at folk flest har små vanskar med å plassera skandinavar geografisk etter etternamnet.

Danmark er det landet i Europa der flest innbyggjarar ber same etternamnet, to tredelar av folket er berarar av 50 etternamn, og 70 prosent av alle danskar ber eit patronym. Sverige er det landet i Europa som har flest kunstnamn (ornamentale namn), og i tillegg den sjeldne namne-gruppa soldatnamn. Noreg er det landet i Europa der flest innbyggjarar, heile 70 prosent, ber eit gardsnamn som etternamn. Og til slutt Island der over 90 prosent av folket ikkje har etternamn, men eit ekte patronym. Færøyane kjem i ei mellomstilling.

Framstilt på denne forenkla måten vert det påfallande kor ulikt dei nordiske landa har utvikla seg i valet av etternamn. I føreordet seier forfattaren rett nok at «Svenska efternamn är på många sätt unika i världen», men det står litt i motstrid til sitatet ovanfor frå innleiinga. Noko forenkla kan me seia at det «unike» også gjeld både norsk, dansk og islandsk namebruk. Desse viktige skilnadene burde kome tydelegare fram i ei bok som ikkje berre er skriven for fagfolk, men også for elevlar og «en interessert allmänhet», som det heiter i føreordet.

Eitt trekk ved dei svenske etternamna er ikkje kommentert. Svenske patronym har til vanleg -(s)s- i fugen, som alle namna i ti på topp-lista s. 66, både dei som er laga av eit mannsnamn med -s i utlyd (*Anders-Andersson*) og dei som manglar -s (*Johan-Johansson*). Dette trekket er så påfallande i nordisk samanheng at det kan brukast som eit nasjonalitetsmerke ikkje berre i Norden, men også blant utvandra skandinavar i USA med (delvis) amerikaniserte etternamn.

Ingen treng vera redd for språklege barrierar i teksten, forfattaren skriv klart og enkelt. Boka er ei beskjeden trykksak utan påkosta bilde og layout, men teksten er variert med teikningar, namnedøme og statistikkar. I den norske statistikken s. 102 er *Pedersen* på 7. plass førd opp i forma 'Petersen', og i oversynet over norske namnetypar s. 98 skal det under 5) stå 'grupp 2' i staden for 'grupp 4'. Elles er det få trykkfeil i teksten.

Kjende personar er lista opp som døme under kvart land, men kjønnsfordelinga er skeiv. Berre 7 kvinner har nådd opp blant dei 50 personane som er nemnde. Under Noreg s. 99 er nemnt m.a. forfattaren Knut Hamsun (*Pedersen*), men etternamnet kan knapt kallast eit "pseudonym". Knut *Pedersen* gjorde som tusenvis av andre nordmenn på den tida og tok namnet etter garden han budde på, rett nok utan -d.

Ei kortfatta litteraturliste følger kvart kapittel, og til slutt i boka kjem ordforklaringar og eit skikkeleg register, slik det skal vera i ei fagbok. Det seks siders resymeet burde etter mitt syn vera unødvendig i ei så knapp framstilling som denne.

Både namnemiljøet og ålmenta vil ha nytte av denne vesle fagboka der Eva Brylla lyfter fram i ei tilgjengeleg form mykje av det stoffet om etternamn som elles ofte finst avgøymt i meir ukjende publiseringsskanalar som tidsskrift og konferanserapportar. Ho skal også ha ros for at ho valde å utvida perspektivet til dei andre nordiske landa, også til finske etternamn med sine særpreg som på nokre punkt bryt med nordiske namn elles, både av språklege og historiske grunnar.

Litteratur

Søndergaard, Georg. [2000]. *Danske for- og efternavne. Betydning, oprindelse, udbredelse*. Rødovre.

Olav Veka

Tilsend litteratur

- Edlund, Lars-Erik og Susanne Haugen (red.): *Namn i flerspråklige og mångkulturella miljøer. Handlingar från NORNA:s 36:e symposium i Umeå 16–18 november 2006*. NORNA-rapporter 83. Umeå: Umeå universitet.
- Eggert, Birgit, Bente Holmberg og Bent Jørgensen (red.) 2007: *Nordiske navnes centralitet og regionalitet. Rapport fra NORNAs 35. symposium på Bornholm 4.–7. maj 2006*. NORNA-rapporter 82. Uppsala 2007.
- Harsson, Margit og Terje Larsen (red.) 2008: *Namn frå by og bø. Veneskrift til Tom Schmidt på 60-årsdagen 26. juni 2008*. Oslo: Institutt for lingvistiske og nordiske studium.
- Kvaran, Guðrún, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir og Svavar Sigmundsson (red.) 2008: *Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun. Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007*. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Maal og Minne* 2008 hefte 1; 2009 hefte 1. Oslo, s. 1–127.
- Mattfolk, Leila og Theri Ainiala (red.): *Namn och kulturella kontakter. Handlingar från NORNA:s 37 symposium i Hapsal den 22–25 maj 2008*. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Norsk Ordbok*. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftspråket. Hovedredaktører: Oddrun Grønvik, Lars S. Vikør, Dagfinn Worren. Prosjektleder: Åse Wetås. Band VIII, mugg–ramnsvart. 1624 sp. Oslo: Det Norske Samlaget. 2009.
- Nytt om namn. Meldingsblad for Norsk namnelag* 46; 47. 2007; 2008. 124 s.; 68 s.
- Rivista Italiana di Onomastica* 14:2, s. 333–678; 15:1, s. 1–418. Roma 2008; 2009.
- Schybergson, Anita 2009: *Kognitiva system i namngivningen av finländska handelsfartyg 1838–1938*. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur.
- Studia anthroponymica Scandinavica* 27. Uppsala [2009]. 164.
- Ulvestad, Bjarne: *Rette det som rangt er*. Ei samling artiklar om målet på Søre Sunnmøre. Redigert av Elling Ulvestad og Oddvar Nes. Syvde: Syvde Sogelag. 2009.
- Vågslid, Torgils 2009: *Namen und Leben im nordischen Altertum. Namenforschung jenseits von Wikingerhelden und Götterwelt*. Berlin: Frieling-Verlag.
- Zunamen. Zeitschrift für Namenforschung*. Jahrgang 3 Heft 1, Heft 2; Jahrgang 4 Heft 1, s. 1–200; 1–100, Hamburg 2008; 2009.

Medarbeidarar i årgang 26

- Knappen, Audun, f. 1946. Cand.paed. 1974 (Oslo). Lektor. Adr.: Thorrudgata 31, 3031 Drammen.
- Lietz, Gero, f. 1964. Dr. i Nordistik 1991 (Greifswald). Tysk sendelektor i Poznan. Adr.: ul. Dolina 6B/20, 61–551 Poznan, Polen.
- Nedreid, Gudlaug, f. 1952. Cand.philol. 1985 (Bergen), dr.philos. 1999 (Bergen). Professor. Adr.: Østerveien 47, 4631 Kristiansand S.
- Sannan, Kristin Sundve, f. 1959. Cand.philol. historie 1990 (Oslo), cand.philol. nordisk 2007 (Oslo). Lektor. Adr.: Parallellen 5, 1430 Ås.
- Syrstad, Ola, f. 1922. Siv.agr. 1947 (Ås), dr.agric. 1967 (Ås). Professor emeritus. Adr.: Solfallsveien 25 B, 1430 Ås.
- Veka, Olav, f. 1942. Cand.philol. 1971 (Oslo). Lektor. Adr.: Rognvegen 21, 2380 Brumunddal.
- Wikstrøm, Solveig, f. 1968. Master 2009 (Oslo). Ordboksredaktør. Adr.: Skøyen terrasse 9, 0276 Oslo.

Manuskript til Namn og Nemne

Redaksjonen vil helst ha manus på diskett, eventuelt maskinskrive med dobbel lineavstand og brei venstre marg. Papirformatet bør vere A4. Mindre tillegg kan skrivast mellom linene (ikkje i margen). Lengre tillegg eller rettingar skal skrivast på eigne A4-ark. Ved retting i manus skal ikkje korrekturteikn nyttast.

Sitat som er lengre enn tre maskinskrivne liner skal skiljast frå teksten ved innrykking.

Fotnotar (merknader) bør brukast så lite som råd; dei bør oftast takast inn i teksten. Eventuelle fotnotar skal samlast i slutten av artikkelen. Nummertilvisingane i teksten skal ikkje ha parentes kring seg og dei skal plasserast etter skiljeteikn.

Litteraturtilvisingane skal om mogleg gjerast ved forfattarnamn og utgjevingsår. Døme: ... (Indrebø 1924:98), eller: Gustav Indrebø (1924:98) meiner ..., eller: Som opplyst i Indrebø 1924:98, ... Arbeid som er fotografisk oppattprenta skal siterast etter originalutgåva (av forskingshistoriske grunnar), altså ikkje Olsen, M. 1978. Torp, A. 1963, Aasen, I. 1918 eller 1977. Allment kjende tidsskrift bør ha forkorta titlar (t.d. ANF, APHS, MM, NoB, SvLm); det same kan gjelde kjende seriar (t.d. DS [Danmarks Stednavne], NG [Norske Gaardnavne], men då med tilvising til forfattar eller utgjevar. Undertitlar og serieopplysningar trengst til vanleg ikkje.

Døme:

Hovda, P. 1966: Norske elvenamn. Oslo – Bergen.

[Hovda, P.] 1978: Frå hav til hei. Oslo – Bergen – Tromsø.

Indrebø, G. 1921: Stadnamni i ei fjellbygd. MM 1921.113–210.

Indrebø, G 1924: Norske Innsjønamn. 1. Oslo.

Indrebø, G 1936a: Hordaland – Hordafylke. Bidrag till nordisk filologi tillägnade

Emil Olson den 9 juni 1936 72–77. Lund – Köpenhamn.

Indrebø, G. 1936b: Nokre fjellnamn i Sogn. MM 1936.36–75.

Indrebø, G. 1938: Þinghá. NoB 25.1–17.

Olsen, M. 1926: Ættegård og helligdom. Oslo.

NG: Sjø Rygh. O.

Rygh. O. 1905; 1909; 1910: Norske Gaardnavne. 16; 5; 11. Kristiania.

Torp. A. 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.

Aasen, I. 1873: Norsk Ordbog. [2.] Udg. Christiania.